

BOOK OF FULL TEXT

ANADOLU 7. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 11- 12 EYLÜL 2021 Diyarbakır

www.anadolukongre.org

ANATOLIAN CONGRESSES

7TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

September 11- 12, 2021

Diyarbakır

ISSUED: 20.09.2021

ISBN : 978-625-7341-58-5

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11- 12, 2021
DIYARBAKIR

Edited By

DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
KHORRAM MANAFİDİZAJİ

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2021 ©

Issued: 20.09.2021

ISBN: 978-625-7341-58-5

CONGRESS ID

ANATOLIAN CONGRESSES 7TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

DATE – PLACE

SEPTEMBER 11- 12, 2021
DIYARBAKIR

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Congress: Doç. Dr. Mehmet Fırat Baran

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay

Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu

Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu

Organizing Committee Member: Dr. Öğr. Üyesi Özcan Ekici

Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal

Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal

Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.

General Coordinator: Amaneh Manafidizaji

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey –India- Iraq– Egypt – Libya- Taiwan - Pakistan

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Mehdi Meskini Heydarlou

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZTÜRK
Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

CONGRESS PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169

Passcode: 12092021

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

12. 09. 2021		10: 00 – 12:00
Meeting ID: 846 6861 1169		Passcode: 12092021
HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. İBRAHİM ÇÜTCÜ	
DR. MELİH DİNÇER	Nelson Mandela'nın İdealist Dış Politikası	
ERKAN TAMTÜRK	İki Darbe Arası Ara Dönem: 12 Mart 1971 Muhtırası	
DR. ASMİN KAVAS BİLGİÇ	Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Hukukunda İhtiyatlılık İlkesi	
DR. İBRAHİM AYTEKİN	Türkiye'de İktisadi Büyüme İşsizlik Ve Enflasyonun Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi	
DR. İSMAİL ÇAĞRI ÖZCAN	Türk Havaalanlarının Finansal Değişkenler Kullanarak Gruplandırılması	
DOÇ. DR. İBRAHİM ÇÜTCÜ	Ekonomik Büyüme-Sigortacılık Sektörü İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerinde Yapısal Kırılmalı Bir Analiz	
İBRAHİM FURKAN ALABAŞ	Temsili Demokrasinin Uygulamadan Kaynaklanan Sorunlarına Bir Çözüm Önerisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları	

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

12. 09. 2021		10: 00 – 12:00
Meeting ID: 846 6861 1169		Passcode: 12092021
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: ASST. PROF. DR SELCUK SELİMLİ	
ZEHRA TUĞÇE ÖKSÜZ PINAR BOLLUKCU	Peyzaj Uygulamalarında Kullanım Olanakları Açısından Sille Taşı	
ASST. PROF. DR SELCUK SELİMLİ	Investigation Of The Effect Of Koflo Blade Mixer Blade Crossing Inclination Angle On Laminar Flow Heat Transfer Performance By A CFD Study	
MOUSTAFA OSMAN MOHAMMED	Air Dispersion Model for Prediction Fugitive Landfill Gaseous Emission Impact in Ambient Atmosphere	
BIRGUL DIKMETAS LOLAV RAJAB HASAN BEKİR EROL AK İBRAHİM HALİL HATİPOĞLU	Contaminations In Plant Tissue Culture And Some Solutions	
ARY TAHER RASUL BEKİR EROL AK İBRAHİM HALİL HATİPOĞLU	Some Bougainvillea Species And Characteristics And Reproduction Techniques	
MS. UZMA AYAZ	Genetic Variability, Association And Diversity Study Among The Sunflower Genotypes At Seedling Stage Based On Different Morpho- Physiological Parameters Under Polyethylene Glycol Induced Stress	
ZİRAAT MÜHENDİSİ TARA TAHİR AMİN ZİRAAT YÜKSEK MÜHENDİSİ. MİZGİN AY ZİRAAT YÜKSEK MÜHENDİSİ. ZELİHA ÇİFTÇİ DOÇ. DR. EBRU SAKAR	Kuzey Irak Bölgesinde Yetiştirilen Yerel Nar Çeşitlerinin (Punica granatum L.) Bazı Pomolojik Özelliklerinin Belirlenmesi	

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

12. 09. 2021		14: 00 – 16:00
Meeting ID: 846 6861 1169		Passcode: 12092021
HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: AMANEH MANAFIDIZAJI	
LAMIA BÜŞRA YEŞİL DR. İPEK SARALAR-ARAS	A Comparative Study of Learning Spaces and Pedagogies In A Traditional School and An FCL School: Case Of Bayern, Germany	
DR. DERVİŞ DOKGÖZ	Fıkıh Tasavvuf İlişkisinde İmâm-I Rabbânî	
CHENG-SHIUNG WU	A Study of the Relationship of PSI and LMX to Service Providers' CS in Hospitality Industry	
K.R. PADMA K.R.DON	Current National Educational Policy (2020): Reforming Future Indian Education System	
YAVUZ SÖKMEN	Vatandaşlık Eğitimiyle İlgili Yapılan Makalelerin İncelenmesi	
DOÇ. DR. UFUK TÖMAN	Eğitsel Şarkı Ve Oyun Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Farklı Değişkenler Yönünden Araştırılması	
PSK. ELİF ÇALIŞKAN DOÇ. DR. HALİME ŞENAY GÜZEL	Obsesif Kompulsif Belirtileri İle Üstbiliş İşlevleri Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Stratejilerinin Aracı Rolünün İncelenmesi	

ANATOLIAN CONGRESSES
7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
7th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
SEPTEMBER 11-12, 2021
DIYARBAKIR

Meeting ID: 846 6861 1169
Passcode: 12092021

12. 09. 2021		14: 00 – 16:00
Meeting ID: 846 6861 1169		Passcode: 12092021
HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: MUSTAFA MAVAŐOĐLU	
ALİ EREN DEMİR	Modern Zamanlarda Salgın ve Dinin Yeni Rolü: Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği	
YASİN YILMAZ BURAK YAPRAK	İş Arama Süreçlerinde Sosyal Ağların Kullanılması Üzerine Nitel Bir Araştırma	
MELTEM AKYÜREK DİLAN ORHAN	Diyarbakır Surları Ve Silifke Surları'nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi	
MUSARRAT JABEEN	Conceptualizing Thoughtful Intelligence for Sustainable Decision Making	
ASSIST. PROF. DR. GÖKŞEN ARAS	Progress Or Failure, Evolutionary Or Pessimistic Meliorism: Thomas Hardy And <i>Jude The Obscure</i>	
DR. MEHMET SOLAK	Habsburg Serhaddinde Üç Silahşor: Ivan Katzianer, Herbard Auersperg Ve Ivan Auersperg	
MUSTAFA MAVAŐOĐLU	Fransızca Ders Kitaplarındaki Sözlü Metinlerde Gönderimsel Bağdaşıklık	
MUSTAFA MAVAŐOĐLU	Türk Ve Fransız Üçüncü Sayfa Haberlerinde Gönderimsel Bağdaşıklık	

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
FULL TEXTS OF ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Melih Dinçer	
NELSON MANDELA’NIN İDEALİST DIŞ POLİTİKASI	1
Erkan TAMTÜRK	
İKİ DARBE ARASI ARA DÖNEM: 12 MART 1971 MUHTIRASI	23
Asmin Kavas Bilgiç	
ULUSLARARASI SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME HUKUKUNDA İHTİYATLILIK İLKESİ	34
İbrahim AYTEKİN	
TÜRKİYE’DE İKTİSADİ BÜYÜME İŞSİZLİK VE ENFLASYONUN VERGİ GELİRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	44
İbrahim Çütücü	
EKONOMİK BÜYÜME-SİGORTACILIK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDE YAPISAL KIRILMALI BİR ANALİZ	56
İbrahim Furkan ALABAŞ	
TEMSİLİ DEMOKRASİNİN UYGULAMADAN KAYNAKLANAN SORUNLARINA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI	67
Derviş DOKGÖZ	
FIKİH TASAVVUF İLİŞKİSİNDE İMÂM-I RABBÂNÎ	77
Mehmet Solak	
<i>HABSBURG SERHADDİNDE ÜÇ SİLÂHŞOR: HANS FREIHERR VON KATZIANER, HERBARD VIII. VON AUERSPERG VE JOHANN WEICHARD VON AUERSPERG</i>	84
Meltem Akyürek & Dilan Orhan	
DİYARBAKIR SURLARI VE SİLİFKE SURLARI’NIN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ	98
Yasin YILMAZ & Burak YAPRAK	
İŞ ARAMA SÜREÇLERİNDE SOSYAL AĞLARIN KULLANILMASI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	114
Ali Eren Demir	
MODERN ZAMANLARDA SALGIN VE DİNİN YENİ ROLÜ: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI TWİTTER HESABI ÖRNEĞİ	124

NELSON MANDELA’NIN İDEALİST DIŞ POLİTİKASI

Melih DİNÇER¹

Özet

Bu makalede Güney Afrika’nın Nelson Mandela döneminde idealist bir dış politika benimsediği öne sürülmektedir. İdealist teori çalışmanın ana teorik yaklaşımı olarak kullanılmıştır. Çalışmanın metodolojik yaklaşımı için tarihselci-gelenekselci yaklaşım benimsenmiştir. Gelenekselci yaklaşım tarihsel bilgiye, kimliklere, mevcut siyasal ve ekonomik ortama önem verir, sosyal olayların bir laboratuvar ortamında incelenemeyeceğini öne sürer. Araştırmanın amacı Mandela’nın idealist bir dış politika uyguladığını ortaya koyabilmektir. Apartheid rejiminin realist dış politikasını terk etmiş, başta Namibya olmak üzere komşu ülkelere baskı yapmaktan vazgeçmiştir. Ayrıca uluslararası işbirliğine önem vermiştir. Araştırmanın sınırları Mandela dönemiyle belirlenmiştir. 1994-1999 yılları arasında Mandela’nın başkanlık yaptığı dönem incelenmiştir. Nelson Mandela 1994 yılında yapılan seçimler neticesinde iktidara gelmiş ve idealist bir dış politika benimsemiştir. İlk olarak Dışişleri Bakanlığı’ni yeniden yapılandırmış, siyahların bakanlıkta görev almasını sağlamıştır. Böylece bakanlık bünyesindeki çalışan profilini çeşitlendirmiştir. İkincisi, uluslararası örgütlere aktif katılımıdır. Mandela Güney Afrika’nın uluslararası toplumun saygın bir üyesi olmasını hedeflemiştir. Üçüncüsü, Afrika Rönesansı’nın lideri olarak Güney Afrika’yı konumlandırmak istemesidir. Dördüncüsü, dış politikada evrensellik prensibinin benimsenmesidir. Evrensellik işbirliği, kolektif güvenlik ve uluslararası örgütlere aktif katılımı içeren bir yaklaşımdır. Bir ülkenin uydusu olmak yerine dış politikada farklı ülkelerle işbirliği yapmak anlamına gelir. Yukarıda ifade edilen bilgiler ışığında Mandela’nın idealist bir dış politika yaklaşımını benimsediği öne sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Güney Afrika, Apartheid, İdealist Dış Politika, Afrika Rönesansı, Nelson Mandela.

IDEALIST FOREIGN POLICY OF NELSON MANDELA

Abstract

In this article, it is stated that South Africa adopted an idealist foreign policy in the period of Nelson Mandela. Idealist theory is used as the main theoretical approach of the study. For the methodology of the study, historical-traditionalist approach is adopted. Traditionalist approach gives importance to historical information, identities, present political and economic environment and puts forward that social cases cannot be examined in a laboratory environment. The aim of the study is to be able to put forth that Mandela implemented an idealist foreign policy. He abandoned realist foreign policy of Apartheid regime and gave up putting pressure on neighbour countries and especially Namibia. Also, he gave importance to international cooperation. Limits of the research are determined with period of Mandela. Presidency period of Mandela between 1994-1999 years is examined. Nelson Mandela came to power as a result of 1994 elections and adopted an idealist foreign policy. First, he restructured the Foreign Ministry and ensured that blacks take role in the Ministry. In this way, he diversified personnel profile of the Ministry. Second policy was active participation in international organizations. Mandela aimed that South Africa becomes a prestigious member of international society. Third, he wanted to position South Africa as the leader of African Renaissance. Fourth,

¹ Dr. Melih Dinçer, Bağımsız Araştırmacı, e-posta: melihdincerc@gmail.com ORCID: 0000-0003-3079-1512, İstanbul / Türkiye.

the principle of universality was adopted in foreign policy. Universality is an approach including cooperation, collective security and active participation in international organizations. It means making cooperation with different countries in foreign policy instead of being satellite of a country. In the light of the information mentioned above, it can be put fort that Mandela adopted an idealist foreign policy approach.

Keywords: South Africa, Apartheid, Idealist Foreign Policy, African Renaissance, Nelson Mandela.

1.Giriş

Güney Afrika toplumu Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş ve 20.yüzyılda Apartheid rejiminin sistematik ırkçı politikalarını yaşamıştır (Daudu ve Dube, 2017: 102). Rejimin temeli sistematik ırkçılığa dayanır. Apartheid'in kurucu babası Daniel François Malan 1948 yılında yapılan seçimler neticesinde başbakan olduğunda sistemi inşa ederken en önemli amacı beyaz Avrupa Hristiyan ırkının korunması olmuştur. Eşitliğin beyaz ırk için intihar olacağını ve ayrı gelişim (Apartheid) politikasının bütün Güney Afrika'nın refahı için seçilmesi gereken yol olacağına inanmaktaydı (Evans, 2017). Siyahların oy kullanmadığı, beyazların yaşam alanına giremediği ve sosyo-ekonomik yaşamdan dışlandıkları Apartheid rejiminde sistematik ırkçılık uygulanmıştır.

Apartheid rejimi iç politikada yaptığı insan hakları ihlallerinin dış politikada olumsuz sonuçlarını yaşamıştır. Irkçılık politikasının en önemli sonucu Güney Afrika'nın uluslararası toplumdaki dışlanmasıdır. Komşu ülkelerde yapılan gizli askeri harekâtlar, Afrika Ulusal Kongresi'nin üyelerini ve rejim muhaliflerini suikastlarla infaz etmek ve Namibya'yı baskı altında tutarak bölgede Apartheid karşıtı siyasetçilerin iktidara gelmesini ve birbirlerine destek olmasını engellemek rejimin dış politikadaki hedef ve uygulamalarıdır. Örneğin, Güney Afrikalı insan hakları aktivisti Ruth First, Apartheid rejimi tarafından suikastla öldürülmüştür. Ayrıca, rejim beyaz Avrupalı hâkimiyetini desteklemeyen ülkelerle işbirliği yapmamıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği ve Libya gibi ülkeler Apartheid rejiminin müttefik olarak görmediği devletler sınıfındadır. ABD ve İsrail'in desteği uluslararası topluma karşı her daim aranmıştır. Apartheid döneminde savaşı ve güç kullanımını öncelikle önemseyen ve sorunlarını bu şekilde çözen bir dış politika mekanizması mevcuttur. Rejim açıkça ifade edilirse savaştan beslenmiştir. Bunun temel sebebi ülke içindeki beyazların bir bütün olarak desteğini alabilmektir. Rejim ülke içinde ve çevre ülkelerde siyahların güçlenmesini bir tehdit olarak görüp destekçilerini bu konuda ikna etmiştir (Wizarat, 1980). Ayrıca rejim sadece savaşı değil aynı zamanda gizli suikast yapmayı bir dış politika tercihi hâline getirmiştir.

Apartheid döneminde Güney Afrika'nın realist dış politika anlayışının en belirgin göstergelerinden birisi devletin Namibya'da yaptığı savaştır. Bu savaşın temeli güneybatı Afrika'nın 17 Aralık 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22.maddesi kapsamında yapılan anlaşma gereğince Güney Afrika'nın mandası altına verilmesidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan bu manda sisteminin halkların kendi kaderini tayin ilkesine dayanmadığı açıktır. Bu kararlar Güney Afrika'nın manda rejimi olarak güneybatı Afrika'daki insanların refahını ve güvenliğini sağlaması gerektiğine hükmedilmiştir. Ayrıca insanların sosyal gelişimlerini sağlamak bir diğer görevi olarak belirlenmiştir. Bu manda rejimi sayesinde Güney Afrika bu bölgeyi kendi toprağıymış gibi yönetme ve yasama faaliyetlerini yapma hakkına sahip olmuştur (Belfiglio, 1979: 510-511).

Milletler Cemiyeti 1946 yılında dağılınca Güney Afrika yeni kurulan Birleşmiş Milletler ile güneybatı Afrika için yeni bir anlaşma yapmayı reddetmiştir. 1950, 1955 ve 1956 yıllarında Uluslararası Adalet Divanı'nın vermiş olduğu tavsiye kararları manda rejiminin devam ettiğini, Güney Afrika'nın BM'ye düzenli olarak rapor vermesi gerektiğini ve tek taraflı olarak bölgenin statüsünü değiştiremeyeceğini söylemiştir (Belfiglio, 1979: 511). Namibya halkı Güney Afrika'nın ülkeleri üzerindeki kontrolünü kabul etmediği için gerilla mücadelesine başlamıştır. Namibya'da Güney Afrika'ya karşı mücadele eden en önemli devrimci grup Güneybatı Afrika Halk Örgütü'dür (South West Africa People's Organization-SWAPO). İşçi hareketinden doğan örgütün merkez komitesi Zambiya'daki Lusaka kentinden mücadelesini sürdürmüştür. Örgütün silahlı kolu olan Namibya Halk Özgürlük Ordusu (People's Liberation Army of Namibia-PLAN) karargâhını Angola'da kurmuş ve Namibya içinde Güney Afrika Savunma Kuvvetleri'ne karşı hem siyasal hem de silahlı mücadele yapmıştır. Afrika Birliği Örgütü ile BM'nin Namibya halkının tek temsilcisi olarak Güneybatı Afrika Halk Örgütü'nü tanıması Apartheid rejiminin burada yaptığı savaşın uluslararası toplum tarafından desteklenmediğinin açık kanıtıydı (Belfiglio, 1979: 507). Apartheid rejimi Namibya'nın sosyal ve ekonomik kaynaklarından yararlanmak istemiştir.

Namibya'daki hâkimiyet Apartheid rejimi için ontolojik güvenlik meselesiydi. Bu güvenlik teorisinde benlik (kimlik ve varlık) koruma altında olduğu zaman devletler ve politikacılar kendilerini güvende hissederler (Ertem ve Düzgün, 2021: 74). Apartheid rejiminin beyaz Avrupalı kimliği Namibya ve diğer komşu bölgelerdeki siyasi iktidarların Apartheid düşmanı olmadığı zaman korunabilmekteydi. Rejim muhalifi rakip iktidarlar sistem için her zaman tehlike olarak görülmüştür. Bunun engellenmesi adına Afrika'nın güneyinde askeri üstünlüğe dayalı bir hiyerarşinin varlığını isteyen rejim özellikle silahlı gücünü kullanarak özgürlük hareketlerini bastırmak istemiştir. Ancak bütün bu çabalara rağmen Namibya bağımsızlığını kazanmıştır. Rejimin güvenlik için silahlı kuvvetleri kullanmaktan çekinmediği realist dış politikasının aksine Nelson Mandela devlet başkanı olunca farklı bir yol benimsemiştir. Namibya ile iyi ilişkiler kurulmuş, Çin Halk Cumhuriyeti resmen tanınmış ve Nijerya'daki insan hakları ihlallerine karşı sert tepki gösterilmiştir.

Bu araştırmada Nelson Mandela'nın Güney Afrika Devlet Başkanı olduğu 1994-1999 yılları arasında idealist bir dış politika izlediği öne sürülmektedir. Bu yaklaşımla Apartheid rejiminin realist dış politikasından farklılaştığı ifade edilmektedir. Bu konuyu çalışırken yararlanılan yaklaşım çeşidi idealizm teorisidir. İdealist teorinin ana teorik yaklaşım olarak seçilmesinin sebebi Mandela'nın dış politikasını açıklayabilme özelliğidir. Araştırmanın metodu tarihselci-gelenekselci yöntemdir. Gelenekselci yöntem davranışçılık akımından farklı olarak bilgiye, kimliklere ve sosyal olayın gerçekleştiği bağlama önem verir. Sosyal olayların laboratuvar ortamında incelenemeyeceğini öne sürer. Mandela uzun süren bir özgürlük mücadelesinin içinden geldiği için demokrasi, barış ve işbirliğinin önemini bilmektedir. Bu sebeple dış politikasında bu değerlere öncelik vermiştir. Bu dönem tarihsel ve sosyal bağlam içinde ele alınmalıdır, bu sebeple gelenekselci yöntem benimsenmiştir.

Bu araştırmada Nelson Mandela'nın dış politikası incelenmiştir. Onun, dış politikasında idealist bir yaklaşım benimsediği öne sürülmüştür. Mandela devlet başkanı olduktan sonra bazı önemli adımlar atmıştır. Birincisi, Dışişleri Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılmasıdır. Beyazlara ek olarak siyahların da bakanlıkta görev almasını sağlamıştır. İkincisi, uluslararası örgütlere aktif katılımıdır. Apartheid rejimi döneminde uluslararası toplumdaki dışlanan Güney Afrika'nın

yeniden uluslararası örgütlerde aktif ve saygın bir üye olmasını hedeflemiştir. Üçüncüsü, Güney Afrika'nın Afrika Rönesansı'nın lideri olarak konumlandırılmasıdır. Kıtanın yeniden uyanışa ihtiyacı olduğunu ve buna Güney Afrika'nın liderlik edebileceğini düşünmüştür. Dördüncüsü, Mandela dış politikada evrensellik prensibini benimsemiştir. Evrensellik işbirliği, uluslararası örgütlere aktif katılım ve barışı önemseyen bir ilkedir. Bir ülkenin uydusu olmak yerine Mandela Güney Afrika'nın olabildiğince çok ve birbirinden farklı ülkeyle diplomatik ve ekonomik ilişki kurmasını sağlamıştır. Bu ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi zıt kutuplar yer almaktadır.

Mandela zaman zaman insan haklarına da dış politikasında önem vermiştir. 1995 yılında Ken Saro-Wiwa, General Sani Abacha rejimi tarafından idam edilince Mandela bunun insan haklarının ihlâli olduğunu ve Nijerya'ya ağır yaptırımlar uygulanması gerektiğini söylemiştir. Bütün bu bilgiler ışığında Mandela'nın idealist bir dış politika izlediği öne sürülebilir. Dış politikada işbirliği ve insan haklarına önem vermiştir. Güney Afrika'nın çıkarı için ABD ve Çin gibi ekonomik güçlerle işbirlikleri yapmıştır. Güney Afrika'nın işbirlikleriyle yeni ekonomik düzende yer alması gerektiğine inanmıştır.

Çalışmanın önemi Güney Afrika'nın Nelson Mandela dönemindeki dış politikasını ele almasıdır. Türkçe literatürde yeterince çalışılmayan ve tercih edilmeyen bir yer olan Afrika kıtası sadece sömürgecilik kültürüyle bilinmektedir. Hâlbuki kıtanın dünya siyasetine katkısı ve değişimiyle dönüşümü iç – dış politika ekseninde ele alınmalıdır. Nelson Mandela'nın dış politikası ve bununla beraber orduyu şekillendirmesi literatürde çalışılmamış bir konudur. Bu konuları sadece Güney Afrika'da yaşayan akademisyenler veya ziyaret yapan bilim insanları araştırmaktadır. Ancak farklı dillerde Güney Afrika'nın dış politikasının çalışılması farklı fikirlerin ve kültürlerin çalışmalara katkı sağlamasına olanak tanıyacaktır.

Makalenin bundan sonraki bölümlerinde çalışmanın amaçları ve sınırları açıklanacaktır. Teorik yaklaşım ele alınacak ve realizm ile idealizm arasındaki büyük tartışma detayıyla anlatılacaktır. Apartheid rejiminin uyguladığı dış politikanın geride bıraktığı kötü miras analiz edilecektir. Nelson Mandela'nın idealist dış politikası açıklanacaktır. Mandela döneminde dış politikada işbirliği, barış, uluslararası örgütlere aktif katılım ve farklı ülkelerle ilişkilerin tesis edilmesine verilen önem ifade edilecektir.

2. Araştırmanın Sınırları ve Amaçları

Bu makalede 1994 ile 1999 yılları arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olan Nelson Mandela'nın dış politikası çalışılmıştır. Araştırmanın sınırlarını belirlerken kapsamı dar ve detaylı çalışılabilecek bir konu seçimine özen gösterilmiştir. Ayrıca, uluslararası ilişkilerdeki büyük tartışmaların birincisi olan realizm-idealizm tartışmasından yararlanılmış ve idealizm araştırmanın teorik yaklaşımı olarak benimsenmiştir. İdealizmin teorik yaklaşım olarak kullanılmasının sebebi Nelson Mandela'nın dış politikasını açıklayabilmesidir. Güney Afrika 1990'ların başında siyasal dönüşümünü gerçekleştirdikten sonra demokratik yeni bir yönetim anlayışına geçmiştir. Ulusal politikada bu değişim ülkenin dış politikası üzerinde de etkili olmuş, Nelson Mandela idealist bir dış politika benimsemiştir. Öncelikle ülkenin dışişleri bakanlığını yeniden yapılandırmış ve dış politikada idealist fikirleri kendisine rehber edinmiştir. Uluslararası örgütlere aktif katılım, barışçıl bir dış politika ve olabildiğince çok ülkeyle işbirliği yapma stratejisi Mandela dönemini Apartheid rejiminin uyguladığı dış politikadan farklılaştırmıştır. Bu sınırlar içerisinde kalarak dönemin analizi literatüre katkı sağlayabilir çünkü hem Türkçe hem de İngilizce literatürde Güney Afrika konusu İngiliz Milletler

Topluluğu içindeki diğer ülkelere kıyasla az çalışılan bir alandır. Örneğin, Britanya Krallığı üzerine sosyal bilimlerin her alanında çok sayıda makale ve kitap bulunurken Güney Afrika konusunda çok sayıda akademik çalışma bulunmamaktadır.

Araştırmanın iki amacı vardır. Birincisi, Nelson Mandela'nın idealist bir dış politika uyguladığıdır. Ekonomik ve siyasal işbirliği, uluslararası örgütlere aktif katılım ve dünya siyasetinin sorunlarını uluslararası örgütler vasıtasıyla çözmek uyguladığı dış politikanın temel noktalarıdır. Ekonomik ve siyasal işbirliği konusuna Çin Halk Cumhuriyeti'yle olan ilişkileri örnek verilebilir. Mandela Çin ile ilişkilerinde ekonomik kazançları önemsemekle birlikte komünist rejimin yapısıyla ve ideolojisiyle ilgilenmemiş, bunun aksine BM Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyeden birisi olan Çin ile ilişkilerini geliştirerek uluslararası örgütlerde Güney Afrika'nın daha etkili bir şekilde yer almasını sağlamak istemiştir (Payne ve Veney, 1998: 875-876).

Uluslararası örgütlerdeki etkinlik alanını genişletmek isteyen Mandela'nın Nijerya ile olan ilişkileri bu konuya örnek oluşturur. Nijerya'da General Sani Abacha rejimi iktidarda insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiği zaman uluslararası toplumdaki büyük tepki görmüştür. 1995 yılında rejim çevreci Ken Saro-Wiwa'yı idam edince Nelson Mandela bölgesel bir gücün lideri olarak konuya müdahale etmek istemiştir. Diplomasiyle Nijerya'da insan haklarının yeniden güvence altına alınmasını talep etmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu sistemi içinde konuya çözüm aramıştır. Nijerya'nın tekrardan demokrasiye geçene kadar İngiliz Milletler Topluluğu'nun dışında tutulmasını talep etmiştir (Alden ve le Pere, 2003: 12-22). Nelson Mandela'nın uluslararası örgütler aracılığıyla dış politikasını yürüttüğü, bu örgütlere aktif bir şekilde katıldığı, işbirliklerini artırdığı ve barış içinde politikalarını uyguladığı öne sürülebilir. İkinci amaç Mandela döneminde dış politikanın idealist bir anlayışla Apartheid rejiminin dış politikasından farklılaşmasıdır. Apartheid rejimi realist bir dış politika uygulamış ve devletin varlığını komşu ülkelerde Apartheid karşıtı bir rejimin iktidara gelmemesinde görmüştür. Bu sebeple Namibya'da ve sınırdaki başka ülkelerde askeri operasyonlar yapmıştır.

3. Teorik Yaklaşım

Bu bölümde uluslararası ilişkiler teorilerinde öneme sahip olan realizm-idealizm tartışmasına yer verilecektir. Uluslararası ilişkiler disiplininde analiz edilen teorilerin dış politika çalışmalarında kullanılması vakaların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Realizm-idealizm tartışması uluslararası ilişkiler disiplininde yaygın olarak bilinen dört büyük tartışmanın birincisidir. Bu tartışma disiplinin doğuşundan beri düşünürleri ve bilim insanlarını etkisi altına almıştır. Norman Angell tartışmayı başlatan kişi olarak düşünülebilir. İdealist yaklaşımın en önemli eserlerinden olan the Great Illusion kitabını 1910 yılında yayınlamıştır. Bu öğretici eserinde insanların doğuştan savaşa eğilimli varlıklar olmadığını öne sürmüştür. Ona göre, savaş tüm insanlık için bir intihardır. Angell insanların anlaması gereken şeyin savaşan tarafların şiddet dolu sürecin sonunda hiçbir şey kazanamadıklarıdır. Tarihsel tecrübeler insanlığa işbirliğinin ve barışın daha yararlı olduğunu öğretmiştir (1910: 133-150).

Bu yaklaşıma önemli eleştirilerden biri Edward Hallett Carr tarafından getirilmiştir. 1939 yılında yayınladığı Twenty Years' Crisis kitabında Norman Angell'in de içinde bulunduğu idealistleri sert bir dille eleştirmiştir. Carr'a göre, her bilim başlangıçta ütopyalara öncelik vermekte ve bilim insanları bunların sürükleyiciliğine kapılıp gitmektedir. Rasyonel düşünce ikinci plana atılmakta ve hayaller mantığın önüne geçmektedir. Ütopyacılar olarak tanımladığı liberallerin gerçeklere önem vermediğini, bu nedenle uluslararası politikanın sosyal

gerçekliğini anlayamadıklarını öne sürer. İdealistlerin ütopyacı olmasının sebebi uluslararası ilişkilerin savaş gibi gerçekliklerini anlamaya çalışmak yerine kolektif güvenlik ve dünya hükümeti gibi kurulması çok zor olan ve işbirliğine dayalı kavramlara odaklanmalarıdır. Carr bunların gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu öne sürmüştür. Dünya hükümeti ütopyacı bir yaklaşımın ürünüdür. Siyasal anlaşmazlıklar ve savaş uluslararası politikanın sosyal gerçeklikleridir (1939: 1-40).

Realist dış politika yaklaşımı savaşın ve siyasal çekişmelerin uluslararası politikanın değişmeyen bir gerçeği olduğunu öne sürmektedir. Buna karşılık idealist dış politika yaklaşımı işbirliği ve ticaretin devletler arasındaki siyasal anlaşmazlıkları yumuşatabileceğini ve kalıcı barışın temelini oluşturabileceğini öne sürer. Barış ve işbirliği devletlerin kompleks karşılıklı bağımlılık ilişkisi içine girmesine yol açabilir. Kompleks karşılıklı bağımlılık (complex interdependence) teorisi Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından öne sürülmüştür. Keohane çoğulcu neoliberal bir uluslararası ilişkiler düşünürüdür. Nye neoliberal bir düşünürdür ve ek olarak yumuşak güç kavramını literatürde bugünkü anlamıyla ilk kez ortaya atan kişidir. Keohane and Nye kompleks karşılıklı bağımlılık teorisini oluşturmuşlardır. Buna göre, devletler uluslararası örgütler, ticaret, ekonomik ve siyasal işbirliği vasıtasıyla birbirlerine güçlü bağlarla bağlanmaktadır. Bu sistem savaşı uluslararası politikanın bir parçası olmaktan çıkarmakta ve devletler arasında ortaya çıkması muhtemel tansiyonu düşürebilmektedir. Kompleks karşılıklı bağımlılık devletlerin diplomasiyi ve müzakere tekniklerini kullanmasını kolaylaştırmaktadır (2011: 3-20). Savaş siyasal sorunların çözümü olamayacağı gibi Carl von Clausewitz'in söylediği gibi politikanın başka araçlarla devamı olarak da görülmez (2007: 7). Bunun yerine işbirliği savaşı engelleyen önemli bir politika olarak değerlendirilir.

Edward Hallett Carr'ın da içinde bulunduğu realistlere önemli bir eleştiri idealist olan Leonard Woolf tarafından getirilmiştir. 1940 yılında yayınladığı Utopia and Reality makalesinde idealist yaklaşımı savunmuştur. Woolf insanlığın tarih boyunca tecrübe ettiği savaşların idealist yaklaşımı güçlendirdiğini öne sürer. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yıkım insanların şiddetin siyasal sorunlara çözüm getiremediğini görmesini sağlamıştır. Bunun en önemli örneği Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Bu örgütün sayesinde devletlerin savaşa başvurmayacakları düşünülmüştür. Woolf askeri gücün ve savaşın insanların problemlerine çözüm olamayacağını savunmuştur. Ona göre, 500 yıllık Avrupa tarihi incelendiğinde savaşın insanlar için sadece bir hayal kırıklığı olduğu söylenebilir. Savaşlar ölümlere sebep olmakla birlikte hiçbir siyasal soruna çözüm getiremez (1940: 167-182). Norman Angell ve Leonard Woolf işbirliği ve uluslararası politikada barışa vurgu yaparken aynı zamanda bu kavramların siyasal sorunlara çözüm olabileceğini düşünmektedirler. Dünya hükümeti tam olarak kurulamasa da bu formda faaliyet gösterecek Birleşmiş Milletler eğer reformlar ile daha adil bir yapıya kavuşturulursa dünya barışı için katkı sağlayabilir. Angell'in vurgu yaptığı işbirliği uluslararası örgütler aracılığıyla tüm dünyada geliştirilebilir.

Realizm-idealizm tartışmasına katkı sağlayan bir diğer düşünür John Herz'dir. 1950 yılında yayınladığı Idealist Internationalism and the Security Dilemma makalesinde idealistlerin öne sürdüğü kalıcı barış ve dünya hükümeti gibi kavramları reddetmiştir. Herz devletlerin güçlendikçe birbirleri için birer tehdit hâline geldiğini ifade eder. Bu siyasal ortam güvenlik ikilemini ortaya çıkarır. Güvenlik ikilemi devletlerin birbirlerine güvenmemesini, politikacıların niyetlerinden emin olunamayacağını ve buna bağlı olarak potansiyel düşmanlıkların yaşanabileceğini ifade eden kavramdır. Herz her ne kadar kalıcı barışı reddetse

de işbirliğinin ülkeler arasındaki siyasal sorunlara çözüm getirebileceğine inanmaktadır (1950: 157-180).

Realizm-idealizm tartışmasının en önemli düşünürlerinden birisi Hans Morgenthau'dur. Uluslararası ilişkiler disiplinde realist teorinin en önemli temsilcilerindedir. Literatürün en bilinen çalışmalarından olan *Politics Among Nations* kitabını 1948 yılında yayınlamıştır. Morgenthau gücün ulusal çıkar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, uluslararası politika bir güç mücadelesidir. Devletler göreceli kazancı mutlak kazanca tercih ederler. Göreceli kazanç bir devletin kendi gücünü artırırken aynı zamanda başka devletlerin ne kadar güçlendiğinin önemsenmesidir çünkü bugünün dostu yarının düşmanı olabilir. Mutlak kazanç ise bir devletin kendi kazancını önemsemesi rakiplerinin kazançlarıyla ilgilenmemesidir. Morgenthau devletlerin göreceli kazancı önemseydiğini öne sürer. Literatüre en önemli katkılarından birisi siyasal realizmin altı ilkesini açıklamasıdır (1948: 3-30).

Birincisi, politika kökenlerini insan doğasında bulan yasalarla yönetilir. İkincisi, güç olarak tanımlanan ulusal çıkar dış politikadaki en önemli amaçtır. Üçüncüsü, güç olarak tanımlanan çıkar varlığını tarihsel değişimlerden etkilenmeden sürdürür. Dördüncüsü, evrensel ahlaki prensipler bir devletin dış politikasını değerlendirmek için kullanılamaz. Beşincisi, siyasal realizm bir ulusun ahlaki değerleriyle evreni yöneten ahlaki değerleri birleştirmeyi reddeder. Altıncısı, siyaset özerk bir alandır. Ekonomi veya hukukun altında bir alan değildir (1948: 3-30).

Apartheid rejimi askerlerini ve polis güçlerini kullanarak hem iç politikada hem de dış politikada muhalifleri susturmak istemiştir. Başta Namibya'daki politikaları olmak üzere askeri güç kullanarak kendisine muhalif olabilecek siyasetçilerin iktidara gelmesini engellemiştir. Uluslararası toplumun Güney Afrika'yı izole etmesine ve yaptırımlar uygulamasına rağmen sistematik ırkçılığa devam etmiştir. Ancak siyasal dönüşümden sonra yeni ve demokratik Güney Afrika kurulmuştur. Mandela idealist bir dış politika takip etmeye çalışmış ve barış ile işbirliğine önem vermiştir.

4.Apartheid Dış Politikasının Mirası

Nelson Mandela devlet başkanı olunca Apartheid rejiminden çok büyük bir orduyu miras almıştır. Nisan 1994'te Güney Afrika'da silahlı kuvvetlerin komutası altında 100,000 personel vardı. Ordunun büyük olmasının sebebi rejimin uyguladığı realist dış politikadır. Komşu ülkeleri baskı altına almak ve iç politikada silahlı bir ayaklanmanın engellenmesi için güvenlik güçlerinin kapasitesi benzer ülkelere göre daha büyüktür. Güney Afrika Savunma Kuvvetleri kıtanın en güçlü ve büyük orduları arasındaydı. Bu dönemde siyahların yaşadığı ana vatanların kendilerine ait orduları vardı ve bunların büyüklüğü 7,000 personeldi. Afrika Ulusal Kongresi'nin silahlı kolu olan Umkhonto we Sizwe eğitilmiş 30,000 gerillaya ve Pan-Afrikan Kongresi 6,000 gerillaya sahipti. Ordunun büyüklüğü ülke ekonomisi üzerine büyük bir yük getirmekteydi. Dünya Bankası'nın verilerine göre, 1994 yılında Güney Afrika'nın askeri harcaması 3,4 milyar dolardır (World Bank, Military Expenditure – South Africa).

Güney Afrika Savunma Kuvvetleri ayrıca modern uçaklar ile birlikte tanklar, zırhlı araçlar ve çeşitli deniz araçlarına sahiptir. Apartheid rejimi altında ordunun siyasete karıştığı bilinen bir gerçektir. Özellikle P. W. Botha döneminde iç ve dış politika kararlarına ordunun üst düzey yetkililerinin katıldığı bilinmektedir. Ordu hem polis güçleriyle hem de radikal ırkçı beyaz gruplarıyla yakın ilişki içindedir. Ordunun istihbarat birimleri bu kuvvetlerle yakın ilişki kurup rejim muhaliflerinin kimliğini açığa çıkarıyordu. Ordunun etkisiyle Mandela'nın

başkanlığından önceki dönemde siyaset militarize olmuştur. Ayrıca, Güney Afrika Polisi askeri eğitime ve gelişmiş araçlara sahip 100,000'in üzerinde personele sahiptir. Polis güçleri Apartheid rejimi döneminde suikast ve işkence gibi yasa dışı suçlar işlemiştir. Afrikaner Direniş Hareketi (Afrikaner Resistance Movement - AWB) gibi radikal beyaz gruplarla ilişki içindedir (Crawford, 1995: 90).

Siyasete ek olarak ekonomi de militarize olmuştur. Uluslararası toplumun uyguladığı ambargolar yüzünden Güney Afrika, ordusunun silahlarını kendisi yapmak zorunda kalmıştır. Namibya'da ve çevre ülkelerdeki silahlı harekât ve operasyonları sürdürürebilmek için büyük bir silah endüstrisi kurulmuştur. Apartheid döneminde Ulusal Parti'nin dış politikasının hem bölge için hem de Güney Afrika'nın ulusal güvenliği için önemli sonuçları olmuştur. Birincisi, bölgede Güney Afrika'nın komşularına karşı yürüttüğü direkt çatışmalar ve vekâlet savaşları Afrika'nın güneyini fakirleştirmiştir. Bu durum siyasal istikrarsızlıklara yol açmıştır. Angola'ya askeri baskınlar yapılmış, Namibya ise işgal altında tutulmuştur. Güney Afrika Mozambik'te hükümet karşıtı hareketi desteklemiştir. Bu hareket Mozambik Ulusal Direniş hareketi (Mozambican National Resistance - MNR) olarak adlandırılmaktadır. Apartheid rejiminin dış politikasında Botsvana, Lesotho, Svaziland ve Zimbabve gibi ülkeler sabotaj ve gizli baskınlar gibi düşük maliyetli askeri harekâtların yapıldığı ülkelerdi (Crawford, 1995: 91). Ulusal Parti'nin dış politikası komşu ülkelerde yoksulluk, can kaybı ve yerinden edilen insanların sayısının artmasına sebep olmuştur. Namibya, Angola ve Mozambik bilançonun ağır olduğu ülkelerdir. Angola'da 1980-1989 yılları arasında 500,000 insan hayatını kaybetmiştir. Angola hükümeti 1987'de ülkedeki savaşın maliyetinin 12 milyar dolar olduğunu ve petrol üretim tesislerinin Güney Afrika Savunma Kuvvetleri tarafından yıkılıp yakıldığını öne sürmüştür. Angola İç Savaşı'nda 1994 yılında belirsiz bir ateşkes yapılmıştır. Mozambik'te savaşta 1976-1989 arasında ölenlerin sayısı yaklaşık olarak 900,000'dir. Namibya'da 10,000'in üzerinde insan hayatını kaybetmiş ve 100,000'in üstünde insan da ülkeden kaçarak başta Angola olmak üzere komşu ülkelere gitmiştir. Güney Afrika Savunma Kuvvetleri'nin komşu ülkelerde yaptığı askeri operasyonlar ve desteklediği direniş hareketleri bölgede ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklara neden olmuştur (Crawford, 1995: 92).

Apartheid rejimi Nelson Mandela'ya savaşlarla yıkılmış bir coğrafya ve realist bir dış politika miras bırakmıştır. İşbirliği, barış, uluslararası örgütlere aktif katılım gibi Mandela'nın önem verdiği değerlerin inşası için dış politikada topyekûn bir değişiklik gerekmektedir. Ulusal Parti'nin sistematik ırkçılığı sadece iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da Güney Afrika için tam anlamıyla bir yıkım olmuştur. Uluslararası toplum ve devletler Güney Afrika'ya ekonomik ve siyasal yaptırımlar uygulamıştır. Mandela'nın devlet başkanı olduktan sonra en önemli hedefi ülkeyi yeniden uluslararası toplumun saygın bir üyesi hâline getirmektir. Güney Afrika'nın kıtanın lideri olabileceğine inanmıştır. Bunu gerçekleştirmek için idealist bir dış politika uygulamıştır.

5. Nelson Mandela'nın İdealist Dış Politikası

Apartheid dönemindeki dış politika ile demokrasiye geçiş sürecinden itibaren benimsenen yeni dış politika arasında belirgin farklılıklar vardır. Nisan 1994 tarihinde yapılan yasama seçimleri hem ülkenin dış politikasının dönüşümünü hem de demokratik geçişin en önemli örneklerinden birini oluşturmuştur. Bu yasama seçimleri ülkenin tarihindeki ilk çok partili ve demokratik seçimler olarak tarihe geçmiştir. Tüm ırklardan insanlar siyah ve beyaz oldukları önemli olmadan adil olarak yapılan bu seçimlerde oy kullanmıştır. Neredeyse 28 yılını Apartheid rejimi

döneminde hapiste geçiren Nelson Mandela seçimler sonucunda meclis tarafından devlet başkanı seçilmiştir. Mandela'nın liderliğini yaptığı Afrika Ulusal Kongresi oyların yüzde 63'ünü alarak Ulusal Meclis'teki (the National Assembly) 400 koltuğun 252'sine sahip olmuştur. Siyahların oy kullanmadığı Apartheid döneminin aksine artık ülkenin tüm vatandaşları seçimlerde söz sahibi olmuştur. Güney Afrika mucizesi olarak adlandırılan bu durum Mandela döneminden sonra devam etmiş ve adil seçimlerle 1999 yılında Thabo Mbeki devlet başkanı seçilmiştir (Schraeder, 2001: 230-231).

Akademik araştırmalarda genelde Güney Afrika'nın Apartheid sisteminin nasıl değiştiği ve dönüştüğü ele alınırken ülkenin dış politikası ihmâl edilir. Aslında Apartheid rejiminin dönüşümünde dış politikada ciddi bir yeniden inşa ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Özellikle Mandela ve Mbeki dönemlerinde Güney Afrika dış politikası Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sisteme uyacak şekilde yeniden organize edilmiştir (Schraeder, 2001: 231). Nelson Mandela bu dönüşümü ve sebeplerini 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yazdığı makalesinde açık bir şekilde dile getirmiştir. Mandela, makalesinde Güney Afrika'nın geleceğine dönük önemli tasarılar sunmuştur. Buna göre, Afrika Ulusal Kongresi (African National Congress) daha zengin, barışçıl ve huzurlu bir Güney Afrika için dış politikasını yeniden inşa etmelidir. Apartheid rejimi ülkede insanlığın tüm değerlerine zarar vermiştir (1993: 86). Mandela makalesinde işbirliği ve barış gibi uluslararası ilişkiler açısından idealist değerleri vurgulamış ve geleceğe dönük bir tablo çizmiştir.

Afrika Ulusal Kongresi'nin politikacılarının yeni bir ulus inşa etme görevinde zorlanmasının en temel sebebi Apartheid rejiminin ayrımcı ve ırkçı politikalarıdır. Bir toplumun üyelerinin ırk, dil, din ve derisinin rengi önemli olmadan huzur ve barış içinde birlikte yaşaması oldukça zor bir yeniden inşa sürecini gerekli kılar. Mandela'ya göre, bu barış ortamının sağlanması için ön koşullardan birisi ülkenin uluslararası topluma demokratik bir devlet olarak dâhil edilmesidir. 1980'lerde dünyadan tamamen dışlanmış ve izole edilmiş olan Güney Afrika'nın uluslararası siyasette hak ettiği noktaya gelmesi gereklidir (1993: 86-87).

Mandela'ya göre birincisi, insan hakları Soğuk Savaş sonrasında uluslararası siyasetin en öncelikli konusu hâline gelmiştir. Güney Afrika hem iç hem de dış politikasında bu konuya hassasiyet göstermelidir. İkincisi, insanlığın uzun süredir yaşadığı siyasal sorunların çözümü ancak demokrasiyle mümkündür. Afrika ülkeleri demokrasiyi uygulamalı ve dış politikalarında insan haklarına önem vermelidirler. Üçüncüsü, silahlanmayı kontrol edecek rejimler kurulmalı ve ülkelerin dış politikalarındaki en büyük amaç barışa ulaşmak olmalıdır. Güney Afrika'nın dış politikasında Afrika kıtasının sorunları merkezi bir yere sahip olmalıdır. Apartheid rejimi başta insan hakları olmak üzere siyasal yönetim anlayışında ciddi ihlaller yapmış ve dış politikasında bu ilkelere önem vermemiştir (1993: 87). Fakat demokratik geçiş sonrasında dış politikada ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bunun ilk adımlarından birisi Güney Afrika'da güvenlik mekanizmasının sivillerin kontrolüne geçmesidir.

5.1.Güvenlik Mekanizmasının Üzerinde Sivil Kontrolünün Sağlanması

Dış politikanın yeniden inşa edilmesinde ilk adımlardan birisi ülkenin güvenlik mekanizmasının sivillerin kontrolü altına girmesidir. Apartheid döneminde Afrikaner beyaz azınlığın kontrolü altında bulunan Güney Afrika Savunma Kuvvetleri'nin komutanlarıyla Afrika Ulusal Kongresi'nin silahlı kanadı olan Umkhonto we Sizwe'nin liderleri arasında 1994 seçimlerinden önce bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre, Güney Afrika Savunma Bakanlığı'nın sivillerin ağırlıkta olacağı bir kimliğe kavuşturulması konusunda uzlaşmıştır. Ayrıca, ordunun

bütçesi ve eğitimi konusunda demokratik Güney Afrika'da sivillerin söz sahibi olacağına dair garanti alınmıştır. Umkhonto we Sizwe'nin liderleri arasında Nelson Mandela'nın olması bu garantilerin daha anlamlı bir hâle gelmesine olanak tanımıştır.

Bu anlaşma Mandela'nın yeni demokratik Güney Afrika'yı inşa etmesini kolaylaştıran faktörlerden birisi olmuştur. Ayrıca, Apartheid rejimi boyunca iktidarda olan Ulusal Parti'nin (National Party) lideri ve Devlet Başkanı Frederik Willem de Klerk ile varılan uzlaşma sonucunda yapılan 1996 Anayasası'nın 11.bölümünün 199.maddesinin 5.fikrasında Güney Afrika Savunma Kuvvetleri'nin ülkenin anayasasına, hukuk düzenine, uluslararası hukuka ve bağlayıcı antlaşmalara uygun hareket edeceği ifade edilmiştir. Bu maddenin konmasının sebebi Apartheid rejimi döneminde ordunun hukuksuz uygulamaları ve rejim karşıtı siyasetçilerin suikastlarındaki aktif rolüdür (Constitution of the Republic of South Africa, 1996: 21).

Buna ek olarak, ülkenin askeri doktrininde değişiklik yapılmıştır. Apartheid döneminde komşu ülkelere yapılan gizli silahlı saldırıları ve kontrgerilla uygulamalarını benimseyen doktrin terk edilmiştir. Bunun yerine ordunun sadece Güney Afrika'nın ulusal güvenliğini korumakla görevli olduğuna karar verilmiştir. Yeni doktrinde ayrıca ordunun uluslararası alanda mobilize edilmesi belli başlı kıstaslara bağlanmıştır. Bunların içinde insani yardım ve barışı koruma operasyonlarına katılım sayılabilir. 1998 yılında Lesotho'da Güney Afrika'nın demokrasiyi yeniden tesis etmek için yaptığı askeri müdahale bu yaklaşımın örnekleri arasındadır (Schraeder, 2001: 231).

Nelson Mandela'nın iktidara geldikten sonra yapması gereken en önemli işlerden birisi yeni kurulan Güney Afrika Ulusal Savunma Kuvvetleri'ne (South African National Defence Force – SANDF) muhalif güçlerin katılmasıydı. Ordunun Apartheid döneminden kalan çoğu beyazlardan oluşan yaklaşık 100,000 askeri, Umkhonto we Sizwe'nin 30,000 gerillası, Azan Halk Kurtuluş Ordusu'nun (Azanian People's Liberation Army) 6,000 gerillası, Transkei, Bophuthatswana, Venda ve Ciskei gibi bantustanlardan (siyahlar için kurulan ana vatanlar) gelen 7,000 asker yeni ordu düzeninde istihdam edilmeliydi. Birbirinden farklı inanışlara sahip bu insanların birlikte uyumlu bir ordu hâline getirilmesi oldukça zor bir işti. Mandela'nın döneminde Savunma Bakanı olan Joe Modise bu işi başarıyla gerçekleştirmiştir. Yaptığı ilk iş orduya katılmak istemeyenleri ayırarak başlangıçta 70,000 kişilik bir ordu kurmasıdır. Maaşlar yüksek olmasa da işsizlik daha büyük bir sosyal sorun olduğu için askerler dönemin şartlarını kabul etmişlerdir (Schraeder, 2001: 232). Ordunun zamanla kademeli olarak küçültülmesi planlanmıştır.

5.2.Dışişleri Bakanlığı'nın Yeniden Yapılandırılması ve Afrika Rönesansı'nın Liderliği

Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sisteme uyum sağlamak için atılan ikinci adım Dışişleri Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılmasıdır. Apartheid döneminde Dışişleri Bakanlığı politika üreten ve uygulayan bir kurum değildir. Devlet başkanlığı düzeyinde alınan kararların sorgulamadan uygulandığı bir kurum hâline gelmiştir. Örneğin, rejimin gerçekleştirdiği Sharpeville Katliamı'ndan ötürü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1 Nisan 1960 tarihli 134 sayılı kararında Apartheid rejiminin ırkçı uygulamalarının insanların ölümüne sebep olduğunu ifade etmiştir (United Nations, 1960). Rejimin sonraki yıllarda yapısal bir değişime gitmemesi BM Genel Kurulu'nun 30 Kasım 1973 tarihli 3068 sayılı kararı almasına yol açmıştır. Bu kararlar Apartheid Suçunun Cezalandırılması ve Bastırılması Uluslararası Sözleşmesi kabul edilmiştir (United Nations, 1973). Dışişleri Bakanlığı dış politikada bu kararlara karşı makul herhangi bir strateji üretmezken aynı zamanda iç politikada hükümete rejimin uygulamalarını

yumuşatması telkininde bulunmamıştır. Bu durum Dışişleri Bakanlığı'nı başbakan ve devlet başkanlığı makamlarının sözcüsü konumuna düşürmüştür.

Devlet Başkanı Nelson Mandela ilk olarak Dışişleri Bakanlığı'na sahip olması gereken yetkiyi vermiş ve gerçekten strateji üreten bir kurum olmasını sağlamıştır. Yapı yeniden organize edilmiş ve Dış İlişkiler Bakanlığı (the Department of Foreign Affairs) adı altında istihdam alanını genişletmiştir. Eski sistemden farklı olarak yeni yapılanmada nüfusun siyahlarının da diplomat olarak çalışmasına izin verilmiştir. Büyüyen ve yeniden yapılanan Dışişleri Bakanlığı tüm dünyada ülkenin ilişkilerini geliştirmeyi en temel hedef olarak belirlemiştir. Bunun önemli kanıtlarından birisi tüm dünyada 1985 yılında 25 olan elçilik sayısının 1995'te 43'e çıkmasıdır. Yeni uluslararası sistemin gerekliliklerine cevap verebilmek için Afrika Ulusal Kongresi Apartheid rejiminin dış dünyadan izolasyon politikasının aksine yabancılarla etkileşim ve kuvvetli iletişim stratejisini benimsemiştir (Schraeder, 2001: 232).

Vineet Thakur bakanlıktaki değişimi gözler önüne sermek için en önemli aracı, istatistikleri kullanmıştır. Yıllar içinde Dışişleri Bakanlığı'ndaki beyazların oranı dengeli olacak biçimde azalmıştır. 1993 yılında bakanlıktaki personelin yüzde 91'i beyazlardan oluşurken 2003-2004 yıllarında bu oranın yüzde 35'e indiği görülmüştür. Aynı tarihler arasında istihdam edilen siyahların oranı yüzde 5,9'dan 55,2'ye çıkmıştır (2015: 518). 2009 yılında kurumun adı Devlet Başkanı Jacob Zuma tarafından Uluslararası İlişkiler ve İşbirliği Bakanlığı (the Department of International Relations and Cooperation) olarak değiştirilmiştir (SAnews, 2009). Dışişleri Bakanlığı yeniden organize edilirken Afrika Rönesansı fikri benimsenmiş ve Güney Afrika'nın ülke olarak bu yeniden doğuşun lideri olacağı düşüncesi kabul edilmiştir.

Afrika Rönesansı kavramı ilk olarak Nelson Mandela tarafından 1944 yılında Tunus kentinde Afrika Birliği Örgütü'nün toplantısında kullanılmıştır. Mbeki, Afrika Rönesansı fikrini geliştirmiş ve yeniden yorumlamıştır. Bu fikre yaptığı katkı için kendisine Rönesans adamı denilmiştir (Adebajo, 2010: 168). Afrika kıtasının yeniden inşası olarak bu kavramı değerlendirmiştir. Mbeki Rönesans kavramını ilk olarak 18 Mayıs 1995 tarihinde Transkei Üniversitesi'nde kullanmıştır. Bir üniversitenin sosyal, ekonomik ve kültürel rönesansın inşa edilmesinden sorumlu olduğunu ifade etmiştir. 8 Mayıs 1996 tarihinde yaptığı "Ben bir Afrikalıyım" konuşmasında Rönesans projesi hakkında mecliste dinleyenlere bilgi vermiştir. Ona göre, Afrikalı olmak sadece bir başlangıçtır ve Güney Afrika ile kıtanın kalanı arasındaki sıkı bağlara işaret eder. Bu konuşmasında Rönesans fikrinin duygusal, sosyal ve politik temellerini atmıştır. Afrika Ulusal Kongresi bu fikri benimsemiş ve hem ulusal hem de uluslararası politikalarında kullanmıştır. Nisan 1997'de Virginia'da Afrika Kurumsal Konseyi (Corporate Council on Africa) için yaptığı konuşmasında özel olarak Afrika Rönesansı'nın ne olduğundan bahsetmiştir (Bongmba, 2004: 291-292).

Mbeki bu konuşmasında Güney Afrika'nın mucizevi bir şekilde demokrasiye geçiş yaptığından söz etmiştir. Bu düzelmeye Afrika kıtasının tamamı için bir örnek oluşturabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, kıtanın başka ülkeler tarafından sadece anlaşmazlıkların olduğu bir yer olarak görülmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Tek parti rejiminin sağlıklı işlememesinden ötürü istikrarlı demokrasilerin kıta için önemini vurgulamıştır (Bongmba, 2004: 292). Afrikalılar birbirlerine destek olmalı ve baskı, az gelişmişlik ve yoksulluk gibi kıtanın gelişiminin önünü tıkayacak her unsurdan kurtulmalıdırlar. Mbeki bu açıdan tüm kıta için yeni bir hedef belirlemiş ve yeniden doğuş için çalışılması gerektiğini söylemiştir. Virginia'daki bu konuşma Güney Afrika'nın kıtadaki bölgesel güç olma iddiası açısından

yararlı olmuştur. 28 Eylül 1997 tarihinde Afrika Ulusal Kongresi Johannesburg'da Afrika Rönesansı üzerine bir kongre düzenlemiştir. 1999 yılında bu idealin destekçileri Afrika Rönesansı Enstitüsü'nü kurdular. Afrika Ulusal Kongresi siyasi programında bu kavramı ve fikri destekleyerek parti programının bir parçası hâline getirmiştir (Bongmba, 2004: 293).

Afrika Rönesansı Afrikalı kimliğinin ve bilincinin yeniden canlandırılmasına bağlı olarak kıtanın tek vücut olarak bütünleşmesi ile birlikte yerel kültürel değerlerin benimsenmesi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda ubuntu felsefesi öne çıkarılmıştır. İnsanlık anlamına gelen bu kavram bireyci olmayan ve yerel değerlerin ön plana çıktığı bir anlayışı ifade eder. Afrika Rönesansı'nın siyasetteki örneğinden de söz etmek gerekir. Güney Afrika'nın kurucu üye olarak katıldığı Afrika'nın Kalkınması için Yeni Ortaklık (New Partnership for Africa's Development - NEPAD) sosyal, ekonomik ve teknolojik olarak bütün kıtanın gelişmesi için çalışmaktadır. Güney Afrika'nın yanı sıra Nijerya, Cezayir, Mısır ve Senegal kurucu üyelerdir. Nijerya ve Mısır'a ek olarak Güney Afrika'nın bu oluşum içinde kurucu üye olarak yer alması çok önemlidir. Çünkü bu üç ülke Afrika kıtasının en büyük ekonomileridir (NEPAD). Nelson Mandela 6 Nisan 2000 tarihinde Londra Ekonomi Okulu'nda yaptığı konuşmasında Afrika Rönesansı'nın özetini yapmıştır:

''Afrika Rönesansı fikri zamanı gelen bir düşüncede olduğu gibi tüm titreşimiyle kıtamızda benimsenmiştir. Bizim yeniden doğuşumuz köleliği içeren dünya ekonomisini kontrolü altına alan Avrupa Rönesansı gibi değildir. Bizinkisi sömürgecilik döneminde Afrika'nın dünyanın kalanıyla kurduğu tarihsel ilişkilerden kaynaklanan sorunlarla uğraşmak zorunda olan bir yeniden doğuştur. Bu küreselleşen dünyada hızlıca başarılmalıdır. Bununla bağlantılı olan bir diğer proje birleşmiş bir kıtada ulusal, bölgesel ve kıtasal seviyede siyasi, ekonomik ve sosyal kurumları inşa etmektir (Nelson Mandela Foundation, 2000).''

Nelson Mandela bu konuşmasında Afrika Rönesansı fikrinin Avrupa Rönesansı'ndan farklı olduğunu belirtmektedir. Avrupa devletlerinin geçmiş yüzyıllarda dünya ekonomisini hâkimiyeti altına alırken köleliği bu ekonomik sistemin bir parçası hâline getirdiğini söylemiştir. Ayrıca ulusal, bölgesel ve kıtasal seviyede siyasi, ekonomik ve sosyal kurumların inşasının gerekli olduğundan söz etmiştir. Bu inşa gerçekten gerekli bir husustur çünkü demokrasinin kıtada yerleşmesi için anayasal kurumların toplum tarafından benimsenmesi gerekir. Öncelikle bu kurumları inşa etmek ve işleyişlerini sağlamak gereklidir.

5.3.Dış Politikada Evrensellik Prensibinin Benimsenmesi

Nelson Mandela dış politikada evrensellik prensibini benimsemiştir. Bunu yapmasının temel sebebi Apartheid rejiminin dış politikadaki yıkımını tekrardan düzeltmektir. Apartheid rejimi uluslararası toplum tarafından dışlandığı için demokrasiye geçtikten sonra yeni bir dış politika uygulamak gerekli hâle gelmiştir. Bu politikanın en önemli özelliği evrensellik olmalıdır. Bu kavram olabildiğince çok ülkeyle diplomatik ilişkiler kurmayı ve bağımsız bir dış politika izlemeyi ifade eder. Diplomatik ilişkilerin kurulacağı ülkelerin iç ve dış politikaları önem taşımamaktadır. Örneğin, Nelson Mandela Apartheid rejiminin tarihsel müttefiki olan İsrail ile diplomatik ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bunu yaparken bir yandan da Afrika Ulusal Kongresi'nin gerilla savaşının destekçisi olan Libya ve İran ile diplomatik ilişkileri ileri bir noktaya taşımak istemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti ile Tayvan arasında ekonomik sebeplerden ötürü Çin'e daha yakın bir politika tercih edilmiştir (Schraeder, 2001: 234).

Güney Afrika kamuoyunda Mandela Çin Halk Cumhuriyeti ile ekonomik sebeplerle yürüttüğü yakın ilişkilerden ötürü eleştirilmiştir. Ancak Mandela için önemli olan diplomatik ilişkilerde

devletlerin iç veya dış politikaları değil, işbirliği potansiyelleridir. Dış politikada sağlam temellere dayanan işbirliği politikalarıyla idealist bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu işbirlikleri içerisinde Küba devleti de bulunmaktadır. Castro'nun idaresi altındaki rejimle kurulan yakın ilişkiler Washington tarafından iyi karşılanmamıştır (Schraeder, 2001: 234). Mandela'nın bütün devletlerle kurmak istediği diplomatik ve siyasal ilişkiler ile işbirlikleri söz konusu Libya ve Küba olunca ABD tarafından eleştirilmiştir. Uluslararası basın bu ilişkileri karşılıklı bir dayanışma olarak yorumlamıştır. Muammer Kaddafi ve Fidel Castro Afrika Ulusal Kongresi'ni uzun zaman boyunca desteklemiştir. Mandela Güney Afrika Devlet Başkanı olunca bazı insan hakları ihlallerine rağmen bu liderlerle olan ilişkisini kesmemiştir. Aksine devlet düzeyinde güçlendirmiştir (the Washington Post, 2013).

Mandela Şubat 1996'da Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland ile uzun yıllar hapis yattığı Robben Adası'na yaptığı bir ziyaretinde *'arkadaşlarımızı bırakmayacağız'* diyerek Kaddafi ve Castro'ya verdiği desteği ifade etmiştir. Ayrıca, Amerika'nın baskısına rağmen onları Güney Afrika'ya bile davet edebileceğini söylemiştir. 1998 yılında Castro Bağlantısızlar Hareketi'nin konferansı için Güney Afrika'yı ziyaret etmiştir. Yükselen orta büyüklükteki bir gücün lideri olarak Mandela, süper güç Amerika Birleşik Devletleri'nin kararlarına karşı direniş göstererek kıtanın bölgesel gücü olduğunu göstermiştir. Mısırlı politikacı Boutros Boutros-Ghali'nin BM Genel Sekreteri olarak bir dönem daha görevine devam etme konusunda Clinton ile ayrı düşmüştür. ABD'nin Ghali'nin seçilmesini engellemesi üzerine Gana'dan Kofi Annan'ın seçilmesi Mandela'yı biraz yumuşatmıştır (the Washington Post, 2013).

Süper güç ABD ile Güney Afrika arasında bir başka anlaşmazlık 1997'nin başlarında yaşanmıştır. Nelson Mandela hükümeti Suriye'ye 650 milyon dolarlık tank satışı yapmayı planladığını açıklayınca ABD ve İsrail'in tepkisini çekmiştir. Mandela bu duruma karşı net bir duruş sergilemiş ve *'batıda sevilsin veya sevilmesin biz her ülke ile anlaşmalarımızı yaparız'* cümlesini kurarak Güney Afrika'nın işbirliklerinde bağımsız bir dış politika yürüttüğünü göstermiştir. Ayrıca, *'batıdaki ülkelerin düşmanları bizim düşmanlarımız değildir'* diyerek bağımsız duruşunu göstermiştir. Yükselen orta büyüklükte bir güç olarak bu yaklaşım açık ve net bir dış politika tercihidir (Westhuizen, 1998: 436). Ancak siyasal konulardaki bu görüş farklılıklarına rağmen Mandela'nın Clinton ile ilişkileri genel olarak iyi olmuştur (the Washington Post, 2013).

5.4.Uluslararası Örgütlere Aktif Katılım

Nelson Mandela'nın dış politikadaki en önemli amaçlarından birisi uluslararası örgütlere aktif katılım sağlayarak Güney Afrika'nın uluslararası toplumdan izolasyonunu bitirmektir. Demokrasiye geçilmesiyle birlikte bu amaçta bazı olumlu gelişmeler olmuştur. Mayıs 1994'te Güney Afrika, Afrika Birliği Örgütü ve Bağlantısızlık Hareketi'ne kabul edilmiştir. Haziran 1994'te 33 yıl sonra İngiliz Milletler Topluluğu'na yeniden üye olmuştur. Ayrıca yeniden BM'ye kabul edilmiştir. Bunlara ek olarak Mandela, Ekim 1994'te BM'ye yaptığı ziyarette İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni imzalamıştır. Mandela bölgesel işbirliğine büyük önem vermiştir. Kasım 1994'te Güney Afrika, Angola, Botsvana, Lesotho, Malavi, Mozambik, Namibya, Tanzanya, Svaziland, Zambiya ve Zimbabve savunma bakanları bölgesel güvenlik konuları üzerine Tanzanya'da iki günlük bir konferans düzenlemişlerdir. Bölgesel çatışmaları engelleyecek bir savunma gücünün kurulması konusunda anlaşmışlardır. Bu ülkeler içinde bu güce destek verecek en büyük ve güçlü ülke Güney Afrika'ydı (Crawford, 1995: 98).

Nelson Mandela dönemi uluslararası örgütlere aktif katılımın başladığı dönem olarak nitelendirilir. Apartheid rejiminin izolasyon politikası terk edilmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Mandela uluslararası toplum içinde etkin görev almaya ve uluslararası normlara bağlı olmaya önem vermiştir. BM ve bağlı kuruluşları, Bağlantısızlık Hareketi, İngiliz Milletler Topluluğu ve Afrika Birliği Örgütü gibi uluslararası kuruluşlarda aktif görev almak önemsenmiştir. Apartheid sisteminin yıkılmasının ardından Mandela yönetiminin yaptığı ilk iş Güney Afrika'yı uluslararası örgütlerde yeniden aktif bir üye ve saygın devlet hâline getirmek olmuştur (Schraeder, 2001: 234).

Nelson Mandela Afrika'da demokrasinin güçlenmesi için dış politikada önemli bazı adımlar atmıştır. Bunlardan biri Lesotho'daki hükümetin askeri bir darbeyle devrilmesini engellemesidir. Ağustos 1994'te Lesotho'nun demokratik hükümeti ordu tarafından darbeyle görevden alınmıştır. İktidardan darbeyle el çektirilen siyasal liderler Güney Afrika'ya demokrasiyi yeniden tesis etmesi için çağrıda bulunmuştur. Mandela yanına Botsvana ve Zimbabve liderlerini de alarak askeri darbeyi yapan komutanları ekonomik yaptırımlarla tehdit etmiştir. Aynı zamanda siyasilerle askerler arasında aracılık yapmaya çalışmıştır. Mandela müzakere masasında gücünü artırmak için Lesotho sınırına asker göndermiş ve sınırda tatbikatlar yapılmıştır. Bunlar bir bakıma Lesotho'daki askeri liderler için müdahale tehdididir. Mandela'nın baskısıyla askerler geri adım atmış ve demokratik hükümet yeniden tesis edilmiştir. Güney Afrika bölgesel güç olarak dış politikada demokratik yönetimi destekleyen bir görüntü sergilemiştir (Crawford, 1995: 98-99).

Uluslararası örgütlerde daha etkin olmaya çalışılmıştır. İnsani yardım, barışı koruma misyonları ve demokrasinin başka ülkelerde tesis edilmesi için çeşitli destekler verilmeye başlanmıştır. Mozambik'te Ekim 1994 seçimlerinin yapılabilmesi için Güney Afrika ülkenin kırsal bölgelerinde görev yapması için 4,000'in üzerinde seçim personeli ve çok sayıda oy pusulası göndermiştir. Mozambik'in demokratik bir seçim yapmasının bölge için istikrar oluşturu bir etkisinin olacağı düşünülmüştür. Nisan 1995'te Mandela BM'ye barışı koruma operasyonları için lojistik destek vereceğinin sözünü vermiştir. Ayrıca nükleer silahlanma konusunda Mandela hükümeti bu silahlara sahip olmayan devletlerin kaygılarının nükleer güçler tarafından dikkate alınmasını talep etmiştir (Crawford, 1995: 99-100).

Güney Afrika özellikle Birleşmiş Milletler içinde aktif görev almaya çalışmıştır. Özellikle Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ve Ekonomik ve Sosyal Konsey içinde idari görevlerde bulunmuştur. Ayrıca, ülkenin bölgesel ve tarihsel değeri ön plana çıkartılarak BM'nin reform ile genişletilmiş bir Güvenlik Konseyi'ne sahip olması hâlinde Güney Afrika'nın daimi üyelerden birisi olması gerektiği öne sürülmüştür. Afrika Rönesansı'nı gerçekleştirecek yegâne ülke olması ve ekonomik büyüklüğü bu tezi güçlendirmede kullanılan temel dayanak noktası olmuştur (Schraeder, 2001: 235). Uluslararası örgütlere aktif katılım konusunda en önemli örneklerden birisi 1998 yılında Lesotho'ya yapılan askeri müdahaledir. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community) içinde aktif ve öncü rol alan Güney Afrika, Lesotho'da gerçekleşen darbe girişimini durdurmak ve demokrasiyi yeniden tesis etmek için askeri müdahalenin içinde yer almıştır.

Realizm insan doğasının çatışmaya eğilimli olduğunu ve uluslararası sistemin anarşik yapısı yüzünden devletlerin birbirlerinden şüphe duyan, rekabetçi ve çıkarıcı siyasal varlıklar olduğunu öne sürmektedir. Ulus devletlerin uluslararası politikada diğer tüm aktörlerden daha önemli ve etkin olduğu ifade edilir. Anarşinin etkisiyle bu devletler ulusal çıkarlarını korumak için

güvenlik ikilemi içinde dış politikalarını yürütürler (Mazarr, 2003: 507). Nelson Mandela bir politikacı olarak dış politikada bu realist yaklaşımın aksine idealist fikirleri destekleyecek girişimlerde bulunmuştur. Bunların içinde en önemlisi uluslararası örgütlere verdiği önemde yatar. Uluslararası örgütlere aktif katılımın ve uluslararası toplumun diğer devletlerle eşit bir üyesi olmanın gerekliliğine inanmıştır. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu içinde alınan görevler ve öncü rol buna önemli bir örnektir.

Nelson Mandela 7 Aralık 1998 tarihinde Körfez İşbirliği Konseyi'nin zirvesinde yaptığı konuşmada uluslararası örgütlere aktif katılımın öneminden söz etmiştir. Ona göre, ekonomik krizler tüm dünyada çıktığı zaman dünyadaki bütün uluslar olumsuz etkilenirken özellikle gelişmekte olan ülkeler en ağır etkilenenler arasında olmaktadır. Ekonomik ve siyasal krizlerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini azaltmak için uluslararası örgütlerde ve çok taraflı organizasyonlarda daha aktif rol almak gereklidir. Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı gibi kurum ve yapılarda gelişmekte olan ülkelerin temsilcileri aktif görev almalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının bu örgütlerde dile getirilmesi ancak o zaman sağlanabilir. Birleşmiş Milletler bu konuda çok önemli bir role sahiptir. Kurumun karar alma mekanizması tam anlamıyla demokratik prensiplere uygun olduğu zaman potansiyeli artacaktır (Nelson Mandela Foundation, 1998).

5.5.Dış Politikada İşbirliği ve İnsan Hakları

Güney Afrika demokrasiye geçtikten sonra Apartheid döneminde uygulanan realist dış politika anlayışını terk ederek dış ilişkilere idealist bir perspektifle yaklaşmıştır. Bu yaklaşımda ekonomik ilişkiler, işbirliği ve arabuluculuk gibi kavramlar belirleyici olmuştur. Uluslararası örgütlere üyelik ve bölgesel güç iddiası öne çıkmıştır (Bischoff, 2003: 184). Bu yaklaşımın kökleri Nelson Mandela'nın 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan makalesine dayanır. Bu makalesinde Mandela tamamen idealist fikirleri, işbirliğini, ekonomik ve diplomatik ilişkileri ve barışı ön plana çıkartmış, bu kavramların demokratik Güney Afrika'nın yeni dış politikasını oluşturacağını öne sürmüştür. Mandela'nın ifade ettiği kavramlar ülkenin geleceğine dair olan umutları yeşertmiştir. Makalenin 1993 yılında yayınlanması ayrıca önemlidir çünkü bu dönemde Güney Afrika halkı demokratik geçiş sürecini yaşamakta ve Apartheid rejimi sona yaklaşmaktadır. Bu sürecin barışçıl sürmesi Mandela'nın lideri olduğu Afrika Ulusal Kongresi'ne olan inancı artırmıştır (Black ve Hornsby, 2016: 151-152).

Nelson Mandela Güney Afrika Devlet Başkanı olarak görev yaptığı 1994-1999 yılları arasında idealist bir dış politika uygulamıştır. Bu dış politikasını yürütürken en önemli stratejisi olabildiğince çok ülkeyle diplomatik ilişki kurmak ve işbirliği yapmaktır. Güney Afrika'nın egemen devletler sisteminde ancak bu şekilde varlığını devam ettirebileceğini düşünmüştür. İdealist bir dış politika anlayışına sahip olduğu, savaşı ve şiddeti desteklemediği öne sürülebilir. İşbirliği ve diplomasiye önem vermiştir.

Ele alınacak ilk konu Asya'daki işbirliğinin geliştirilmesidir. Apartheid rejiminin beyaz Avrupalılar tarafından şekillendirilen bir yönetim anlayışına sahip olması Asya'daki bazı devletlerin uzun bir zaman boyunca ihmâl edilmesine yol açmıştır. Ancak Mandela iktidara gelince dış politikada çeşitlilik ilkesini uygulamış ve 28 Kasım 1996 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerini geliştirmek istediğini ve bu sebeple Çin'in diplomatik olarak tanınacağını ifade etmiştir (Alden ve le Pere, 2003: 12-22).

Mandela'nın Pekin ve Taipei ile kurduğu ilişkiler tam anlamıyla idealist dış politikanın bir örneğidir. Güney Afrika hem Çin hem de Tayvan tarafından Afrika kıtasının önemli bir ülkesi ve bölgesel gücü olarak görülmektedir. Bu sebeple diplomatik ilişkilerde desteği alınacak bir devlet olarak yakın ilişkiler kurmak istemişlerdir. Pretorya'nın diplomatik tanınması iki ülke için de bir rekabet konusu hâline gelmiştir. Tayvan ekonomik yardım ve ticaret konusunu bir avantaj olarak kullanmak isterken Çin ise küresel bir güç olma potansiyelini öne sürmüştür. Bu küresel potansiyeli ticaret konusunda Güney Afrika ile ilişkileri geliştirebilirdi. Ayrıca, siyasal açıdan önemli bir destek olarak kabul edilmesi de muhtemeldir. Hong Kong'un Çin'in egemenliği altında olması önemli bir avantajdı çünkü Güney Afrika'nın Çin ile ticaretinin %70'i Hong Kong üzerinden sağlanıyordu. Tayvan'ın tarihi süreçte izole olmuş ve uluslararası toplum tarafından tanınmayan bir devlet olması Güney Afrika ile Mandela öncesi dönemde ilişkilerin şekillenmesindeki önemli faktörlerden olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası toplum nezdinde Çinlilerin temsilcisi olarak tanınması ihtimalinin güçlenmesi ve Tayvan'ın güvenlik ikilemi ülkenin Apartheid rejimiyle yakın ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Apartheid rejiminin komünist ideolojiye karşı olması, bunu bir ulusal güvenlik tehdidi olarak görmesi ve Afrika Ulusal Kongresi'nin Sovyetler ile Çin tarafından desteklenmesi Tayvan'ın Apartheid rejimiyle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştırmıştır (Payne ve Veney, 1998: 873).

Ortak düşmanların varlığına ek olarak Tayvan ve Apartheid rejimi altındaki Güney Afrika'nın uluslararası toplumdaki dışlanmış olması işbirliğini kolaylaştırmıştır. Afrika'nın güneyinin Sovyetler ile ABD arasında bir rekabet sahası hâline gelmesi işbirliğini kolaylaştıran bir diğer faktördür. Bu ilişkide komünizme karşı Tayvan ve Apartheid rejimi işbirliği yapmıştır. 25 Ekim 1971 tarihinde alınan 2758 sayılı BM Genel Kurul kararıyla Çin Halk Cumhuriyeti Çinlilerin BM'deki tek ve resmi temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Buna ek olarak, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden birisi olarak seçilmiştir. Bu kararlar ayrıca Çan Kay Şek'in temsilcilerinin BM'den çıkarılması kabul edilmiştir (United Nations, 1971). Bu kararlar yine aynı dönemde Afrika'nın güneyindeki özgürlük hareketlerinin güçlenmesi Taipei ile Pretorya'yı birbirine daha çok yaklaştırmıştır. 1976 yılında iki ülke arasında elçilikler açılmıştır. Güvenlik odaklı bu ilişki tipi Nelson Mandela'nın devlet başkanlığına yakın zamanda ciddi bir değişiklik geçirmiştir. Apartheid rejiminin 1990'ların başında çöküşe girmesi Tayvan'ın politikalarını değiştirmesine sebep olmuştur. Tayvan 1993 yılında Mandela'nın başkanlık seçimleri için yürüttüğü kampanyaya yaklaşık olarak 10 milyon dolar yardım yapmıştır. Benzer şekilde Pekin'in de ekonomik yardım yaptığı bilinmektedir. Mandela ve Afrika Ulusal Kongresi her iki ülkeyle ilişkileri iyi düzeyde tutarak ekonomik anlamda işbirliği yardımları almak ve işbirliğini sürdürmek istemiştir (Payne ve Veney, 1998: 873-874).

Nelson Mandela 1993 yılında Tayvan'ı ziyaret etmiş ve seçim kampanyası için fon talebinde bulunmuştur. Geri döndüğünde Güney Afrika Komünist Partisi'nden bir delegasyonun Pekin'e giderek Tayvan'da yaptığı konuşmaların bir kopyasını teslim etmesini rica etmiştir. Bunun gerçekleştirilmesinin sebebi Çin Halk Cumhuriyeti'ne diplomatik bir jest yapmak ve önemsendiğinin gösterilmesidir. Mandela hem Tayvan hem de Çin Halk Cumhuriyeti ile iyi ilişkilerini ve işbirliğini sürdürmek istemiştir. Bu durum Mayıs 1994 tarihinde devlet başkanı olduktan sonra da devam etmiş ve Güney Afrika Dışişleri Bakanı olan Alfred Nzo Tayvan'a resmi bir ziyaret yapmıştır. 1995'te içinde Güney Afrika Savunma Bakanı Joe Modise'nin de bulunduğu çok sayıda devlet adamı ve bürokrat Tayvan'a ilişkilerin geliştirilmesi için gönderilmiştir. Mandela'nın dış politikasında Tayvan önemli bir ekonomik destek olarak

görülmüştür. İki ülke arasındaki işbirliği ekonomik yardımlara dayanır. Tayvan Mandela yönetiminin uluslararası alanda desteğini alabilmek için ekonomik yardımları bir araç olarak kullanmıştır (Payne ve Veney, 1998: 875).

Çin Halk Cumhuriyeti ekonomik yardımdan ziyade ideolojik benzerlikleri kullanarak Mandela yönetimini dış politikada etki altına almaya çalışmıştır. Özellikle Mandela ve Afrika Ulusal Kongresi'nin özgürlük mücadelesine fikri destek vermiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Apartheid rejimine karşı olduğu için diplomatik ilişkilerini rejimin iktidarı döneminde kurmamış ve ilerletmemiştir. Tayvan'ın aksine Çin ırkçı beyaz Apartheid rejimine muhalif olan ve Afrika'nın güneyinde faaliyet gösteren gerilla gruplarını desteklemiştir. Sonuç olarak, Çinli yetkililer Apartheid rejimi çökene kadar Güney Afrika'yı ziyaret etmekten kaçınmışlardır. Çin Dışişleri Bakanı Qian 1992 yılında Mali, Gine, Senegal, Gana, Fildişi Sahili ve Namibya için bir tur düzenlediğinde Johannesburg havalimanına gelerek Güney Afrika'yı ziyaret eden ilk üst düzey devlet adamı olmuştur. Qian Afrika Ulusal Kongresi yetkilileri ve o dönemde Güney Afrika Dışişleri Bakanı olan Pik Botha ile görüşmüştür. Nelson Mandela hem Çin hem de Tayvan ile ilişkilerin devam etmesinin Güney Afrika'nın lehine olduğunu bildiği için işbirliğini destekleyen bir dış politika stratejisi uygulamıştır. Ancak 1996 yılında Dışişleri Bakanı Alfred Nzo Çin'e davet edilmiş, Çin'in Güney Afrika tarafından tanınması ve Tayvan ile ilişkilerin kesilmesi kendisinden istenmiştir.

Ekonomik ilişkilerin potansiyeli ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası toplum tarafından tanınması Nelson Mandela'nın kararını etkilemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde daimi beş üyeden birisi olan Çin ile geliştirilecek ilişkilerin uluslararası toplum tarafından tanınmayan Tayvan ile sürdürülecek işbirliğinden daha kıymetli olduğuna karar verilmiştir. Başkan Mandela'nın kararıyla 1 Ocak 1998 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti resmen Güney Afrika tarafından tanınmıştır. Pekin ile Pretorya arasında ekonomik ve ticari işbirliğine dayanacak ilişkilerin temeli atılmıştır (Payne ve Veney, 1998: 875-876). Ayrıca uluslararası toplumun önemli bir üyesi olma iddiası Mandela yönetimi altında Güney Afrika'nın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanınmasına yol açan faktörlerden birisidir. Çünkü Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olan devlet ile ilişkileri geliştirmek başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerde Güney Afrika'nın daha aktif olmasına katkı sağlayacaktır.

İkinci olarak ele alınacak konu Endonezya ile ilişkilidir. Doğu Timor sorunu Güney Afrika ile Endonezya arasında eleştiri konusu olmuştur. Mandela Doğu Timor konusunu önemsemesine rağmen uyguladığı idealist dış politikaya uygun olarak Endonezya ile işbirliği ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Endonezya'nın Devlet Başkanı Suharto'nun izniyle hapiste yatan muhalif liderlerden olan Xanana Gusmao'yu 1997 yılında ziyaret eden Mandela insan haklarına önem verdiğini göstermiştir. Ancak aynı yıl içinde daha sonra Suharto Güney Afrika'ya siyasi bir ziyaret gerçekleştirdiğinde kendisine Ümit Burnu Nişanı'nın verilmesi Mandela'nın eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu nişanın verilmesinin sebebi elbette Mandela'nın Suharto yönetimiyle iyi ilişkiler ve işbirliği kurmak istemesidir. Ancak insan hakları açısından olumsuz bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Schiffer ve Shorr, 2009: 271). Görüldüğü üzere Endonezya ile insan hakları ihlallerine rağmen işbirliğine önem verilmiştir. Norman Angell'in işbirliği yaklaşımına uygun bir politika izlenmiş olsa da insan hakları açısından normatif bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

Üçüncü önemli mesele Nijerya'ya karşı uygulanan dış politikadır. Mandela Nijerya ile ilişkilerini iyi tutmak istemesine rağmen rejimin insan hakları ihlalleri büyük sorunlar

çıkmasına sebep olmuştur. Nijerya'daki General Sani Abacha rejimi 1995 yılında Ken Saro-Wiwa ile birlikte bazı çevrecileri idam edince Güney Afrika'nın Nijerya'ya karşı dış politikasında değişiklik olmuştur. Mandela insan hakları ihlallerinden ötürü Nijerya'nın İngiliz Milletler Topluluğu'ndan çıkarılmasını desteklemiştir (Alden ve le Pere, 2003: 12-22). Ayrıca, *''ikna edici diplomasi başarısız olduğu için Nijerya'nın askeri rejimine karşı daha sert önlemler alma zamanı gelmiştir''* diyerek duruşunu net bir şekilde göstermiştir (CNN, 1995). Nijerya'nın İngiliz Milletler Topluluğu'ndaki üyeliği insan hakları ihlallerinden ötürü askıya alınmıştır. Mandela bu kararı desteklemekle birlikte daha fazlasını talep etmiştir. Nijerya'ya siyasal izolasyon ve ekonomik yaptırım uygulanmasını talep etmiştir. Nijerya'ya karşı sert tepki göstermiş ve bu ülkedeki diplomatik temsilcisini geri çağırmıştır. Batı devletlerine Nijerya petrolüne karşı boykot çağrısında bulunmuştur (Barber, 2005: 1084). Bu yaklaşım Mandela'nın dış politikada işbirliği kadar insan haklarına da önem verdiğini göstermiştir. İşbirliği ve insan hakları gibi kavramlar Mandela döneminde dış politikanın temel değerlerini oluşturmuştur.

Dördüncü örnek 1997 yılında Nelson Mandela'nın Zaire Başkanı Sese Seko ile Laurent-Désiré Kabila arasında ateşkes yapılması için aracılık etmesidir. Nelson Mandela Afrika kıtasının bölgesel gücü olan bir devletin başkanı olarak kıtadaki sorunlara ilgi göstermiş ve işbirliği içinde problemlerin çözülmesini desteklemiştir. Bu politikaya uygun olarak Başkan Seko ile isyancılar arasında ateşkes için aracılık yapmıştır (Alden ve le Pere, 2003: 22-24). Nelson Mandela dış politikasında öncelikli olarak işbirliğine önem vermiştir. Olabildiğince çok ülkeyle diplomatik ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Buna ek olarak, insan haklarını dış politikada önemsemiştir.

Sani Abacha rejimine karşı yaklaşımı bunu ortaya koyar. Çin Halk Cumhuriyeti, Libya ve İran ile olan ilişkisinde insan haklarını geri plana atmıştır. Bu ülkelerle olan ilişkilerini idealist işbirliği, ekonomik ilişkiler ve ikili dostluk ilişkilerinin şekillendirdiği görülmektedir. Dış politikada birinci olarak işbirliğini ikinci olaraksa insan haklarını önemsemiği görülür. Bu kavramlar idealist dış politika anlayışının en temel unsurlarıdır. Tıpkı Nijerya örneğinde olduğu gibi Mandela gerektiği zaman insan haklarını öne çıkarırken gerekli olması hâlinde de işbirliğini tercih etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin insan hakları karnesi pek parlak olmasa da bu ülkeyle işbirliğini geliştirmek istemesi insan haklarıyla işbirliği arasında rasyonel tercihler yaptığını gösterir. Mandela'nın idealist dış politikasının zaman zaman işbirliğinden yana bazen ise insan haklarından yana olduğu söylenebilir. Bunu içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal bağlam belirlemiştir.

Orta büyüklükteki bir güç olarak Güney Afrika küresel düzeni ve ulusal çıkarlarını korumak, uluslararası örgütlerdeki etkisini artırmak amacıyla işbirliği ve barış ortamını sürdürmeye çalışmaktadır. Orta büyüklükteki güçler normal olarak zaten büyük güçlere karşı zayıf konumlarını koruyabilmek için dengeleyici rolünü üstlenirler. Yükselen orta büyüklükteki güçler genellikle Güney Afrika gibi genç demokrasilerden oluşur ve hâlâ demokratik kurumlarını geliştirmeye çalışırlar. Bu güçler için bölgesel entegrasyon ve liderlik çok önemlidir çünkü genellikle bunlar modern dünya sisteminin kıstaslarına göre yarı çevre ülkelerdir. Bu sebeple ticaret, ekonomik gelişim ve statü iddialarında güçlenmek için bölgesel işbirliklerine ihtiyaç duyarlar. Bölgesel entegrasyon ekonomik gelişimi sağlayabilir. Böylece yarı çevre ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki gücü paralel olarak artar (Black ve Hornsby, 2016: 152-153). Bu duruma bir zamanlar yarı çevre olarak tanımlanan ancak günümüzde çok büyük bir ekonomiye dönüşen Çin Halk Cumhuriyeti örnek verilebilir (Hang, 2017). Sonuç olarak,

Güney Afrika'nın dış politikası Apartheid döneminde realist bir anlayışla yürütülürken demokrasiye geçtikten sonra (1994'ten sonra) idealist bir yaklaşım dış politikaya hâkim olmuştur (Saunders, 2014: 222-225).

6.Sonuç

Güney Afrika'nın Nelson Mandela döneminde idealist bir dış politika ile yönetildiği öne sürülebilir. Bunun birinci nedeni Apartheid rejiminin Mandela üzerinde yaptığı etkidir. İnsan hakları ihlalleri ve katliamları yaşayan bir siyasetçi olarak idealizme yakın durması normal görünmektedir. Realist politikalar yerine müzakere teknikleri, barış, işbirliği ve uluslararası örgütleri desteklemiştir. İkinci ve en önemli neden ise Güney Afrika'nın Apartheid rejimi yüzünden uluslararası toplumdan dışlanmasıdır. Ülkenin yeniden saygın bir devlet hâline getirilmesi için işbirliğine önem vermiştir. Üçüncü neden ekonomik olarak kalkınma arzudur. Bunun gerçekleşmesi için Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlü ülkelerle işbirlikleri yapılmıştır.

Mandela dışişleri bakanlığını yeniden yapılandırmış, Afrika Rönesansı fikrini sahiplenmiş ve güvenlik mekanizması olan orduyu halka hizmet edecek nitelikte yeniden organize etmiştir. Bunlara ek olarak, uluslararası örgütlere aktif katılıma önem verilmiştir. Dış politikada bağımsız bir yaklaşım benimsenmiş, ABD ve Çin gibi ülkelerle işbirliği yapılmıştır. ABD'nin dış politikadaki baskılarına rağmen Libya, Küba ve Suriye gibi devletlerle ilişkilere önem verilmiştir. Güney Afrika bu dış politikasının meyvelerini daha sonra BRICS grubunun parçası olan bir ülke olarak ekonomik büyüklüğünü artırarak toplamıştır.

Demokratik Güney Afrika uluslararası ilişkiler analizlerinde yükselen güç, eksen ülke, önemli bir aktör veya orta büyüklükteki güç gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Ülkenin yükselen güç statüsü kıtasal politikadaki pozisyonundan ve yükselen ekonomileri ifade etmek için kullanılan BRICS grubundaki üyeliğinden gelir (Stephen, 2012). Güney Afrika BRICS grubunun en küçük ekonomisi olsa da, Afrika kıtasının siyasal ilişkilerinde liderlik pozisyonuna sahiptir. Buna ek olarak gelişmiş altyapısı, sanayisi ve finans sektörüyle Afrika'nın çoğu bölgesine açılan kapı olarak bilinir.

Bu çalışmanın belli başlı kısıtları vardır. Bunlar makalenin yazım sürecindeki zorluklardır. Öncelikle Güney Afrika literatürünün sadece İngilizce üzerinden okunması ülkede konuşulan diğer dil olan Afrikaanca'nın ihmal edilmesine sebep olmaktadır. Afrikaanca öğrenmesi bir hayli zor olan ve kaynaklarına erişimin pek mümkün olmadığı bir dildir. Özellikle Türkiye gibi coğrafi açıdan uzak ülkelerde bu dili öğrenecek, kullanacak ve geliştirecek alanlar bir hayli azdır. Ancak Afrikaanca Güney Afrika'daki Hollanda göçmenlerinin konuştuğu dil olduğu için akademik çalışmalarda muhakkak yer verilmesi gerekir. Çalışmanın ikinci zorluğu Güney Afrika'nın İngiltere veya İskoçya gibi ülkelerde uygulanan açıklık politikasına önem vermemesidir. Güney Afrika kuruluşları veya devlet makamları internet sayfalarında kendileriyle ilgili detaylı bilgilere yer vermediği için Güney Afrika arşivlerine girmek ve çalışmak özellikle 2000 öncesi dönem yazıları için gereklidir. İnternet üzerinden arşivlerin dijitalleştirilmesine ve bilgi paylaşımının artırılmasına daha çok önem verilmelidir. Üçüncüsü, Afrika kıtasındaki ülkeler Amerika ve Avrupa gibi coğrafyalara göre daha az akademik talep gördüğü için akademik yayın sayısı daha az olmaktadır. Bu durum akademik çalışma yapacak olanların kaynak imkânlarını azaltmaktadır.

Gelecek araştırmalarda Güney Afrika'nın kıta içindeki liderlik pozisyonu, ekonomik gücü, Türkiye ile ilişkileri ve Batı dünyasıyla olan yakınlığı çalışılmalıdır. Trump'un destekçileri

Amerikan kongresini bastığı zaman Güney Afrika Devlet Başkanı Ramaphosa demokrasi tecrübelerini ABD ile paylaşabileceklerini söylemiştir. Güney Afrika'nın demokrasisi, siyasal dönüşümü ve süper güçlerle ilişkileri çalışılabilir. Özellikle medyası ve dış politikadaki etkileri ele alınabilir. Güney Afrika'nın Afrika kıtası içindeki kamu diplomasisi faaliyetleri analiz edilebilir. Ayrıca 20.yüzyıldaki siyasi çalkantıların ve demokrasiye geçiş sürecinin çalışılması ve arşiv kaynaklarına dayanılarak yayın hâline getirilmesi ülkeye dair çok şeyi ortaya çıkaracaktır.

Kaynakça

- Adebajo, A. (2010). "Prophet of Africa's Renaissance", *Transition*, No.103, 168-181.
- Alden, C. ve le Pere, G. (2003). "Mandela and the Foreign Policy of Transition", *the Adelphi Papers*, Vol.43, No.362, 11-26.
- Angell, N. (1910). *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantage*, London: G. P. Putnam's Sons.
- Barber, J. (2005). "The New South Africa's Foreign Policy: Principles and Practice", *International Affairs*, Vol.81, No.5, 1079-1096.
- Belfiglio, V. J. (1979). "The Issue of Namibian Independence", *African Affairs*, Vol.78, No.313, 507-522.
- Bischoff, P. H. (2003). "External and domestic sources of foreign policy ambiguity: South African foreign policy and the projection of pluralist middle power", *Politikon*, Vol.30, No.2, 183-201.
- Black, D. R. ve Hornsby, D. J. (2016). "South Africa's bilateral relationships in the evolving foreign policy of an emerging middle power", *Commonwealth & Comparative Politics*, Vol.54, No.2, 151-160.
- Bongmba, E. K. (2004). "Reflections on Thabo Mbeki's African Renaissance", *Journal of Southern African Studies*, Vol.30, No.2, 291-316.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: the Macmillan Press.
- Clausewitz, C. V. (2007). *On War*, translated by Michael Howard and Peter Paret, Oxford: Oxford University Press.
- CNN, (1995). "Nigeria suspended from Commonwealth", <http://edition.cnn.com/WORLD/9511/nigeria/11-11/> [Erişim: 28 Mart 2021].
- Constitution of the Republic of South Africa, (1996). "Chapter 11: Security Services".
- Crawford, N. C. (1995). "South Africa's New Foreign and Military Policy: Opportunities and Constraints", *Africa Today*, Vol.42, No.1/2, 88-121.
- Daudu, I. A. ve Dube, L. (2017). "Post-Conflict Transitional Negotiations: An Analysis on the Democratic Republic of Congo and South Africa", *Journal of African Union Studies*, Vol.6, No.2/3, 97-116.

- Ertem, H. S. ve Düzgün, A. N. (2021). ‘‘Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme’’, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt.17, Sayı.37, 39-83.
- Evans, M. (2017). *Speeches that Shaped South Africa: From Malan to Malema*, Cape Town: Penguin Books, E-Book.
- Hang, N. T. T. (2017). ‘‘The Rise of China: Challenges, Implications, and Options for the United States’’, *Indian Journal of Asian Affairs*, Vol.30, No.1/2, 47-64.
- Herz, J. (1950). ‘‘Idealist Internationalism and the Security Dilemma’’, *World Politics*, Vol.2, No.2, 157-180.
- Keohane, R. ve Nye, J. (2011). *Power and Interdependence*, New York: Longman.
- Mandela, N. (1993). ‘‘South Africa's Future Foreign Policy’’, *Foreign Affairs*, Vol.72, No.5, 86-97.
- Mazarr, M. J. (2003). ‘‘George W. Bush, Idealist’’, *International Affairs*, Vol.79, No.3, 503-522.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics among Nations*, New York: Alfred Knopf.
- Nelson Mandela Foundation, (1998). ‘‘Speech by President Mandela at the Summit of the Gulf Cooperation Council’’,
http://db.nelsonmandela.org/speeches/pub_view.asp?pg=item&ItemID=NMS659&txtstr=unit ed%20nations [Erişim: 29 Mart 2021].
- Nelson Mandela Foundation, (2000). ‘‘Africa and Its Position in the World Today’’,
http://db.nelsonmandela.org/speeches/pub_view.asp?pg=item&ItemID=NMS1579&txtstr=African%20renaissance [Erişim: 22 Mart 2021].
- NEPAD, ‘‘About us’’, https://www.nepad.org/microsite/who-we-are-0#about_us [Erişim: 20 Mart 2021].
- Payne, R. J. ve Veney, C. R. (1998). ‘‘China's Post-Cold War African Policy’’, *Asian Survey*, Vol.38, No.9, 867-879.
- SAnews, (2009). ‘‘Department of Foreign Affairs renamed, restructured’’,
<https://www.sanews.gov.za/south-africa/department-foreign-affairs-renamed-restructured> [Erişim: 25 Mart 2021].
- Saunders, C. (2014). ‘‘South Africa and Africa’’, *the Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.652, 222-237.
- Schiffer, M. ve Shorr, D. (2009). *Powers and Principles: International Leadership in a Shrinking World*, Plymouth: Lexington Books.
- Schraeder, P. J. (2001). ‘‘South Africa's foreign policy: From international pariah to leader of the African renaissance’’, *The Round Table*, Vol.90, No.359, 229-243.
- Stephen, M. D. (2012). ‘‘Rising Regional Powers and International Institutions: the Foreign Policy Orientations of India, Brazil and South Africa’’, *Global Society*, Vol.26, No.3, 289–309.
- Thakur, V. (2015). ‘‘Foreign Policy and its People: Transforming the Apartheid Department of Foreign Affairs’’, *Diplomacy & Statecraft*, Vol.26, No.3, 514–533.
- The Washington Post, ‘‘In life, Nelson Mandela often irritated United States’’,
https://www.washingtonpost.com/world/africa/in-life-nelson-mandela-often-irritated-us/2013/12/10/2b7b6368-6192-11e3-bf45-61f69f54fc5f_story.html [Erişim: 22 Mart 2021].
- United Nations Security Council Resolution, No. 134, Date. 1 April 1960.
- United Nations General Assembly Resolution, No. 2758, Date. 25 October 1971.

- United Nations General Assembly Resolution, No. 3068, Date. 30 November 1973.
- Wizarat, T. A. (1980). ‘‘Apartheid and Racial Discrimination in South Africa - An Overview of the Control Network’’, *Pakistan Horizon*, Vol.33, No.4, 84-87.
- Westhuizen, J. V. D. (1998). ‘‘South Africa's Emergence as a Middle Power’’, *Third World Quarterly*, Vol.19, No.3, 435-455.
- Woolf, L. (1940). ‘‘Utopia and Reality’’, *Political Quarterly*, Vol.11, No.2, 167-182.
- World Bank, ‘‘Military Expenditure – South Africa’’, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=ZA> [Erişim: 4 Nisan 2021].

İki Darbe Arası Ara Dönem: 12 Mart 1971 Muhtırası

Erkan TAMTÜRK ¹

¹ İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-4045-6286

ÖZET

Türk siyaseti 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin etkilerini üzerinden atamamışken 12 Mart 1971 tarihli muhtırayla sarsıldı. Ancak yapılan müdahaleler sorunları çözmek bir yana daha da karmaşık hale getirdi. 12 Eylül 1980 tarihli askeri darbe bunun kanıtıdır. Zira her askeri darbe kendisini meşrulaştıracak bir biçimde bir başka darbeye kapı araladı. Devletin ve toplumun siyasi olgunluğa erişmediği bir dönemde gerçekleştirilen bu müdahaleler "on yılda bir darbe" tabirini literatüre kazandırdı.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Ara Dönem, 12 Mart Muhtırası.

1. Giriş

Demokrasi sözcüğü yunanca kökenli olup halk yönetimi anlamını taşır. En bildik ifadesi “halkın halk için halk tarafından yönetilmesi” olsa da hakkında çokça konuşulup üzerinde bir türlü fikir birliğine varılamayan bir kavram olagelmıştır. Siyaset bilimi açısından bakıldığında “seçimler yoluyla halkın temsilcilerini seçmesi” olarak anlaşılrsa da beraberinde bir yaşama kültürü oluşturduğu vakıdır. İngiliz politikacı Winston Churchill’in demokrasinin kusurlu bir yönetim biçimi olduğu şeklindeki beyanına karşın halen bir meşruiyet aracı olarak en ilkel rejimler tarafından bile kullanılmaktadır. Demokrasiyle ilgisi olmayıp bu kelimeyle müsemma devletler bile mevcuttur. Ülkemizde demokratik yönetim biçimi halkın ekseriyeti tarafından benimsenmiştir. İlginç bir örnek olarak Demokrat Parti’nin halk ağzında bozularak demir kırata (geleneğin devamı AP ve DYP’nin simgesi olarak da kullanılmıştır) dönüşmesi hatırlatılabilir.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre darbe, “Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” şeklinde tanımlanmıştır. Meşru yönetimi devirmeye veya vesayet altına almaya yönelik darbe, silah kullanılarak ya da silah tehdidiyle gerçekleştirilmiştir günümüze değin. Kullanılan dile göre ihtilal, inkılâp, devrim, müdahale gibi adlandırmalarla anılmıştır. Bu bakımdan sıklıkla üzerinde nesnel değerlendirmelere imkân tanımayan bir tarafgirliğin odak noktası olagelmıştır. Bir kesim darbeyi meşru görürken diğer kesim darbeye şiddetle karşı çıkıyordu. Darbeye sahip çıkan kesim, sandıktan iktidar olarak çıkmaktan ümidini kesenlerden oluşuyordu.

Henüz yüzyıllık geçmişi olmayan genç cumhuriyet birçok tamamlanan veya akim kalan türlü darbe teşebbüslerine maruz kaldı. Osmanlı’dan cumhuriyete sirayet eden meş’um gelenek, 23 Ocak 1913 tarihinde meydana gelen Bab-ı Ali Baskını ile başladı. Cumhuriyet döneminde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen ilk darbe ile bu gelenek sürdü. 27 Mayıs Darbesi Türk siyasetinde kötü bir çığır açtı. Ordu içerisinde yetişen bir subayın yükselebileceği son makamın Genelkurmay Başkanlığından sonra devleti yönetmek üzere Cumhurbaşkanlığı olabileceği algısı zihinlere yerleşti. Emir-komuta zinciri dışında yapılmasıyla da yalnızca sivil alanı tahrif etmekle kalmamış; ordu içerisinde hassasiyetle korunması gereken hiyerarşiyi bozmuş, tasfiyelerle silahlı kuvvetlerin dengesini alt üst etmiştir. 27 Mayıs Darbesi, kendisinden sonraki tüm darbelerin anası olarak da bilinir.

Cemal Gürsel’in önderliğindeki cunta, 1961 yılında özgürlükçülükle nitelenen yeni bir anayasanın referandumdan geçmesini sağladı ve cuntanın lideri Cumhurbaşkanı oldu. Cunta

içerisindeki fikir ayrılıkları neticesinde tasfiyeler yapıldı ve hoşnutsuz bir kitle örgütlenmeye koyuldu. 1960 darbesinin tamamlanmadığını düşünen Kara Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir 1962 ve 1963 yıllarında emir-komuta zinciri dışında bir darbeye teşebbüs etti ve başarısız olarak idam edildi. Milli iradeye müdahale kapısı bir defa açılmıştı. Artık kendine güvenen, örgütlenme kabiliyetine haiz, dışarıdan destek almaya teşne, “kurtarıcı” rolüne soyunmuş her subay potansiyel bir darbeci olmuştu. Ancak bir yandan 27 Mayıs’ın başarısı iştah kabartırken öte yandan Talat Aydemir’in başarısızlığı göz korkutuyordu.

Altmışlı yıllar ülkenin ideolojiler yoluyla kestirmeden kalkınacağına inanılan bir dönemdi. Revaçta olan fikirlerin kahir ekseriyeti siyasi çizginin en solundan geliyordu. Bu dönemde, Marx, Lenin, Stalin, Mao gibi yabancı kökenli doktrinlere karşı altı ok, dokuz ışık gibi yerli doktrinlerle kalkınmanın sağlanacağı iddialarını görmek ilginçtir. Envai çeşit aşırı sol fraksiyon, seçim yoluyla iktidar ümidini yitirdiğinden silaha sarıldı ve ülke şiddet sarmalının içine girdi. 1961 Anayasasının övünülen özgürlükçü yapısının neden olduğu “yönetememe” sorunu iktidarların elini kolunu bağıyordu. 1968 yılında tüm Dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de etkileyen sosyalist rüzgâr 1971 yılına gelindiğinde artık kayıtsız kalınamayacak bir hal almıştı.

2. Muhtıra Öncesi Genel Durum

Altmışlı yıllar Dünya’nın çalkantılarla dolu bir dönemine denk gelir. Soğuk Savaş olanca hızıyla sürüyordu. ABD altmışların ortalarından itibaren Vietnam’da savaşıyordu. İsrail 1967 yılında Filistin topraklarını işgal etti. SSCB 1968 yılında liberalleşmeye başlayan Doğu Bloku ülkesi Çekoslovakya’ya müdahale etti. Yine aynı yıl kapitalizm ve komünizme eleştirel bakan ancak sol yönü ağır basan, Fransa’da başlayan öğrenci olayları tüm Dünya’da kitlesel bir hal almaya başladı.

Dünya ile birlikte Türkiye’de de öğrenci olayları tırmanışa geçti. 1961 Anayasasının sunduğu özgürlükçü ortam, özerk kurumların hükümetin icraatları önünde oluşturduğu engel gibi sebeplerle olaylara etkin müdahale edilemiyordu. Üniversitelerde köklü reformlar yapılması talebiyle başlayan öğrenci olayları, 6 Ocak 1969 tarihinde ABD’nin Ankara Büyükelçisi, Vietnam işgalinde kötü bir sicili olan Robert W. Komer’in ODTÜ Rektörü Erdal İnönü’yü ziyaretiyle tırmanışa geçer. ABD’nin 6. Filosu İstanbul’a demirlediğinde sol görüşlülerin protestoları ve Komünizmle Mücadele Derneği gibi sağ gruplarla karşı karşıya gelmesi neticesinde Kanlı Pazar denilen ölüm ve yaralanmaların meydana geldiği olaylar vuku buldu. Kanlı Pazar hadisesinden sonra fikri tartışmaların yerini tamamıyla silahlı mücadele almıştır (Aydemir, 2014: 44-48). Üniversitelerde boykot ve işgalin sıklıkla yaşandığı bu dönemde herhangi bir gruba dâhil olmamak, yalnızca okumak için üniversiteye gitmek imkânsız bir hal almıştı.

Aradan geçen yıllara rağmen askeri vesayet ağır bir biçimde hissediliyordu. 1969 yılına gelindiğinde 1960 darbesiyle araları açılan İsmet İnönü ve Celal Bayar’ın barışması nedeniyle siyasi yasaklıların haklarının iadesi gündeme geldi. Millet Meclisinden geçen anayasa değişikliği teklifi Cumhuriyet Senatosundan da geçerse yasalaşacaktı. Ancak bu duruma şiddetle karşı çıkan ordu şayet gerçekleşirse darbe yapacağı şayialarını yaydı. Böyle bir ortamda seçime gidildi ve Adalet Partisi tek başına iktidar oldu.

1970 yılının Haziran ayında İş Yasası ile Sendikalar Yasası değişiklikleri Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin işbirliğiyle yasalaştı. Buna göre işçilerin sendika değiştirmeleri zorlaştırıldı. Türkiye İşçi Partisi yasanın iptali için girişimde bulundu. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun öncülüğünde onbinlerce işçi gösterilere katıldı. Çıkan olaylarda meydana gelen ölüm ve yaralanmalar sonucunda sıkıyönetim ilan edildi. Anarşik ortama dair Tağmaç’ın Sunay’a söylediği “Genç subaylar rahatsız” sözü sonraki yıllarda emir-komuta zinciri dışındaki

cunta oluşumlarını tarif etmekte sıkça kullanılacaktır. Sosyal gelişimin iktisadi gelişimin önüne geçtiğine dair kendisine atfedilen bir başka sözle 1961 Anayasasının neden olduğu yapıdan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir.

1971 yılının başlarında ülkenin siyasi atmosferi kesif bir hal almıştı. Grevlerin ardı arkası kesilmiyordu. Direnişe katılmayan meslek grubu yok gibiydi. Hatta mülki amirler, çobanlar dahi bu eylemlere katıldı. Halkın temel tüketim mallarını satın alması yapılan zamlarla iyiden iyiye zorlaştı. Banka soygunları, patlamalar, yangınlar sıradan bir hal almıştı. Anarşi ve terör kol geziyordu. İlegal yapılanmaların ses getiren eylemleri legal örgütlerin önüne geçti. 5 Mart 1971 tarihinde kaçırılan 4 ABD subayı yükselen gerginliğin tuzu biberi oldu. Sonradan bu askerler serbest bırakılsalar da ABD Türkiye'nin geleceğinden ciddi bir biçimde kaygı duydu (Dilipak, 1991: 203-207).

2.1. 1961 Anayasası ile Oluşturulan Özerk Kurumlar

1961 Anayasası, askerlere biat eden akademisyenler ve hukukçularca oluşturulan çalışma gruplarıyla yazıldı. Referanduma sunulan anayasanın reddi halinde darbe yönetiminin kalıcı olacağı korkusuyla halk kerhen anayasayı destekledi. Yine de %39 gibi azımsanmayacak bir ret oyu verilmiştir. Anayasanın ruhuna bakıldığında yürütmenin birçok yönden sınırlandırıldığı görülür. TBMM'nin Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi olmak üzere iki kanada ayrılması, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, Danıştay denetimi, nispi temsil, sendikal özgürlüklerin artırılması, hükümeti yönlendirecek DPT'nin kurulması, üniversiteler ve TRT'nin özerkleştirilmesi, yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması, dernek kurma ve gösteri yapma hakkı, üst düzey yönetici görevden almalarda yargı kararı şartı (Özbudun:35-36'dan aktaran Vikipedi) gibi uygulamalar ülke yönetiminde fren mekanizmasını etkinleştirirken sistemin tıkanıklığına neden olmuştur.

2.2. Dönemin Siyasi Partileri

1960 Darbesiyle Demokrat Parti kapatılsa da bu fikriyattaki insanları buharlaştırmak mümkün olmadığından gelenek Adalet Partisiyle sürdü. Partinin kurucusu eski Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü nedeniyle partinin başına sonradan uzun süre siyaset hayatında bulunacak Süleyman Demirel seçildi. Adalet Partisi her ne kadar vesayet rejimine karşı olsa da bunu yüksek sesle dillendirmekten kaçındı.

Ana muhalefet konumundaki Cumhuriyet Halk Partisi devletin kurucusu olduğu iddiası ve rejimin ortağı görünümüyle siyasette özgül ağırlığını hissettirdi. (CHP + Ordu = İktidar formülü) 1965 yılında Genel Başkan İsmet İnönü öncülüğünde partinin yeri "ortanın solu" olarak tanımlandı. Böylece merkez sağ karşısında boş kalan alanın aşırı sol tarafından doldurulmasının önlenmesi amaçlandı.

1961 Anayasası ile getirilen nispi temsil sonucunda Parlamente'ye irili ufaklı birçok parti milletvekili göndermeyi başarmıştır. Bunlar Turhan Feyzioğlu liderliğinde ortanın solu politikasına karşı Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılanlarca kurulan Güven Partisi, Osman Bölükbaşı liderliğindeki yerelin ötesine geçemeyen Millet Partisi, 38 kişilik Milli Birlik Komitesi cuntasındayken sonradan görüş ayrılığı nedeniyle tasfiye edilen Alparslan Türkeş liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (sonradan bu adı almıştır), Hüseyin Balan liderliğindeki alevi oylarını hedefleyen Birlik Partisi, güler yüzlü sosyalizm sloganının sahibi Mehmet Ali Aybar liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi, Yusuf Azizoğlu liderliğindeki Demokrat Parti'nin devamı iddiasındaki Yeni Türkiye Partisi ve bağımsız olarak Meclise giren Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Nizam Partisi'dir (Keskin, 2011: 119-185).

2.3. Dönemin Fikir Akımları

Kaçmazoğlu'nun (2000: 50-53) yaptığı sınıflandırmaya göre dönemin başlıca fikir akımları şunlardan oluşuyordu:

- Yön-Devrim Grubu: Doğan Avcıoğlu önderliğinde Yön ve Devrim dergileri etrafında bir araya gelen sosyalistler. Tek parti döneminde yayın yapan Kadro dergisinin çizgisiyle benzerlik gösterirler.
 - Ortodoks Marksistler: Mehmet Ali Aybar önderliğinde Türkiye İşçi Partisi çatısı altında seçimler yoluyla sosyalist iktidar hedefleyenler.
 - Milli Demokratik Devrimciler: Mihri Belli önderliğinde askeri darbe yoluyla kestirmeden sosyalizme ulaşmayı amaçlayanlar. Çin Lideri Mao Zedung'un fikirlerini benimserler. Seçimler yoluyla sosyalist düzene geçilmesini gerçekçi görmezler. Ordunun kılavuzluğuyla ancak sonuç alınabileceğini iddia ederler. Cezayir, Mısır, Baas Partisi yönetimlerine duydukları hayranlığı ifade etmekten çekinmezler.
 - Asya Tipi Üretim Tarzı Yanlıları: Osmanlı'nın kapitalizmden komünizme geçiş aşamalarına uymayan yapısı olduğunu öne sürerek Türkiye'ye özgü sosyalizme geçiş metodunu savunanlar.
 - Ortanın Solu Modeli: İsmet İnönü tarafından ilk olarak gündeme getirilen, daha sonra Bülent Ecevit tarafından sahiplenilen, sosyal demokrasi ya da demokratik solun karşılığı olan hareket.
 - Hareket Okulu: Nurettin Topçu önderliğinde İslam ile sosyalizmin uyuşacağını öne sürenler. Anadoluculuk fikrine yakındır. Maneviyatçılığı önemser.
 - Milliyetçi-Toplumcu Doktrin: Alparslan Türkeş önderliğinde Milliyetçi Hareket Partisi çatısı altında bir araya gelenlerce benimsenmiştir. Hareket Okuluyla benzerlikler gösterir.
 - Liberalizm: Ahmet Hamdi Başer öncülüğünde özel sektöre dayalı kapitalizmle kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini savunur.
- Fikir akımlarının kahir ekseriyetinin ortak noktası batılılaşma, halka rağmen halkçılık, kısa sürede kalkınma özlemi, Türkiye'ye özgü devrimdir. Fikir akımları büyük ölçüde 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında doğmuş ancak 12 Mart Muhtırası sonrasında kalıcı olamamışlardır (Kaçmazoğlu, 2000: 279-280).

3. 12 Mart 1971 Tarihinde Muhtıranın Verilmesi

9 Mart tarihinde Emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun başında bulunduğu cunta tarafından "Milli Demokratik Devrim" çerçevesinde yapılması planlanan darbe, önceden haber alınarak başarısızlığa uğratıldı (Birand, "12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi" 1994). 27 Mayıs Darbesi sonucunda ordu içerisinde hiyerarşinin alt-üst olması yüksek rütbeli komutanları rahatsız etmişti. Bu nedenle alttan gelecek bir darbenin kendi konumları açısından tehlikeli olacağını düşündüler. Ancak ordu içerisindeki kıpırdanmalar yalnızca tasfiyelerle geçirilemezdi. Bu nedenle 9 Mart tarihinde yapılması planlanan darbe (Bilbilik, 2013) renk değiştirerek 12 Mart Muhtırasına dönüştü. Böylece hem emir-komuta zinciri bozulmayacak hem de parlamentonun açık bırakılması meşruiyet zeminini güçlendirecekti (Sunay, 2010: 172). 12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından imzalanan; Meclise, Senatoya, Cumhurbaşkanına ve Hükümete verilen muhtıranın içeriği şu şekildedir:

1- Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasasının öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize... Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri, (1971).

4. Muhtıraya Yönelik Tepkiler

Muhtıra verileceği söylentisi kulaktan kulağa yayılmıştı. Ne acıdır ki bu söylentiler kendisine ulaştığı halde hükümetin Cumhurbaşkanı'nın desteği olmaksızın resmi olarak yapabileceği hiçbir şey yoktu. İlk olarak muhtıra radyodan kamuoyuyla paylaşılır. Toplum tarafından zaten beklenen muhtıra haberi gazetelerde yıldırım baskı ile manşetten verilir (Hürriyet 12.03.1971). Muhtıra TBMM'nin Millet Meclisi kanadında Başkanvekili Fikret Turhangil tarafından okunmak istendiğinde Milletvekili Hasan Korkmazcan meclisin böyle bir yazıya muhatap olmadığını bildirir. Muhtıranın muhatabının hükümet olduğu, kürsüden tartışılması isteklerine rağmen Başkanvekili muhatabın Parlamento olduğunu belirtip konuyu tartışmaya açtırmıyor ve her zamanki oturum gibi diğer konular üzerinde görüşülüyor. Bir gün sonrasında Cumhuriyet Senatosu kanadında Başkan Tekin Arıburun okunan muhtıranın muhataplığı ve içeriğinde yer alan ithamlar reddedilecek, bir sunuş konuşmasıyla birleşim tamamlanır. AP sıralarından destek gören konuşma, Cumhurbaşkanı'nca atanan kontenjan senatörü Osman Köksal ve CHP sıralarından yoğun tepki gördü.

Genel olarak muhtıraya yönelik eleştirilerin cılız kaldığı görülmektedir. Bunun sebebi 1960 darbesi tecrübesidir. Zira darbeye karşı halktan herhangi bir mukavemet gösterilmemişti. Siyasilerin muhtıraya karşı yeterince ses çıkarmamasının ardında yatan neden olarak arkalarında durabilecek şuurlu halk yığınlarını görememeleri sayılabilir. Bu nedenle ikbal ve can korkusu gibi saikler, siyasilerin tepkisiz sayılabilecek durumlarını yeterince açıklar.

Silahlı kuvvetler ve sivil siyaset üzerinde her zaman bir ağırlığı olan İsmet İnönü'nün muhtıraya karşı ilk tepkisi: "Demokratik bir istifa var. Demokratik bir mekanizma normal olarak işliyor. Bakalım göreceğiz." şeklinde olmuştur (Cumhuriyet 13.03.1971). Sonrasında İnönü anarşidense partiler üstü bir hükümete sıcak baktıklarını bildirmiştir. Yapılacak reformlardan sonra bir an önce seçimlere gidilmesinde fayda gördüklerini söylemiştir. Genel olarak İnönü'nün tavrı olumlu olsa da Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Bülent Ecevit ortanın solu politikasından ötürü muhtıranın kendisine verildiğini ifade ederek görevinden istifa etti. İnönü ile karşı karşıya gelerek partiyi yönetemeyeceğini beyan eden Ecevit'e 15 yürütme kurulu üyesi istifa ederek destek verdiler. Bununla birlikte yeni hükümete partiden bakan verilmesine karşı çıkan Ecevit, 50 CHP'li milletvekili ve senatörün desteğini yanında görmüştür. Böylece ilk seçimde fırtına gibi esecek olan Karaoğlan efsanesi de başlamış oldu.

Muhtıra sol cemahta büyük bir memnuniyetle karşılandı. Ne de olsa hükümette bir sağ parti vardı. Olsa olsa sağa yönelik bir sol darbeydi bu. Ardı ardına desteklerini bildirdi sosyalist oluşumlar (Kökden, 2009: 14). Ancak ilerleyen süreçte bunun böyle olmadığını acı bir şekilde tecrübe edeceklerdi. 9 Martın mimarı Doğan Avcıoğlu etrafında bir araya gelen Yön Dergisi hareketi muhtıradan KKK Faruk Gürler ve HKK Muhsin Batur'un imzalarını görünce kendi adamlarının başardığı zehabına kapıldılar. Oysa bu iki general saf değiştirmişlerdi. Kısa süre sonra yaşanan gelişmelerle birlikte sosyalist gruplar verdikleri desteği çekmek durumunda kaldılar.

5. Süleyman Demirel Hükümetinin İstifası

Başbakan Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunduğu istifa mektubunda şu ifadeler yer alıyordu:

Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına

Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları tarafından Zatı devletlerine, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlarına tevdi edilip bugün Türkiye Radyolarının saat 13.00 bülteninde Türk Kamuoyuna duyurulan muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile

telifini mümkün görmediğimizden Hükümetin istifa kararı aldığı saygı ile arz ederim. Resmi Gazete, (1971: 13777).

Resmi Gazete'nin aynı sayısında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Hükümetin istifasını kabulü şu şekilde belirtilmiştir:

İlgi: 12 Mart 1971 gün ve 1/1-2138 sayılı yazı.

Bakanlar Kurulunun istifası kabul edilmiştir.

Bakanlar Kurulunun bugüne kadar geçen hizmetleri için teşekkür eder, yenisi teşkil edilinceye kadar göreve devam etmesini rica ederim. Resmi Gazete, (1971: 13777).

Milliyet Gazetesi köşe yazarı İsmail Cem, 9 Mart tarihli "Devrim ve Gençlik" başlıklı yazısında olayların içerisine gençleri sürükleyen akıl hocalarının, kendileri geride kalarak gençlerin harcanmasına göz yummalarından yakınırken solcu tedhiş yöntemleriyle bir yere varılamayacağını öne sürmektedir. Yine aynı yazar 14 Mart tarihli "12 Mart ve Dış Etkiler" başlıklı yazısında imtiyazlı kesimlerin gözünde Demirel'in istenmeyen adam haline geldiğini bildirmektedir. Demirel'in tek sıkıntısı içerisi değildi. Yazar, Başbakanın Ortadoğu'da ABD'nin hilafına izlemeye çalıştığı bağımsız politikalarla Menderes yönetiminden ayrıldığı, bu nedenle Batının güvenini kaybettiğini, Demirel'in istifası gibi, anarşik olaylarda da Batının önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir (Cem, 2007: 28-35). Türkiye'nin Batı karşısında bağımsız politik bir aktör gibi hareket etmesini kabullenemeyen ABD, 1960'da olduğu gibi 1971'de de kendi menfaatinin gereğini yerine getirecektir (Bayram, 2015: 41).

Her ne kadar Demirel istifa etse de Nihat Erim Başbakanlığındaki hükümet kurulana kadar görevine devam edecekti. Kaderin cilvesi gereğince 9 Mart Cuntasının tasfiyesi de yine Onun imzasıyla gerçekleşecektir. 27 Mayıs darbesinin yarım kaldığını savunan, 9 Mart tarihinde darbe yapmayı planlayan Milli Demokratik Devrimciler, 16 Mart günü başta Tümgeneral Celil Gürkan olmak üzere, Orgeneral rütbesindekiler hariç tüm subaylar re'sen emekliye sevk edildi. Yön Dergisinin devamı olan Devrim Gazetesinin yazarları, 1. Ordu Komutanı Faik Türün tarafından Ziverbey Köşkünde Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından sorguya alındı. Sorgudan ilginç bilgiler açığa çıktı. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un 9 Mart darbesine başta destek verdikleri ancak Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a istihbarat bilgileri ulaşınca desteklerini geri çektikleri öğrenildi.

6. Nihat Erim Hükümetleri Dönemi

12 Mart Muhtırası geçmiş darbelere göre yöntem bakımından bir kırılmaya işaret eder. Kontenjan Senatörü Orgeneral Fahri Korutürk parlamento ve hükümet fesih edilmeksizin ordunun perde gerisinden teknokratlarla ülkeyi yönetmesini şöyle izah etmiştir: "Askeri otoriteler 1971 müdahalesini yaparken, 1908 ve 1960 yıllarından ders aldıklarını göstermişlerdir" (Erim, 2007: 458). Sorumluluk almaksızın uygulanan bu yeni vesayet biçimine 28 Şubat Post-Modern Darbesinde de rastlamaktayız. Bu yönüyle 12 Mart ile 28 Şubat arasında büyük benzerlikler arz etmektedir.

Muhtırayı verenler Atatürkçü, uzlaşmacı ve tarafsız nitelikli bir Başbakan isterler. Bu şartları sağlayan isim olarak CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'de mutabık kalınır. Erim, Bayındırlık Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı gibi çeşitli hükümet görevleri ve siyasi pozisyonlarda bulunmanın yanı sıra gazete yazarlığı, akademisyenlik, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu üyeliği, Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının hazırlanması gibi birçok görev almış bir siyasetçi olarak bilinir. Sol cemahtan yer almasına karşın ABD'ye bakışı müspet olmuştur. Bu vasıflar komuta heyetince Başbakanlık görevi için kendisinin biçilmiş kaftan olarak algılanmasına yol açar. Yılların CHP'lisi Erim partisinden istifa ederek bir çırpıda aranan "tarafsız" vasfını kazanır. Kabine oluşturma teşebbüsüne başlayan Erim İnönü'nün desteğini kazanırken parti içerisinde karizması yükselişe geçen Ecevit tarafından olumsuz karşılanır. AP sıkıntıları aşılar aşılabilir seçime gidilmesi karşılığında destek verir. Erim, parlamentonun yanı sıra teknokratlardan da bakan belirler. Askerler ve farklı siyasi kesimler arasında denge kurma hususunda Erim büyük özen gösterir (Gülen, 2018).

Erim'in partiler üstü reform hükümeti rahatlıkla güvenoyu için alması gereken sayıya ulaştı. Nihat Erim bağımsız Başbakan olarak görevine başladı. Erim Başbakan olduktan sonra kendisinden bilhassa anarşiyi önleme konusunda yüksek beklenti oluşur. Bunun farkında olan Erim çözüm yolu olarak hürriyetleri kısmayı görür. 1946 yılındaki bir yazısında "Gerekirse demokrasilerin üstüne şal örtmeli" diyen Erim, aradan geçen 25 yılda pek de değişmediğini göstermiştir. 1961 Anayasası konusunda da "Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz" diyen Erim, Tağmaç'ın "Bu Anayasa topluma bol geliyor" ve Demirel'in "Bu Anayasayla memleket idare edilemez" sözleriyle duruş olarak aynı istikamette olduğunu göstermiştir.

Muhtıra sonrası kurulan düzenle 1961 Anayasasının aksayan taraflarının tadiline çalışılmıştır. Yapılan yasal düzenlemelerle TRT ve üniversiteler gibi kurumların özerklikleri kaldırılmıştır. Buna karşın sıkıyönetim ilanı kolaylaştırılarak askerin özerkliği artırılmıştır. Yürütme organı Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin verilmesiyle güçlendirilmiş, Yargının yasama ve yürütmenin alanına girmesini önleyici düzenlemeler yapılmıştır. Bir nevi asker bir eliyle bozduğunu diğer eliyle düzeltme yoluna gitmiştir (Önder, 2009: 426-433).

Sıkıyönetim bildirimleri asayiş tedbirlerinin ötesinde devlet aygıtını yönetme ve halkla ilişkiler görevi de ifa etmiştir (Üskül, 2014: 121-126). Örnek olması bakımından Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 42 Numaralı Bildirisinde trafik düzenlemeleri, unlu mamullerin üretimi, et fiyatları, içme sularının kalitesi, hamalların çalışma usulleri gibi birçok konuda hüküm verilmiştir. Her ne kadar parlamento açık tutulsa, hükümet sivil görünüm arz etse de askeri vesayet her alanda açıkça hissedilmektedir. İlginç olan bir başka hususta toplumun bu durumdan pek de rahatsız gözükmemesidir.

Nihat Erim'in, 14 aylık Başbakanlığı döneminde birçok tartışılan sözü ve icraatı olmuştur. Bazı değişikliklerin yasalaştırılması gibi Adalet Partisinin siyaseten gerçekleştiremediği birçok işi başarmış olsa da reformlar hususunda genel olarak başarısız görülmektedir. Bununla birlikte anarşik ortamla mücadele konusunda nispeten başarı sağladığı söylenebilir. Hükümet göreve başlar başlamaz beklentilere karşılık olarak sıkıyönetim ilan edildi. TİP ve DİSK kapatıldı. Komünist örgütlere karşı ayırım yapmaksızın harekete geçildi. 16 Mart 1971'de Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yakalanması üzerine sol örgütler bir dizi adam kaçırma eylemine girişti. İsrail Başkonsolosu Ephraim Elrom Mahir Çayan ve arkadaşları tarafından kaçırıldı. Devlet sıkıyönetim ilan etti ve Elrom aranmaya başlandı. Nihat Erim'in "Tedbirler balyoz gibi kafalarına hemen inecektir" sözleri (Milliyet 23.04.1971) nedeniyle yapılan operasyonlar "Balyoz Harekâtı" olarak nitelendi. Militanların hiçbir isteği yerine getirilmedi. Radyoda okunan bildiride "geçmişe dönük olarak idam hükmü uygulanacağı" ifadesi çokça tartışılmıştır. Yapılan tüm çabalara karşın Elron militanlarca öldürüldü. Bunun üzerine devletin aldığı tedbirler daha da ağırlaştırıldı. Bu dönemde Yılmaz Güney gibi sinemacısından akademisyenine kadar birçok gözaltı, tutuklama ve sürgün gerçekleştirildi (Uçar, 2006: 285-312).

Reform sözü alınarak göreve gelen Erim, parlamentoyla yaşadığı uyumsuzluk sonucu istifasını verdi ancak ikna edilerek göreve devam etti. Birkaç aylık süre zarfında ilerleme kaydedilemedi ve 11 teknokrat bakan istifasını verdi. Bunun üzerine hükümet dağıldı. Ancak bir müddet sonra görev yine Erim'e verildi ve 2. Erim Hükümeti kuruldu. Askerler ve siyaset kurumunun kısılcısı arasında kalan bu hükümet de istenen başarıyı sağlayamadı ve yerini Melen hükümetine bıraktı. Nihat Erim, siyaseti bıraktıktan yıllar sonra, 12 Eylül darbesinin hemen öncesinde suikasta kurban gitti.

7. Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri Dönemi

2. Erim hükümetinin görevinin sona ermesiyle birlikte yeni hükümet kurulması arayışları başladı. Nihat Erim, günlüklerinde Cumhurbaşkanı'na gönderdiği mektupta istifası sonrası teamül gereği yeni hükümet kuruluncaya kadar görevine devam etmesi şeklindeki yaklaşıma karşı kendisinin mazur görülerek Ferit Melen'in Başbakan Vekili olarak yeni hükümet kuruluncaya kadar idareten görevi sürdürmesini önermektedir.

Cevdet Sunay, 29 Nisan 1972 tarihinde kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü'yü hükümet kurmakla görevlendirir. Ürgüplü, Erim'in aksine teknokrat değil parlamentoya dayalı bir hükümet kurmayı amaçlar. Ürgüplü ismi Demirel ve Ecevit tarafından olumlu karşılanır. Ancak kurmayı planladığı hükümetin bir an önce seçime gidilmesi yerine öncelikle reformları yapmayı arzulaması Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisinin Ecevitçi kanadı tarafında rahatsızlık uyandırmıştır. Tek çekince bu değildi. Ürgüplü'nün tüm partilerden kabineye bakan alma düşüncesi pek uygulanır değildir. Zira Adalet Partisi benzer tabana hitap ettiği Demokrat Partisi ile aynı hükümette olmak istememektedir. Aynı şekilde Cumhuriyet Halk Partisi içindeki İnönü-Ecevit ayrışması, bu iki ismin taraftarlarının aynı kabinede yer almasını güçleştirmektedir. Ürgüplü'nün kabine listesi; askerlerin hoşnutsuzluğu ve bakanların birbirleriyle uyum içerisinde çalışmayacakları düşünülerek 14 Mayıs 1972'de Cumhurbaşkanı tarafından reddedilir. Akabinde Ferit Melen Başbakan olur. Bu kısacık sürede Jandarma Genel Komutanı'na suikast girişimi, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamları, Türk Hava Yolları uçağının Sofya'ya kaçırılması, Cumhuriyet Halk Partisinde lider değişimi gibi birçok olağanüstü olay yaşanır (Gaytancıoğlu, 2017: 1056-1073).

Ülkeyi seçime götürmek üzere kurulan Ferit Melen hükümeti 22 Mayıs 1972 – 15 Nisan 1973 tarihleri arasında görev yapar. Türkiye'de hemen her Cumhurbaşkanlığı seçimi bir buhran havasında geçmiştir. 1973 yılında yapılan seçimler de farklı olmadı. Cevdet Sunay'ın görev süresinin dolması üzerine askerlerin adayı olarak Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler Cumhurbaşkanlığı görevine talip olur. 9 Mart darbe girişiminde Cumhurbaşkanlığı makamını beğenmeyip Genelkurmay Başkanı olmayı isteyen Gürler'in ibreyi Cumhurbaşkanlığına çevirmesi ilginçtir. O dönemki yasal mevzuat gereğince Cumhurbaşkanlığı makamına ancak milletvekili ya da senatörler aday gösterilebiliyordu. Bu nedenle Genelkurmay Başkanlığından istifa eden Gürler, kontenjan senatörü olur. Gürler'in Cumhurbaşkanlığına Demirel ve Ecevit sıcak bakmazlar ancak herhangi bir siyasetçi üzerinde de uzlaşamazlar. Ecevit'in önerisi olan Sunay'ın görev süresinin uzatılması kıl payı farkla Parlamento tarafından reddedilir. Daha sonra Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan iki partinin ortak adayı olarak belirlenir. Lakin Sunay, kendisinin kontenjan senatörü olmasını uygun görmez. Son olarak Emekli Oramiral Fahri Korutürk üzerinde uzlaşılır. Böylece 12 Martın son kalıntısı olan Gürler de tasfiye olmuş olur. Yeni Cumhurbaşkanı Naim Talu'yu Başbakan olarak görevlendirir. Talu'nun kurduğu hükümet 15 Nisan 1973 – 26 Ocak 1974 tarihleri arasında görev yapar. Seçim sonucunda Bülent Ecevit'in Başbakan olmasıyla 12 Mart Muhtırası sonrası ara dönem tamamıyla sona ermiş oldu (Ertem, 2018: 659-669).

8. 1973 Seçimleri ile Ara Dönemin Sona Ermesi

12 Mart Muhtırasını veren ekip emeklilik ve Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi sebeplerle birer birer tasfiye oldu. Silahlı kuvvetlerin üst kademesi, Cumhurbaşkanlığı makamı, CHP'nin eski yönetimi yerini yeni isimlere bıraktı. 1973 seçimleri sonuçları itibarıyla muhtıra atmosferini bütünüyle ortadan kaldırdı. Muhtıranın iki mağduru Demirel ve Ecevit halkın teveccühünü kazandı. CHP %33,3 oy oranıyla iktidar olurken AP %29,8 oy oranıyla ana muhalefete geçti (Bulut, 2006: 282-283). Ancak bu sonuç CHP'yi hükümet kurabilmek için ciddi görüş farklarının olduğu MSP'nin milletvekillerine muhtaç edecektir. Bu iki partinin de meşruiyetlerini güçlendirmek adına hükümette yer almaları elzemdi. Her ne kadar ara dönem sona erse de ülke koalisyon hükümetleri dönemini yaşamış, altmışlı yıllardaki anarşik ortamın bir benzeri yetmişli yıllarda da devam etmiştir. Ta ki 12 Eylül 1980 darbesine kadar.

9. Sonuç

Türkiye'de siyasetin olağan işleyişi zaman zaman kesintiye uğratıldı. Bunun iç ve dış nedenleri var. İç nedenlerden biri halkın yaşamını temelden etkileyen ekonomik yetersizlikler. Zaten kişi

başına düşen milli gelirin yüksek olduğu ülkelerde darbe olduğu pek vaki değildir. Halkın bıkınlığa düşmesi, ordunun müdahalesinin ülkeyi mevcut durumdan daha iyi bir yere taşıyacağı yönünde halkta beklenti oluşturmuştur. İç sebepler arasında insanların can ve mal güvenliğini yitirmeleri, halkın kendi seçtiklerine sahip çıkacak şura sahip olmaması ve ordunun kültürümüzdeki yeri gösterilebilir. Bununla birlikte asla seçimle iktidara gelemeyecek seçkin azınlığın, ancak askerlerle işbirliğine giderek çıkarlarını koruyabileceği düşüncesi darbeyi öncesinde ve sonrasında destekleyen, fazlasıyla tarafgir, politize olmuş kesimler türetmiştir. Ülkemizin batılılaşma tecrübesi bunun örnekleriyle doludur. Kestirmeden batılılaşmayı uman elit kesimin meşruiyet gibi bir sorunu olmamıştır.

Geniş halk yığınları için ordu, kaosu durdurabilecek bir “aktör” olarak görüldüğü gibi darbe de, en azından kötünün iyisi bir “seçenek” olarak görülmüştür. Aslında bunda şaşılacak bir durum da yok: Zira ülke içinde en katı disiplinli, hiyerarşik, donanımlı kurum ordu olmuştur. Düzenin kurucusu, batılılaşma idealinin taşıyıcısı olarak görülen ordunun gerektiğinde düzene ayar vermesi istenmiştir. Tanzimat’tan bu yana devlet, kendisine yönelen birinci öncelikli tehdidin kuvvet eksenli olduğu varsayımıyla elindeki kıt imkânları askeriye için seferber etmiş, ülkemizin NATO’ya katılmasıyla birlikte siviller ile modern imkânlarla teçhiz edilen subaylar arasındaki uçurum artmıştır. Türkiye’nin Sovyet tehdidini nazara alıp tarafsız çizgiden uzaklaşarak safını belli etmesiyle birlikte yönetime müdahale amacı da bu doğrultuda güncellenmiştir. Eski Emniyetçi Mehmet Ağar’ın, “...Ben şube müdürlüğündeyken sol örgütlerin ardında Rusya var sanırdım. Meğerse sadece TKP’yi desteklemiş SSCB. Bu örgütlerin ardında Batı varmış...” anekdotu Batının Türkiye’deki krizlerdeki dahlini açıkça ortaya koymuştur.

Sıklıkla söylenen, darbe öncesinde anormal bir biçimde şiddet sarmalının tırmanışa geçtiğidir. Dönemin 1. Ordu Komutanı Bedrettin Demirel’in “Biz darbeyi bir yıl önce yapacaktık ama şartların olgunlaşmasını bekledik” sözü ile dönemin devrik Başbakanı Süleyman Demirel’in “11 Eylül’de oluk oluk akan kan, nasıl oldu da 12 Eylül’de bıçak gibi kesildi? Kenan Evren o sırada Antalya tapu müdürü müydü?” şeklindeki sözleri sıkıyönetime rağmen ya da sıkıyönetim desteğiyle nasıl 1980 darbesinin gerçekleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Askerlerin durumdan vazife çıkararak anarşi bahanesiyle silah zoruyla yönetimi ele geçirmeleri malumun ilamıdır. Napolyon’a atfedilen bir söze göre “Süngü ile her şeyi yapabilirsiniz; fakat tek bir şey yapamazsınız, üstüne oturamazsınız”. Bereket ki askerlerin yönetimi ele geçirmeleri muvakkaten olmuştur.

Her ne kadar darbelerin iç nedenleri olsa/oluşturulmuşsa da dış nedeni olmayan darbe yoktur. Zayıf idareler, her daim dış güçlerin menfaatleri doğrultusunda şekillendirilmek gayesiyle dışarıdan müdahale edilmeye açıktır. 12 Mart Muhtırasında da gördüğümüz üzere haşhaş ekiminin yasaklanması, Türkiye’nin Ortadoğu’da batıdan bağımsız hareket etmeye başlaması, soğuk savaş döneminde ekonomik gerekçelerle de olsa diğer cenahla irtibata geçmesi ve yaklaşan sosyalizm tehlikesi Batı/ABD açısından müdahale edilmesini gerekli kılıyordu. Ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan hegemonik güç olan Batının bu çerçevede içeride işbirlikçi bulması hiç de zor olmamıştır.

Muhtıranın verildiği 1971 yılının Türkiye’si henüz siyasi olgunluğa erişmemişti. Çoğunlukçuluktan çoğulculuğa ulaşılmasına daha çok vardı. Farklı kesimlerin birbirlerine tahammülü yoktu. Silaha başvurmak sorun çözme metodu olarak görülüyordu. Gençlerin muhtelif doktrinlerin peşinde savrulması, hakikati yalnızca kendi ideolojilerinde görmesi; karma ekonominin farklı bir tonunda uzlaşmayı imkânsız kılmıştır. Dahası halkın çoğunluğunun teveccühünü kazanamayıp görüşlerini ülke sathında uygulatmayı başaramayanlar için yerel yönetimler, sivil toplum, parlamento çatısı altında özgürce fikirlerin

ifade edilmesi gibi farklı katılım mekanizmaları işletilemedi. Farklılıklar düşmanlık değil zenginlik olarak görülemedi. Oysa özgüvenle karşıt görüşlerden makul olanlardan istifade edilebilirdi. Avrupa Birliği projesinde de görüleceği üzere kapitalizmden vazgeçmeden sosyalizmin bazı uygulamaları ödünç alınarak refah devletine ulaşılmıştır. Yine Çin resmîyette komünist bir ülke olarak gözüke de faydacı davranarak liberal uygulamaları hayata geçirmekten imtina etmemiştir.

Darbelerin ülkeye birçok zararı olmuştur. Milli irade anlayışının hâkim kılınamaması bir yana ordunun, üzerinde hassasiyetle titrenmesi gereken disiplin ve hiyerarşisi de alt üst olmuştur. Darbelerin neden olduğu hesap sorulamamasından kaynaklı; yolsuzluk, adam kayırma, sonraki nesillere gereğinden fazla borç bırakma, yatırımların aksaması gibi iktisadi sorunlar olmuştur. Darbeler, tahrip edilen milli irade kültürünün bir türlü yerleşememesi, kurumsal kültürün zedelenmesi, silahlı kuvvetlerden medet umulması, siyaset kurumuna olan güvenin azalması, toplumsal barışın tehdit edilmesi gibi birçok başka zarara da yol açmıştır. Yabancı istihbaratların desteğiyle yapılan darbelerle ülkenin kaynakları dışarıya peşkeş çekilmiş, halkın menfaatleri hilafına kararlar alınabilmiştir. Darbe yönetimlerince alınan dış politik kararlar sonraki nesillerin omuzlarına ağır bir yük bindirmiştir. Diplomatik bakımdan da ülkenin itibarı yerle bir olmuştur. Zaten Türkiye gibi karmaşık sorunları ve imkânları olan ülkeler emir-komuta ile isabetli kararlar veremez.

Ülkenin içinden çıkılmaz sorunlarını çözmek ve akan kanı durdurmak iddiasındaki darbeler yalnızca sorunları ötelemiştir. 1960 darbesi 1971 muhtırasına kapı aralamıştır. 1971 muhtırası ise 1980 darbesine zemin hazırlamıştır. Hep söylenen, “27 Mayıs darbesiyle Demokrat Parti’nin diktatörlüğüne son verildiği” iddiasına karşılık olarak “Demokrat Parti zaten o dönemki eğilime göre halkın desteğini yitirmişti. Dolayısıyla eğer darbe yapılmasa ve seçimler gerçekleşseydi muhtemelen iktidarını kaybedecekti.” argümanına kulak kabartmak gerekir. Siyasi geleneğimize bakıldığında seçimi kaybedip de iktidarı devretmeyen, diktatörlüğe meyleden hiçbir lider/parti yoktur. Eğer darbeler gerçekleşmeseydi ülkemizde milli irade anlayışı hâkim kılınabilirdi.

Halk her ne kadar darbeler karşısında duramasa da önüne sandık koyulduğunda darbecilere kırmızı kart göstermiş, darbenin karşısında söylemleriyle de olsa mukavemet gösteren mağdurlara da desteğini esirgememiştir. Bu bakımdan seçimler, vesayete karşı bir çıkış yolu, krizden çıkışa dönük emniyet supabı görevi de ifa etmiştir. Bu bağlamda 12 Mart 1971 Muhtırasıyla Başbakanlık makamından istifa etmek zorunda kalan Süleyman Demirel ile muhtıranın kendisine yönelik olduğunu savunan Bülent Ecevit 14 Ekim 1973 tarihli Genel Seçimler sonucunda yıldızı parlayan iki siyasetçi, yıllarca da siyasette ağırlıklarını koruyan aktörler oldular. Halk her zaman kendisinin hakkını muhafaza eden baş tacı etmiştir. Ancak aynı Demirel’in 28 Şubat 1997 tarihinde meydana gelen post modern darbedeki duruşu ve “şapkamı alır giderim” tavrı nedeniyle halk nezdindeki görünümü sonradan sorgulanır olmuştur.

Vesayet rejimleri ancak hükümetlerin muktedir olamadığı, iktidar boşluğu doldurmaya matuf olarak askerlerin öne çıktığı zamanlarda mümkün olmuştur. Bu bağlamda subayların yetiştirilmesinde milli iradeye bağlılık kültürü hâkim kılınmalıdır. Komutanların seçimle işbaşına gelenlere saygı duyması şarttır. Türkiye, erken kalkanın darbe yaptığı bir ülke görünümünden sıyrılmış çok oldu. Yaşanan tecrübeler ve ülkenin sosyoekonomik gelişimi sayesinde klasik manada sürdürülebilir bir darbe yapılması artık olası değil. Buna karşın vesayetin her türüsüne karşı milletin bilinçlenmesi, yönetenlerin de yönetme sorumluluğunu hissederek milletle beraber yürümesi şart. 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen menfur darbe girişiminin millet ve siyaset kurumu birlikteliğiyle atlatıldığı unutulmamalıdır. Sürekli

hafızalarda yer etmesi gereken düstur; seçimden seçime oy vermenin milli iradenin egemen kılınması için yeterli olmadığıdır. Millet, vesayete karşı hukukunu temsilcileriyle birlikte korumalıdır.

Kaynakça

- Aydemir, S.S. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 43-51, Temmuz(5), 2014.
- Bayram, M. Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askeri Darbelerin Rolü, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 31-43, 2015.
- Bilbilik, E. *Öncesi ve Sonrasıyla 9 Mart – 12 Mart Süreci*. İstanbul: Profil Kitap, 2013.
- Birand, M.A. *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 1994, [Belgesel]
- Bulut, S. *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Cem, İ. *Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Cumhuriyet, “İnönü, Demokratik Bir İstifadır, Dedi”, 1. Sayfa, 13.03.1971. [Gazete]
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, (13.03.1971), 51. Birleşim.
- Dilipak, A. *İhtilaller Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- Erim, N. *12 Mart Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Ertem, B. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974), *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 655-676, Nisan(14), 2018.
- Gaytancıoğlu, K. Bakanlar Kurulu Listesinin Cumhurbaşkanınca Reddi: Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Örneği (14 Mayıs 1972), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1047-1080, 2017.
- Gülen, A. *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Hürriyet, “Ordu Ültimatom Verdi: Hükümet Çekilsin”, Manşet, 12.03.1971. [Gazete]
- Kaçmazoğlu, H.B. *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- Keskin, Y.Z. *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası’nın Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2011.
- Kökden, U. *12 Mart Günleri (1971-1974) Karşı Günlük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (12.03.1971), 70. Birleşim.
- Milliyet, “Tedbirler Balyoz Gibi Kafalarına İnecektir...”, Manşet, 23.04.1971. [Gazete]
- Önder, Ö. *Türkiye’de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960-1980)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Özbudun, E., Türk Anayasa Hukuku; s. 35-36’dan aktaran, Vikipedi, [https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Cumhuriyeti_Anayasası_\(1961\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Cumhuriyeti_Anayasası_(1961)) (Erişim tarihi: 19.08.2021)
- Resmi Gazete, (13.03.1971), sayı: 13777.
- Sunay, C. *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası*. Ankara: Orion Kitabevi, 2010.
- Uçar, A. *Milli Mücadeleden 12 Mart’a Konya’da Siyasi Sürgünler*. İstanbul: İlgi Yayınları, 2006.
- Üskül, M.Z. *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

ULUSLARARASI SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME HUKUKUNDA İHTİYATLILIK İLKESİ

Asmin Kavas Bilgiç

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 0000-0001-8319-7950

ÖZET

Çevre yönetiminde ihtiyatlılık ilkesi, çevresel konularda riskleri önleme ve oluşacak sorunları azaltma hedefi ile geliştirilmiştir. Çevre politikasında çok tartışılan bu kavram, 1970’li yıllarda Almanya’da küresel ısınma, asit yağmurları ve Kuzey Denizi’nin kirlenmesi gibi sorunlara karşı, korumayı esas alan bir amaç doğrultusunda gündeme gelmiştir. Hukuksal norm olarak bilinen ihtiyatlılık ilkesi, özellikle 1992 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın ardından gelişim sürecine girmiştir. Bu gelişme ile birlikte kavram, Alman Çevre Hukuku’nun etkisiyle çevre ile ilgili birçok uluslararası sözleşmelerde önemli bir ilke haline gelmiştir (Demirci, 2010: 379-396)¹. “Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Hukukunda İhtiyatlılık İlkesi” başlıklı bu çalışmanın temel amacı, ihtiyatlılık ilkesinin sürdürülebilir gelişme politikalarını ne yönde etkilediği sorusuna yanıt aramaktır. Çalışmanın temel konusu, ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası sürdürülebilir gelişme hukukuyla ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak ihtiyatlılık ilkesinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, ardından uluslararası, bölgesel ve yerel hukukta ihtiyatlılık ilkesinin uygulaması ele alınarak; bir yargı kararı üzerinden bu ilkenin kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. Yine çalışmada sürdürülebilir gelişme hukuku ve ihtiyatlılık prensibi arasındaki ilişkiye yer verilerek; Türkiye üzerinden bu kavramın yasal düzenlemelere ve uygulamalara nasıl yansıdığı sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise ekonomik gelişme ve kalkınma amaçları doğrultusunda doğal kaynakların hızla tüketilmesine bir çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş olan ihtiyatlılık ilkesinin, sosyal dayanışma, ekonomik yapabilirlik ve ekolojik sorumluluk ekseninde denge kurmaya yönelik bir yaklaşım olduğu, tartışılarak, ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İhtiyatlılık, önleme, sorumluluk, denge

¹ Demirci, M. (2009). İhtiyatlılık İlkesinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 379-396.

1. GİRİŞ

İhtiyatlılık ile ilgili tartışmalar destansı niteliktedir. İhtiyatlılık ilkesi, yeni bir faaliyetin çevresel sonuçları ile ilgili, bilimsel ispatının yetersiz olduğu durumlarda, eylemsiz kalarak, önlem almayı belirtmektedir (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 3). Çevre yönetiminde ihtiyatlılık ilkesi, çevresel konularda riskleri önleme ve oluşacak sorunları azaltma hedefi ile geliştirilmiştir. Çevre politikasında çok tartışılan bu kavram, 1970’li yıllarda Almanya’da küresel ısınma, asit yağmurları ve Kuzey Denizi’nin kirlenmesi gibi sorunlara karşı, korumayı esas alan bir amaç doğrultusunda gündeme gelmiştir. Hukuksal norm olarak bilinen ihtiyatlılık ilkesi, özellikle 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın ardından gelişim sürecine girmiştir. Bu gelişme ile birlikte kavram, Alman Çevre Hukuku’nun etkisiyle çevre ile ilgili birçok uluslararası sözleşmelerde önemli bir ilke haline gelmiştir (Demirci, 2010: 379-396).

Bu ilkenin gelişimi ile beraber akıllara *ihtiyatlılık, bütün çevre sorunlarının çözümü mü, yoksa ekonomik faaliyetlerin bir sonucu mudur?* sorusu gelmektedir Bu sorunun cevabı, hem bilimsel hem de yasal olarak verilebilir. “Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Hukukunda İhtiyatlılık İlkesi” başlıklı bu çalışmanın temel amacı, ihtiyatlılık ilkesinin sürdürülebilir gelişme politikalarını ne yönde etkilediği sorusuna yanıt aramaktır. Çalışmanın temel konusu, ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası sürdürülebilir gelişme hukukuyla ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak ihtiyatlılık ilkesinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, ardından uluslararası, bölgesel ve yerel hukukta ihtiyatlılık ilkesinin uygulaması ele alınarak; bir yargı kararı üzerinden bu ilkenin kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. Yine çalışmada sürdürülebilir gelişme hukuku ve ihtiyatlılık prensibi arasındaki ilişkiye yer verilerek; Türkiye üzerinden bu kavramın yasal düzenlemelere ve uygulamalara nasıl yansıdığı sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise ekonomik gelişme ve kalkınma amaçları doğrultusunda doğal kaynakların hızla tüketilmesine bir çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş olan ihtiyatlılık ilkesinin, sosyal dayanışma, ekonomik yapabilirlik ve ekolojik sorumluluk ekseninde denge kurmaya yönelik bir yaklaşım olduğu, tartışılarak, ele alınmıştır.

2. İHTİYATLILIK İLKESİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ

İhtiyatlılık ilkesi, çevresel konularda riskleri önleme ve oluşacak sorunları azaltma hedefi ile belli bir eylemin bilimsel ispatını beklemeden önlem alınması şeklinde belirtilmektedir (Talu, 2010). İhtiyatlılık ilkesi temel olarak, 1992 Rio Deklarasyonu’nun 15. maddesi ile gündeme gelmektedir. Bu maddeye göre; “Çevreyi korumak için ihtiyatlılık yaklaşımı devletler tarafından güçlerine göre geniş ölçüde uygulanacaktır. Ciddi ve tamiri mümkün olmayan hasar tehditlerinin olduğu yerde tam bilimsel kesinliğinin olmaması, çevrenin bozulmasını önlemek için maliyet etkin tedbirlerin ertelenmesine sebep olarak kullanılmayacaktır” (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 5). Benzer şekilde 1998 tarihli Wingspread Bildirgesi ihtiyatlılık ilkesine atıfta bulunmuştur. Bu bildireye göre: “Bir faaliyet, çevre ve insan sağlığını tehdit ederse, sebep sonuç ilişkileri bilimsel olarak tamamen belirlenmese bile, ihtiyatlılık tedbirleri alınmalıdır”(Demirci, 2010).

İhtiyatlılık ilkesi, yeni bir faaliyetin çevresel sonuçları ile ilgili, bilimsel ispatının yetersiz olduğu durumlarda, eylemsiz kalarak, önlem almayı ifade etmektedir (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 3). İhtiyatlılık ilkesi, sivil toplumun uğraşlarına rağmen, politik, yönetsel ve yargısal çevrelerde hala önleme ilkesi çerçevesinde değerlendirilmekte ve risk değerlendirmesi kavramı ile sık sık karıştırılmaktadır (Ticknet ve Wright, 2003: 213-218). Önleme ilkesi, çevresel kirliliğe ya da zarara neden olan bir faaliyetin gerçekleşmeden, gerekli önlemlerin alınması, olarak belirtilmektedir. Bu noktada ihtiyatlılık ilkesi ile önleme ilkesi arasında nasıl bir fark olduğu akıllara gelmektedir. Önleme ilkesi temel olarak bilimsel tabanlı bir riskin belirlenmesi durumunda uygulanmaktadır. Risk veya olası bir tehlike bilimsel veriler ile ispatlanmamış ise, önleme ilkesi uygulama alanı bulamaz. Bu durumda önleme ilkesinin yerini, ihtiyatlılık ilkesi almaktadır. Bilimsel belirsizlik durumunda ihtiyat ilkesi gündeme gelmekte ve çevrenin korunması yönünde karar almayı hedef haline getirmektedir (Saygılı, 2004: 70). İhtiyatlılık ilkesinin uygulamasını kesin bilimsel kanıtlara dayandırmak, önleme ilkesi ile bu ilkeyi bir tutmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle ihtiyat ilkesi uygulamasında oluşturulacak risk belirlemesi, bilimsel araştırmalar ve ampirik incelemeler sonucunda, bir faaliyetin gerçekleşme olasılığı göz önünde bulundurularak, çevresel bozulma olasılıklarına yönelik yapılan bir saptamadır. Yapılan bu saptama ihtiyatlılık ilkesinin uygulama araçlarındandır.

Önleme ilkesinin ardından, ihtiyatlılık ilkesinin uygulanmasını gerektiren risk düzeyinin belirlenmesini, klasik risk değerlendirmesi yöntemi ile karıştırmamak gerekmektedir. Klasik risk değerlendirmesi, bilimsel olarak tespit edilen risklerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve bu değerlendirmenin üretim ve tüketim yöntemlerinin belirlenmesi sürecine etkisi olarak ifade edilmektedir (Grandjean, 2004: 218-219). Dolayısı ile risk değerlendirmesi, faaliyetlerin sonucunda oluşturulan risklerin, üretim ve tüketim kalıplarının uygulama araçlarını belirlemektedir. Görüldüğü üzere ihtiyatlılık ilkesi ile keskin ayrımlara sahip olan bu yöntem, faaliyetin sonuç aşamasını oluşturan bir uygulama aracıdır.

2.1. Uluslararası Hukukta İhtiyatlılık İlkesinin Yeri

İhtiyatlılık ilkesi uluslararası hukukta özellikle de uluslararası çevre hukukunda önemli bir yerdedir. İhtiyatlılık ilkesinin, uluslararası alandaki konumunun belirlenmesinde; bir taraftan çevrenin korunmasına dair çok taraflı sözleşmeler, diğer taraftan da uluslararası ticareti düzenleyen anlaşmalar yol gösterici olmaktadır. Bu açıdan ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası düzeyde incelenmesi, Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları kapsamında da değerlendirilmelidir.

İhtiyatlılık ilkesi, çevre ve ekoloji çerçevesi altında 60'tan fazla sözleşmede, yer bulmaktadır. Bunun yanında ilke, Almanya, Fransa ve Belçika gibi ülkelerde mahkeme kararlarına da yansımaktadır (Demirci, 2010). İhtiyatlılık ilkesi, çevre hukukunun veya uluslararası sürdürülebilir gelişme hukukunda önemli bir yerdedir. 1992 Rio Zirvesi'nin 15. maddesinin ardından, ihtiyatlılık prensibine yer veren düzenlemelerden biri de, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 3. maddesinde belirtilen temel ilkeler arasında ihtiyatlılık ilkesi yer almaktadır (<https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, 1999). Türkiye'nin

de 24 Mayıs 2004 tarihinde taraf olduğu bu sözleşmenin 3. maddesinin 3. bendinde yer alan “Taraflar, iklim değişikliği nedenlerini önceden tahmin etmek, önlemek veya en aza indirmek ve zararlı etkilerini azaltmak için önleyici önlemler almalıdır. Ciddi veya önlenemez hasar tehlikesi olan durumlarda, tam bilimsel kesinliğin yokluğu, iklim değişikliğine ilişkin politikalar ve önlemlerin mümkün olduğu kadar etkin maliyetli ve en az harcamayı küresel yarar sağlayacak şekilde olmaları gerektiği de dikkate alınarak, bu önlemlerin ertelenmesine neden olarak kullanılmamalıdır” ibaresi ile ihtiyatlılık prensibine atıfta bulunmaktadır (<https://iklim.csb.gov.tr>, 2021,).

İhtiyatlılık ilkesi ile ilgili diğer önemli uluslararası düzenlemelerden bir diğeri Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamında ortaya çıkan gelişmelerdir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi de bu ilkeyi hükme bağlamıştır. 2000 yılında Türkiye’nin de içinde yer aldığı Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne ek olarak hazırlanan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü de ihtiyatlılık ilkesine vurgu yapmaktadır. Bu protokol, genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların, biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşturabileceği risklerin değerlendirilmesini, kontrol edilmesini ve düzenlenmesini ön görmektedir (Talu, 2005). Protokolün genel amacı, Rio Deklerasyonu’nun 15. maddesinde belirtilen ihtiyatlılık yaklaşımına uygun olarak, genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların güvenli nakli, işlemi ve uygun koruma düzeyinin sağlanmasıdır. Protokolün en önemli özelliği, ihtiyatlılık ilkesini temel alan bir anlayışla oluşturulmuş olmasıdır. Belgeye göre, “genetiği değiştirilmiş organizmaların potansiyel riskleri üzerindeki tartışmaların devam etmesi ve bu konudaki bilimsel verilerin kesin ve yeterli olmaması, prensibe uygun olarak bu organizmaların sınırötesi hareketlerinin önceden bildirimini ve ülke sınırları içinde kullanımının da kontrol edilmesini gerektirmektedir”. Protokolün özellikle giriş bölümünde ve amacına ilişkin 1. maddesinde, 1992 tarihli Rio Deklerasyonunun 15. maddesinde düzenlenen ihtiyatlılık yaklaşımına gönderme yapılmıştır (Güneş, 2008). İhtiyatlılık kavramına özellikle, protokolün karar alma sürecine ilişkin düzenlemelerinde gönderme yapılmaktadır. Buna göre, genetiği değiştirilmiş organizmaların insanlar üzerindeki tehlikeleri ve olumsuz etkileri hakkında yeterli bilimsel bilgi eksikliğinin bulunması halinde, bu organizmayı dış alım yoluyla elde edecek olan tarafın bahsedilen tehlikeli durumları azaltmak amacıyla uygun bir karar almasını engellemeyecektir. Bu düzenleme ile Rio Deklerasyonu’nun 15. maddesine uygun olarak protokole taraf olan devletlerin, bilimsel kesinliği bulunmadığı durumlarda uygun ihtiyati önlemlere başvuracağı belirtilmiştir. Cartagena Protokolü’nün taraflarının büyük bir bölümü aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü’ne üyedir ve dolayısıyla Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmalarına tabidir. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları, ticareti engelleyici nitelikteki çevresel düzenlemelerin uygulamasını katı şartlara bağlamakta ve ticareti en az etkileyecek nitelikteki önlemlere izin vermektedir. Bunun yanında, Dünya Ticaret Örgütü’nün “Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması”nı ihtiyatlılık ilkesi bakımından incelemek yararlı olacaktır. Anlaşma, uluslararası ticareti etkileyecek bütün sağlık önlemlerine ve gıda güvenliğine ilişkin koşul ve kuralları belirler. Buna göre üye devletler, bilimsel nedenlere dayanmak koşuluyla, insan ve bitki sağlığına yönelik alınacak önlemlerde uygun koruma düzeyini kendileri belirleme hakkına sahiptirler. Devletler, gerekli düzenlemeleri yaparken, bilimsel prensiplere ve yeterli bilimsel gerekçeye dayanmalı, ticareti en az şekilde etkileyecek önlemleri almalıdırlar. Anlaşmanın 5 (7) maddesine göre, bilimsel açıklığın yetersiz olduğu durumlarda ilgili uluslararası

organizasyonlar ya da diğer üye devletlerce uygulanan önlemleri de içeren mevcut ve uygun bilgiler çerçevesinde geçici olarak insan ve bitki sağlığına ilişkin önlemler alınabilir. Yapılan bu düzenlemelerde, açıkça ihtiyatlılık prensibinden bahsedilmese de, koruyucu önlemlere izin verilmesinin ötesinde, üye devletlerce uygulanacak ihtiyatlı önlemler onaylanmaktadır (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 10).

2.2. Diğer Anlaşmalarda İhtiyatlılık İlkesi

Türkiye’de 1996 yılında yürürlüğe giren, 1973 tarihli “ Nesli Tehlike Altında Olan Yabancı Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmesi”nin 5. maddesinde ihtiyatlılık ilkesine atıfta bulunulmuştur (. Bu sözleşmenin “Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler” başlıklı bölümde; “Ticaretten etkilenen ve nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıya bulunan türleri kapsar. Nesillerinin devamını daha fazla tehlikeye maruz bırakmamak için bu türlerin özellikle sıkı mevzuata tabi tutulması, önlem alınması ve bu ticarete sadece istisnai durumlarda izin verilmesi zorunludur” ibaresi ile bu prensibe vurgu yapılmıştır (/https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5427&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5, 2019). Yine Türkiye’nin 1991 tarihinde taraf olduğu, 1985 tarihli “Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi” 1987 tarihli “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü” de ihtiyatlılık ilkesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu protokolün ön sözünde; “Ozon tabakasını tüketen maddeleri bilimsel gelişmelere, ekonomik ve teknik imkanlara bağlı olarak ve gelişme yolundaki ülkelerin gelişmeye olan ihtiyaçlarını akılda tutarak ortadan kaldırmayı nihai hedef olarak benimseyip, bu maddelerin dünya üzerindeki yayılmalarını adil bir şekilde kontrol edebilmek için gerekli tedbirleri alarak ozon tabakasını korumaya kararlı olarak” ifadesi yer almaktadır (www.mevzuat.adalet.gov.tr, 2021).

1987 yılının Temmuz ayında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi’nin 130r maddesinin 2. fıkrasında Birliğin ortak çevre politikasının genel amaçlarını belirlenirken; bir takım ilkelerle birlikte ihtiyatlılık ilkesine de yer verildiği dikkat çekmiştir. Birlik, yapılan uygulamalar sonucunda kirlilik sorunu ortaya çıktıktan sonra mücadele etmek yerine, bu sorun doğmadan gerekli önlemlerin alınmasını öngörerek ihtiyatlılık ilkesinin önemi üzerinde durmuştur (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 11).

Yukarıda belirtilen anlaşmaların dışında, henüz yürürlüğe girmemiş ancak Avrupa’da çevre politikasını etkileyecek Avrupa Anayasası’na da çalışma kapsamında yer vermek önemlidir. Anayasa’ya göre, “Birlik’in çevre politikası, Birlik’in çeşitli bölgelerindeki durumların farklılığının dikkate alınarak, yüksek düzeyde bir koruma hedefler. Bu politika, ihtiyatlılık ilkesi ve önleyici tedbirlerin alınması, çevre hasarının bir öncelik olarak kaynağında düzeltilmesi ve kirlenici unsurun cezasını çekmesi gerektiği ilkelerine dayanır” (m.III-233). İhtiyatlılık ilkesi ile ilgili diğer önemli bir anlaşma da 1992 tarihli Maastricht Anlaşması’dır. Hollanda’nın Maastricht kentinde 1992 yılında yapılan toplantı kapsamında Avrupa Ekonomik Topluluğu’nda birlik kurma düşüncesi filizlenmiş ve genel ismini Avrupa Birliği olarak değiştirmiştir. Anlaşma kapsamında ihtiyatlılık ilkesini ve koruyucu eylemleri, çevresel anlamda oluşan zararları kirlenmeden öder ilkesi ve kaynağında düzeltme anlayışı üzerine kurmaktadır

İhtiyatlılık ilkesi, sulak alanların ve deniz ekosisteminin korunması ile ilgili uluslararası bağlayıcı metinlerde de geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Bu açıdan Kuzeydoğu Atlantik çevresinin korunmasına yönelik hazırlanan Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 2. fıkrası ile ihtiyat ilkesinin uygulamadaki yerine değinilmiştir (Hepburn, Cordonier Segger ve Gebring, 2005: 12).

2.3. Örnek Bir Yargı Kararında İhtiyatlılık İlkesi

1986 yılında Hindistan'ın Delhi kentinde yaşanan hava kirliliği sebebiyle, Hindistan Yüksek Mahkemesi'nin hükümete karşı açtığı dava, ihtiyatlılık ilkesinin uygulanabilirliği açısından ses getirmiştir. Hindistan Yüksek Mahkemesi, Delhi'deki hava kirliliğini azaltmak için bir takım önleyici etmenler sıralamıştır. Özellikle kurşunsuz benzin ve düşük sülfürlü dizel yakıt kullanımı, bu etmenler arasında sıralanmıştır. Ardından Çevresel Kirlilik Otorites (EPA), çevre kirliliğini önlemek amacıyla, çevre kanununda olmayan bir düzenleme önerisi getirmiş ve bu öneri kısa bir sürede kabul edilmiştir. Kabul edilen öneriye göre; Delhi'de bulunan bütün şehir içi toplu ulaşım araçlarına, doğal gaz ile çalışan, CNG isimli motorlar takılacak ve hava kirliliği oluşumu büyük ölçüde önlenecektir. Ardından Hindistan Yüksek Mahkemesi, yeni getirilen bu önerinin başlatılmasını, Delhi Hükümeti'nden istemiş ve kendilerine böyle bir sistemi kurmak için belli bir süre tanımıştır. Tanınan süreye ve uyarılara rağmen Delhi Hükümeti, CNG sisteminin kıtlığı ve dağıtım unsurunu bahane ederek, önerilen sistemi uygulamaya geçirememiştir. Bunun üzerine mahkeme, Delhi Hükümeti için ceza uygulamasına gitmiştir. CNG motora sahip olmayan ve geciken her gün için otobüs işletmesi başına para kesmiş, hem de dizel yakıtla çalışan yaklaşık 1500 otobüsü, trafikten men etmiştir. Yüksek Mahkeme, Hindistan Anayasası'nın çevre ile ilgili hükümlerine atıfta bulunarak, bu kararı verme sebebini açıklamıştır. Bunun yanında kararını desteklemek adına Yüksek Mahkeme, ihtiyatlılık ilkesine vurgu yapmış ve ciddi veya onarılamaz çevresel zarar tehlikesi ile karşılaşıldığında, gerekli tedbirlerin alınması için, bilimsel ispatın aranmayacağını belirtmiştir. Ardından mahkeme, görevini geciktiren ve askıya alan hükümete ağır para cezası keserek; ihtiyatlılık yaklaşımının uygulanmaması sonucunda doğacak faturayı, gözler önüne sermiştir (La Franchi, 2005: 691-694).

3. TÜRKİYE'DE İHTİYATLILIK İLKESİ

Türkiye'de ihtiyatlılık ilkesine yasal metinlerde yer verilmediği, daha çok öneleme ilkesi üzerinden bu metinlerin ele alındığı dikkat çekmektedir. 1983 tarihli 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun, ihtiyatlılık ilkesine açık bir şekilde yer vermediği görülmektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>, 2005). Yalnız bu kanunun ilkeler bölümü olan 3. maddesinin f bendine göre; "Her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması esastır" ibaresinde ihtiyatlılık ilkesinin tanımı yapılmaya da ihtiyatlılık ilkesinin uygulanabilirliği hakkında bilgiler içermektedir.

İhtiyat ilkesi doğrudan önlem alınan alanlardan biri de tehlikeli kimyasallardır. Tehlikeli atıklar da bu kimyasalların bir parçasıdır. 2005 tarihli Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nin üçüncü maddesinin birinci fıkrasında bu yönetmeliğin, Basel Sözleşmesi'ne

dayanılarak hazırlandığı belirtildikten sonra, “ilkeler” başlığını taşıyan 5. maddenin (b) bendinde tehlikeli atıkların kaynağında en aza indirilmesi esası” getirilerek dolaylı olarak önleme ilkesine atıfta bulunulmuş; ancak bu düzenlemede ihtiyat ilkesine yer verilmemiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050314-1.htm>, 2005).

2004 tarihinde 25687 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği’ne ihtiyat ilkesi kapsamında bakıldığında, yönetmelikte bu ilkeye yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bunun yanında yönetmeliğin ilkeler başlığını taşıyan ikinci bölümün ilk maddesinde “Atıksu miktarını ve atık sudaki atık konsantrasyonunu en aza indirerek kirliliği kaynağında önleyecek teknoloji ile üretim yapılması” ilkesine yer verilmiştir(<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7221&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, 2004) . Belirtilen bu madde de 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda vurgulandığı üzere, ihtiyatlılık ilkesinin uygulanma yollarından olan çevreci teknoloji yönteminin kullanılmasını, hatırlatmaktadır. Bunun yanında 2007 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda ihtiyatlılık ilkesinin tanımı yapılmış ve gıda güvenliğinde ihtiyatlılık ilkesinin temel alınması benimsenmiştir. Bilimsel belirsizliğin olduğu durumlarda bile çevrede yaratılabilecek olumsuz etkilerin önlenmesinin sağlanması esas olduğundan, bu ilkeye önleme ilkesinin değişik ya da gelişmiş bir biçimi gözüyle bakanlar da olmuştur (Keleş ve Ertan, 2002: 161-162).

2000 yılında Türkiye’nin de içinde yer aldığı Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamında hazırlanan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, ihtiyatlılık ilkesi bakımından temel alınabilir (https://www.cmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=391, 2003). Son yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum çalışmaları kapsamında, genetiği değiştirilmiş organizmaların işleyişi ve kontrolüne yönelik biyolojik güvenlik mevzuatının uyumlaştırılması konusunda mevzuat çalışmalarında artış yaşanmaktadır. Özellikle Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan (1990-1994) sonra doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunmasına yön verecek bir kalkınma anlayışının hayata geçirilmesi yönünde politikalar geliştirilmiştir.(https://sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf,1994).Sekizinci Beş Yıllık Plan’da (2001-2005) daha önceki bölümlerde değinilen ihtiyat ilkesinin uygulama yöntemlerinden olan çevreci teknolojinin altı çizilmektedir (https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/08_icmesuyuKanalizasyonAritmaSistemleriKatiAtikDenetimi.pdf, 2005). Bu planda, Türkiye’de biyoteknoloji alanında oluşacak sorunların önlenmesi amacıyla “ilgili politikaların (modern biyoteknoloji ve biyoçeşitlilik politikaları) uyumlaştırılması ve biyogüvenlik konusunun, ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir” (Talu, 2010). Plan hazırlıkları aşamasında bitkisel üretim ve tarımla ilgili politikaları belirlemek sebebiyle kurulan özel ihtisas komisyonlarından “Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu”nun 2000 yılında hazırladığı rapor önemlidir. Bu raporda, “bilimin önünü kesmeden insan sağlığı, sosyal yapı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde” gelişecek riskleri ortadan kaldırmak amacıyla, alınması gereken biyogüvenlik önlemleri belirlenmiş, yasal, idari ve kurumsal sistemleri önerilere yer verilmiştir. Rapor kısa zaman içerisinde “Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı”na dönüştürülmüştür (Talu, 2010). 26 Mart 2010 yılında da bu tasarı Resmi Gazete’de yayınlanarak kanun haline gelmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5977.pdf>, 2010). Özellikle bu kanunun amaç

kısına Şu açıklama getirilmiştir: “Bilimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerinden kaynaklanabilecek riskleri engellemek, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeŐitliliĐin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla biyogüvenlik sisteminin kurulması ve uygulanması, bu faaliyetlerin denetlenmesi, düzenlenmesi ve izlenmesi ile ilgili usul ve esasları belirlemektir”. Bu noktadan hareketle kanun, ihtiyatlılık yaklaşımından her ne kadar bahsetmese de, aslında bu kavramı amaç kısmında vurgulamak istemiştir. Yine aynı kanunda “Bakanlığın Görev ve Yetkileri ile Kurul ve Komiteler” başlıklı 3. bölümün 8. maddesinin 4. fıkrasında, “Bakanlık; insan, hayvan, bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeŐitliliĐin korunması amacıyla bu Kanun kapsamına giren ürünler hakkında tamamen veya kısmen toplatma, mülkiyetin kamuya geçirilmesi, ürünün mahrecine iadesi, faaliyetin geçici olarak durdurulması, ürünün imhası, piyasaya arzı, ticareti ve işlenmesinin yasaklanması gibi ihtiyati tedbirleri almaya ve her türlü düzenlemeyi yapmaya yetkilidir” diyerek, ihtiyatlılık ilkesine vurgu yapmakta ve bu ilkenin uygulanabilirliğini Bakanlık’a devretmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İhtiyatlılık ilkesi, yeni bir faaliyetin çevresel sonuçları ile ilgili, bilimsel ispatının yetersiz olduğu durumlarda devreye giren önemli bir ilkedir. İlke özellikle 1990’lı yıllar itibariyle gündemde adından sıkça söz ettiren bu ilke uluslararası hukukta 60’tan fazla sözleşmede, tanımıyla ve uygulanmasıyla yer almaktadır. Türkiye’de ise ihtiyatlılık ilkesine yasal metinlerde yer verilmediği, daha çok öneleme ilkesi üzerinden bu metinlerin ele alındığı dikkat çekmektedir.

Uluslararası yasal metinlerde de görüldüğü üzere ihtiyatlılık ilkesinin önemi, sürdürülebilir gelişme ile birlikte ve hatta onun bir parçası olarak ele alındığında ortaya çıkmaktadır. Ekonomik gelişme veya kalkınma amaçları doğrultusunda doğal kaynakların hızla tüketilmesine bir çözüm bulmak amacıyla geliştirilmiş olan sürdürülebilir gelişme anlayışı temelinde, sosyal dayanışma, ekonomik yapabilirlik ve ekolojik sorumluluk ekseninde denge kurmaya yönelik bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir gelişmenin temelinde, doğal kaynakların bugünkü kullanımının, gelecek kuŐakların aynı kaynaklara ulaşabilme olanaklarını köreltmeyecek şekilde planlanmasını ve kontrol edilmesini ifade etmektedir. Bu planlama ve kontrol siyasal, yönetsel ve yargısal bir sürecin ortak bir ürünü olacaktır. Bu amaçla oluşturulacak politikalar, çevresel bozulmanın nedenlerini öngörme ve engellemeye yönelik olarak geliştirilirse çevre koruma adına bir adım atılmıŐ olur, böylelikle hem bugünkü hem de gelecek kuŐakların hakları koruma altına alınmış olur (Güzel, 2004). Bu anlamda da daha önceki bölümlerde sıkça tanımından bahsedilen ihtiyatlılık ilkesi, aslında sürdürülebilir gelişmenin sosyal, ekonomik ve ekolojik ayağını desteklemektedir. Özellikle kaynakların verimli ve doğru kullanılması ve bu kaynakların bugünkü ve gelecek kuŐakların ihtiyaçları doğrultusunda yönetilmesi, ihtiyatlılık ilkesinin sürdürülebilir gelişme noktasındaki önemini ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Demirci, M. İhtiyatlılık İlkesinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1), 2009.
- Demirer G. N. (2009), 2020 Yılında Dünya’da ve Türkiye’de Çevre. *Türk Tabipleri Birliği, (TTB) 50. Büyük Kongresi’nin Özel Gündemi*. Ankara: ODTÜ Çevre Topluluğu.
- Demirer G. N., Demirer T., Doğmuş O. E., Duran M., Görgün T., Hünler K., Özbolat N. K., Özbudun S., Orhangazi Ö., ve Yapıcı K. “YDD” Kıskaçında Çevre Ve Kent, Ütopya Yayınları: Ankara, 1999.
- Grandjean P. Implications of the Precautionary Principle for Primarily Prevention and Research, Annual Review of Public Health, Boston, Sayı: 25, 2004.
- Gupta A. *Az Gelişmiş Ülkelerde Çevre Ve Kalkınma* (Çeviren: Şükrü Alpagut), Kabalcı Yayınevi: İstanbul, 1993.
- Güneş A., Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar Ve Çevre Hukuku -Uluslararası Düzenlemeler, Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye'deki Mevcut Durum-, Journal of Istanbul University Law Faculty, c. 66, sayı. 2, ss. 49-90, Ara. 2011.
- Hepburn J., Cordonier Segger M. C. ve Gehring M. *The Principle of the Precautionary Approach to Human Health, Natural Resources and Ecosystems*, içinde CISDL Recent Developments in International Law Related to Sustainable Development, Series 1, Oxford, Mart, 2005.
- Kaplan A. *Küresel Çevre Sorunları Ve Politikaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi: Ankara, 1997.
- Keleş R. ve Ertan B. *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi: Ankara, 2002.
- Keleş R., Hamamcı C. ve Çoban A. *Çevre Politikası*, İmge Yayınevi: Ankara, 2009.
- La Franchi S. Surveying The Precautionary Principle Ongoing Global Development: The Evolution of an Emergent Environmental Management Tool, Boston College Environmental Affairs Law Review, Volume: 32, Issue:3, Article: 7, 2005.
- Mansvelt Beck J. *Çevre Ve Üçüncü Dünya* (Çev: Kadir Canatan), Endülüs Yayınları: İstanbul, 1990.
- Sarıkaya M. ve Kara F. Z. Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü, Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, 2007.
- Saygılı A. Avrupa Birliği’nin Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönergesine Kısa Bir Bakış, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 3, No: 2, 2004.
- Talu N. (2010), “AB Çevre Müktesabı Semineri Avrupa Birliği Çevre Müktesabı ve Türkiye’ye Yansımalar (1)”, <https://docplayer.biz.tr/5976708-Ab-cevre-muktesebati-semineri-avrupa-birligi-cevre-muktesebati-ve-turkiye-ye-yansimalar-1-dr-nuran-talu-25-kasim-2010-ankara.html>, (Erişim Tarihi: 25 .11. 2020).
- Talu, N., Biyogüvenlik (Cartagena) Protokolü ve Türkiye’de Durum, Biyogüvenlik Protokolü ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’nde Teşvikler, TÇV Yayını, 11-29, Ankara, 2005.
- Ticknet J. A., Wright S. The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: US Perspective, Bilim ve Kamu Politikası, Sayı: 30, No: 3, Haziran, 2003.
- <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362>, (Erişim tarihi: 22.05.2021).
- <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (Erişim tarihi: 12.05.2021).

- <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5427&mevzuatTur=Kuru mVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 11.03.2021).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/03/20050314-1.htm> (Erişim tarihi: 11.03.2021).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5977.pdf> (Erişim tarihi: 11.06.2021).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7221&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 14.03.2021).
- <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/iklimkyoto1.pdf> (Erişim Tarihi: 13.07.2021).
- <http://www.cbecal.org/pdf/healthy-communities.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2021).
- http://www.fhwa.dot.gov/environment/environmental_justice/overview/ (Erişim Tarihi: 11.02.2021).
- <http://www.pollutionissues.com/Ec-Fi/Environmental-Racism.html> (Erişim Tarihi: 24.04.2021).
- https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2021).
- https://www.cmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=391 (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_icmesuyuKanalizasyonAritmaSistemleriKatiAtikDenetimi.pdf (Erişim Tarihi: 10.06.2021).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5977.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.07.2021).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf> (Erişim Tarihi: 09.07.2021).

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME İŞSİZLİK VE ENFLASYONUN VERGİ GELİRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. İbrahim AYTEKİN

Bitlis Eren Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, ORCID ID: 0000-0002-3574-1007

ÖZET

Vergi kamu harcamalarının finanse edilmesinde kullanılan önemli bir gelir kaynağıdır. Hükümetler vergi gelirlerini doğrudan ve dolaylı yollardan tahsil ederken, iktisadi büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi değişkenler vergi gelirlerini etkileyen önemli makro iktisadi göstergelerdir. Bu göstergeler vergi gelirleri üzerinde negatif yönlü bir etki oluşturabildikleri gibi pozitif yönlü bir etkide oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı Türkiye'de 1981 ile 2020 yılları arasındaki kırk yıllık süreçte iktisadi büyüme, işsizlik ve enflasyonun vergi gelirleri üzerinde nasıl bir etki oluşturduklarının tespit edilmesidir. Çalışmanın analiz kısmında ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Bu bağlamda analizin ilk aşamasında değişkenlere Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmış ve serilerin farklı mertebelerde durağan oldukları anlaşılmıştır. Ardından, otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testi yaklaşımı kullanılarak Türkiye'de iktisadi büyüme, işsizlik, enflasyon ve vergi gelirleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Analizin son aşamasında ise değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre, kısa dönemde işsizlik ile vergi gelirleri arasında negatif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanırken, uzun dönemde bu ilişki pozitif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Kısa dönemde iktisadi büyüme ile vergi gelirleri arasında pozitif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamsız bir ilişkiye rastlanırken, uzun dönemde bu ilişki pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Son olarak enflasyon ile vergi gelirleri arasında hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Vergi, Gelir, ARDL

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF ECONOMIC GROWTH, UNEMPLOYMENT AND INFLATION ON TAX REVENUES IN TURKEY

ABSTRACT

Tax is an important source of income used to finance public expenditures. While governments collect tax revenues directly and indirectly, variables such as economic growth, unemployment and inflation are important macroeconomic indicators that affect tax revenues. These indicators can create a negative effect on tax revenues as well as a positive effect. Therefore, the main purpose of this study is to determine the effects of economic growth, unemployment and inflation on tax revenues in the forty-year period between 1981 and 2020 in Turkey. Econometric methods were used in the analysis part of the study. In this context, in the first stage of the analysis, Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests were applied to the variables and it was understood that the series were stationary at different orders. Then, using the autoregressive distributed lag (ARDL) bounds test approach, it has been determined that there is a cointegration relationship between economic growth, unemployment,

inflation and tax revenues in Turkey. In the last stage of the analysis, the long, and short-term relationship between the variables was examined. According to these results, while a negative and statistically significant relationship was found between unemployment and tax revenues in the short run, this relationship was found to be positive but statistically insignificant in the long run. While a positive but statistically insignificant relationship was found between economic growth and tax revenues in the short run, this relationship was found to be positive and statistically significant in the long run. Finally, it has been determined that there is a positive and statistically significant relationship between inflation and tax revenues in both the short and long term.

Keywords: Economic Growth, Inflation, Unemployment, Tax, Income, ARDL

1. GİRİŞ

Kurumlar vergisi, kişi başına düşen gelir vergisi ve servet vergisinin dahil olduğu dolaysız (doğrudan) vergi gelirleri ile dış ticaret ve ülke içi mal ve hizmetlerden elde edilen dolaylı vergiler ülkelerin ekonomilerinde farklı işlev ve etkilere sahiptir. Dolaysız vergiler tasarruf ve yatırım eğilimi yüksek, marjinal tüketim eğilimi düşük olan yüksek gelirli gruplara, dolaylı vergiler ise geliri düşük olan gruplara yönelik sonuçlar doğurmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde vergilendirmenin temel gayesi, kamu harcamalarının finansmanına yönelik kaynak yaratmaktır. Bu nedenle bu ekonomilerde gerek dolaylı vergi gerekse de dolaysız vergi türü bir politika aracı olarak kullanılabilir. Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki; gelişmekte olan ekonomilerde dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki paya büyüktür (Açıkgöz, 2008: 93). Buradan hareketle bu tür ekonomilerde iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi makro iktisadi değişkenlerin toplam vergi gelirleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Vergi gelirlerinin temel belirleyicilerinden bir tanesi iktisadi büyümedir. Ekonomilerin daraldığı zamanlarda vergi gelirleri düşerken, ekonomilerin genişlediği zamanlarda ise vergi gelirleri genişlemeyle birlikte yükselmektedir. Bu doğrultuda istikrarlı bir büyüme trendi yakalamış olan gelişmiş ülkelerde yüksek vergi oranları ile istikrarlı bir büyüme trendi yakalamamış gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek vergi gelirleri elde edilmektedir. Şüphesiz ki bu süreçte verginin gelir esnekliği de önemli bir belirleyici olmaktadır. Ülkelerin gelişmesiyle birlikte toplam vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payları yükselirken, çeşitli vergilerin toplam vergi içindeki payları ve bu vergilerin GSYİH'ya oranları da değişmektedir (Ekici, 2009: 206).

Vergi gelirlerinin temel belirleyicilerinden bir diğeri enflasyondur. Enflasyon ülke ekonomilerinin en önemli istikrar göstergelerinden bir tanesidir. Bütçe dengesi de hükümetlerin alacak ile borç veya gelir ile harcama seviyelerinin en önemli ana bileşenleri konumundadır. Enflasyonist baskıların yaşandığı ülkelerde ekonomik istikrarsızlığa ilaveten, vergi gelirlerindeki reel düşüşler sebebiyle bütçe dengesinin bozulabileceği tahmin edilmektedir. Böyle bir durum teorik açıdan enflasyonun vergiler üzerindeki "Tanzi Etkisi" teorisiyle açıklanır. Burada bahsi geçen enflasyon artışına göre vergilerdeki reel kayıp sebebiyle bütçe açıklarının daha da bozulabileceği ortaya atılmıştır. Özellikle de gelir vergilerinin, enflasyonun görüldüğü zamanlarda öteki vergi çeşitlerine göre tahsil edilmesindeki gecikmelerin daha çok

görülmesi toplam vergi gelirlerinin düşüşü üzerinde etkili olmaktadır. Öte yandan enflasyonun düşmesi ise tam tersine vergi gelirlerinin yükselmesine ve bütçe dengesinin düzelmesinde etkili olmaktadır (Erdoğan ve Erdoğan, 2018: 1). Dolayısıyla enflasyon, vergi sisteminin üzerine ve enflasyon oranına bağlı olarak vergi gelirlerini pozitif ya da negatif şekilde etkileyebileceği gibi vergi gelirleri üzerinde nötr bir etki de yaratabilir. Genellikle de enflasyonun vergi gelirleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması arzulanmaktadır. Burada mühim olan vergi gelirlerinin enflasyondan negatif yönde etkilenmesinin önüne geçilmesidir. Öyleyse karşımıza enflasyonun vergi gelirlerini olumlu yönde mi; yoksa olumsuz yönde mi etkileyeceği suali çıkmaktadır (Şen, 2003: 31).

Vergi gelirleri üzerinde etkili olan makro değişkenlerden bir diğeri de işsizliktir. İşsizlikle mücadele sosyal devlet anlayışını benimseyen devletler için önemli bir konudur. İşsizlik probleminin vergi politikalarıyla çözülmek istenmesi ise verginin iktisadi işlevini de yerine getirdiği anlamına gelmektedir. Çünkü bir ülkede istihdam durumu, o ülkenin esas iktisadi göstergelerinden bir tanesidir. Sonuçta vergi politikalarını yönlendirerek işsizlikle mücadele edildiğinde verginin gerek sosyal gerekse de iktisadi hedeflerine ulaşılmış olur. Fakat bu probleme çözüm bulmak için yalnızca vergisel düzenlemeler yapmak kesinlikle yeterli değildir. Bu nedenle bütün maliye ve para politikalarının uyumlu halde çalışması ve işsizlikle mücadelenin bir devlet politikası haline getirilmesi gerekir. Bu bağlamda işsizliğin vergi tahsili üzerindeki azaltıcı etkisinin temel sebebi işsizliğe bağlı olarak görülen gelirin düşmesi gösterilebilir. Böylece gelirden yaşanan düşüşler vergi gelir oranlarının da düşmesine neden olmaktadır. Öte yandan vergi gelir oranı, kendi geçmişinden büyük ölçüde istatistiki olarak etkilendiğine rastlanmıştır. Vergi gelir oranının bir önceki dönem vergi gelir oranından etkilenmesinin temel nedenlerinden bir tanesi her ne kadar gelirdeki değişimin fazla olmaması olarak kabul edilse de örneğin, gelirden değişim olsa bile, asıl sebep vergi alışkanlıklarının seneler itibarıyla değişime fazla uğramamasıdır. Kendini belirli bir gelir düzeyinde göstererek vergi dairesi gözetiminde bir alışkanlığa neden olan mükellef, bu alışkanlığın yok olmasını istemez. Gelirinde herhangi bir artış olsa da daha fazla vergi ödememek amacıyla gelirini gizleme yolunu tercih etmektedir (Hotunluoğlu ve Aslaner, 2016: 1638-1643).

Sonuç olarak bir ülkede, iktisadi büyüme, işsizlik, istihdam, enflasyon, kişi başına düşen gelir, dış ticaret gibi temel makro iktisadi göstergelerin vergi gelirleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Öyleyse kamu harcamalarının finansmanı için önemli bir gelir kaynağı olan vergilerin, bir ülkenin makro iktisadi faaliyetlerinden büyük oranda etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’de 1981 ile 2020 yılları arasındaki kırk yıllık süreçte iktisadi büyüme, işsizlik ve enflasyonun vergi gelirleri üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun incelenmesidir. Bu etkinin incelenmesinde ise ekonometrik analiz yöntemleri kullanılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde vergi gelirleri, iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizliği ele alan çok sayıda yerli ve yabancı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşan çalışmaların yanı sıra farklı sonuçlara ulaşan çalışmalarda bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmasının temel sebepleri ülkelerin iktisadi büyüme, işsizlik, enflasyon ve diğer makro iktisadi göstergelerin farklılık arz etmesi, ülkelerde uygulanan vergi politikalarının farklı

olması, yapılan çalışmalarda farklı analiz dönemleri ile farklı analiz yöntemlerinin kullanılması şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ise literatürdeki bazı çalışmaların elde ettikleri sonuçları destekler nitelikte iken, bazı çalışmaların ulaştıkları sonuçları desteklememektedir. Bu doğrultuda literatürde yer alan bazı çalışmaların ulaştıkları sonuçlarının özeti aşağıda verilen Tablo 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Çalışmaya Yönelik Literatür Özet Tablosu

Yazar (Yayın Yılı)	Ülke (Dönem)	Yöntem	Sonuç ve Bulgular
Immervoll (2000)	Almanya, Hollanda ve İngiltere (1995-1996)	Simülasyon Yaklaşımı (EUROMOD)	Politika kuralları enflasyona göre ayarlanmadığında reel gelir vergisinin getirileri yükselmektedir. Vergi gelir etkileri, düşük enflasyon oranlarında bile çok önemli olabilmektedir.
Gale & Samwick (2014)	ABD (1960-2010)	OLG & Ramsey	Hem gelir düzeyindeki değişiklikler hem de vergi sisteminin yapısındaki değişiklikler ekonomik faaliyeti etkileyebilir, ancak tüm vergi değişikliklerinin uzun vadeli büyüme üzerinde aynı ve olumlu etkileri yoktur.
Acosta- Ormaechea and Yoo (2012)	69 Ülke (1970-2009)	ARDL	Tüketim ve emlak vergileri düşürülüp gelir vergileri arttırıldığında uzun vadede daha yavaş büyüme görülmektedir.
Erdoğan, Topçu & Bahar (2013)	Türkiye (1998-2011)	Johansen Eşbütünleşme ve Nedensellik	Türkiye’nin 1998-2011 yılları arasındaki dönemi kapsayan dolaysız vergi gelirlerinin iktisadi büyümeyi etkilemede kısa vadede daha etkin, fakat uzun vadede dolaylı vergi gelirlerinin iktisadi büyümeyi etkilemede daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Göçer & Vd. (2010)	Türkiye, (1924-2009)	Johansen Eşbütünleşme	Dolaylı ve dolaysız vergilerin uzun ve kısa dönemde iktisadi büyüme üzerinde pozitif yönlü ve istatistikî açıdan anlamlı bir etki yarattığı tespit edilmiştir.
Poulson & Kaplan (2008)	ABD (1964-2004)	Regresyon Analizi	Yüksek marjinal vergi oranlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli düzeyde olumsuz bir etki oluşturdukları sonucuna ulaşılmıştır.
Hotunluoğlu & Aslaner (2016)	Türkiye (2008-2013)	Panel Veri Analizi	İşsizlik oranlarında görülen artışlar temel kamu finansmanı olan vergi gelirleri üzerinde azaltıcı (negatif) bir etkiye sahiptir.
Akduğan (2020)	Türkiye (2004-2019)	VAR Analizi & ARDL	Dolaylı vergi gelirleri ile üretici fiyat endeksi (ÜFE) arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmazken, enflasyondan dolaylı vergi gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca enflasyon ile dolaylı vergi arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanırken, bu ilişkinin yönü negatiftir. Yani enflasyon oranında görülen bir artışın dolaylı vergi gelirlerinin reel değerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Henry & Karakitsos (1986)	İngiltere (1997-1984)	Ulusal Enstitü Modeli	Dolaylı vergi indirimlerinin aynı anda istihdamı artırdığını yani işsizliği düşürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca dolaylı vergi indirimlerinin enflasyon ve çıktı üzerinde yedi yıl gibi uzun bir süre için önemli etkileri olduğunu göstermektedir.
Öztürk & Vd., (2019)	Türkiye (1980- 2017)	Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	İktisadi büyüme ve kentleşme vergi gelirleri üzerinde pozitif yönlü bir etki oluştururken; işsizlik, kayıt dışı ekonomi ve enflasyon vergi gelirleri üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır.
Karabulut & Şeker (2018)	Türkiye (2002-2016)	Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	Vergi gelirleri ile GSYİH, döviz kuru ve ihracat arasında anlamlı ilişkilere rastlanırken; vergi gelirleri ile toplam mükellef sayısı, enflasyon ve iadeler arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır. Ayrıca vergi gelirleri üzerinde en etkili değişkenin GSYİH olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Özmen (2016)	BRIC-T Ülkeleri (1996-2013)	Panel Veri Analizi	İktisadi, mali, sosyal ve politik göstergelerin toplam vergi gelirleri üzerinde önemli ölçüde belirleyici oldukları sonucuna ulaşılmıştır.
Yıldız (2019)	19 Yüksek Gelirli OECD Ülkesine (1995-2017)	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	Kişi başına düşen gelir, vergi gelirleri üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir etki oluştururken; kamu ve tarımsal harcamalar vergi gelirleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı fakat negatif yönlü bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca dışa açıklık ve enflasyonun vergi gelirleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olmadığı anlaşılmıştır.
Andrejovska & Pulikova (2018)	28 AB Ülkesi (2015)	Panel Veri Analizi	Çalışmada kullanılan değişkenlerden istihdam ile vergi gelirleri arasında en güçlü korelasyonun olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu doğrudan yabancı yatırımlar ile GSYİH takip etmektedir.
Çalçalı & Altner (2019)	16 OECD Ülkesi (1991-2015)	Panel Veri Analizi	Analize dahil edilen ülkelerin çoğunda işsizlik ve iktisadi büyümenin vergi gelirleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu ülkelerin çoğunda vergi gelirleri üzerinde enflasyonun negatif; küreselleşmenin ise pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

3. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu çalışmanın ekonometrik analizinde Türkiye'nin 1981 ile 2020 yılları arasındaki 40 yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz döneminin bu yıllar arasında seçilmesinin nedeni ise ortak veri kısıtlamasıdır. Değişkenler Türkiye Cumhuriyeti Gelir İdaresi Başkanlığı ile IMF (The International Monetary Fund) veri tabanından temin edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin tamamı Çizelge 2'de verilmiş olup, analizde değişkenlerin yıllık % değişim oranları kullanılmıştır.

Çizelge 2. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Kaynak

Değişken Adı	Değişkenin Kısa Adı	Kaynak
Toplam Vergi Gelirleri	Vergi	GİB (Gelir İdaresi Başkanlığı)
İktisadi Büyüme	Büyüme	IMF (The International Monetary Fund)
İşsizlik	İşsizlik	IMF (The International Monetary Fund)
Enflasyon	Enflasyon	IMF (The International Monetary Fund)

Ekonometrik analizin ilk aşamasında değişkenlerin durağan olup olmadıklarına The Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips-Perron (PP) birim kök testleriyle bakılmıştır. Ardından birim kök testlerinin sonuçlarından hareketle değişkenlere otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Ekonometrik analizde ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasına karar verilmesinin ardından ARDL modeli tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu modelin sağlıklı bir şekilde çalışıp çalışmadığını kontrol etmek içinse bu modele birtakım tanısıl sınıma testleriyle CUSUM testleri uygulanmıştır. Tahmin edilen ARDL modelinin bu testlerden başarıyla geçmesinin ardından değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmek için ARDL tahmin modeline F sınır testi uygulanmış ve bu testin sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu gözlemlenmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından ARDL modelinin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilerek analiz sonlandırılmıştır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ SONUÇLARI

Ekonometrik analizin ilk aşamasını birim kök testleri oluşturmaktadır. Birim kök testleri, analizde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesinin yanında durağan değişkenlerin durağanlık mertebelerinin tespit edilmesinde de kullanılan testlerdir. Böylece bu çalışmada değişkenlerin durağan (birim kök içerip içermedikleri) olup olmadıklarını tespit etmek için literatürde ön plana çıkan ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar ise aşağıda verilen Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Seviye	Değişken Adı	ADF		PP	
		Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
		t-İstatistiği (Olasılık)	t-İstatistiği (Olasılık)	t-İstatistiği (Olasılık)	t-İstatistiği (Olasılık)
Düzye Değer	Vergi	-1.888 (0.337)	-2.522 (0.316)	-1.635 (0.455)	-2.297 (0.425)
	Büyüme	-6.243* (0.000)	-6.629* (0.000)	-6.243* (0.000)	-6.634* (0.000)
	İşsizlik	-1.043 (0.729)	-3.035 (0.140)	-0.852 (0.792)	-2.202 (0.475)
	Enflasyon	-1.033 (0.732)	-1.876 (0.650)	-1.015 (0.739)	-1.813 (0.679)
Birinci Fark	Δ Vergi	-13.086* (0.000)	-13.415* (0.000)	-11.322* (0.000)	-12.458* (0.000)
	Δ İşsizlik	-5.615* (0.000)	-5.622* (0.000)	-6.676* (0.000)	-9.530* (0.000)
	Δ Enflasyon	-6.244* (0.000)	-6.268* (0.000)	-6.261* (0.000)	-6.294* (0.000)

* ile ** sırayla %1 ve %5 önem seviyesinde istatistikî açıdan anlamlılığı ifade ederken, Δ simgesi fark işlemcisini ifade etmektedir.

Büyüme, vergi, işsizlik ve enflasyon değişkenleri üzerine uygulanan ADF ve PP birim kök testlerinin Çizelge 3'te verilen sonuçlarına göre; büyümenin hem ADF hem de PP birim kök testlerinin sabit ve sabit-trendli modellerine göre düzeyde durağan, yani $I(0)$ olduğu anlaşılmıştır. Çizelge 3'te verilen diğer sonuçlara göre ise vergi, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin hem ADF hem de PP birim kök testlerinin sabit ve sabit-trendli modellerine göre birinci farkta durağan, yani $I(1)$ oldukları tespit edilmiştir. Değişkenlerin farklı mertebelerde durağan olmaları, yani $I(0)$ ve $I(1)$ olmaları analizde ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada birim kök testlerinin sonuçlarından hareketle ARDL sınır testi kullanılmış ve bu doğrultuda ARDL(1.2.2.3) modeli tahmin edilmiştir. Model Akaike (AIC) bilgi kriterlerine göre tahmin edilmiş ve modelde kullanılan gecikme uzunluğu otomatik olarak 4 seçilmiştir. Tahmin edilen bu modelde; bağımlı değişken olarak vergi seçilmiştir. Verginin birinci farkta durağan yani $I(1)$ olduğu tespit edilmiştir.

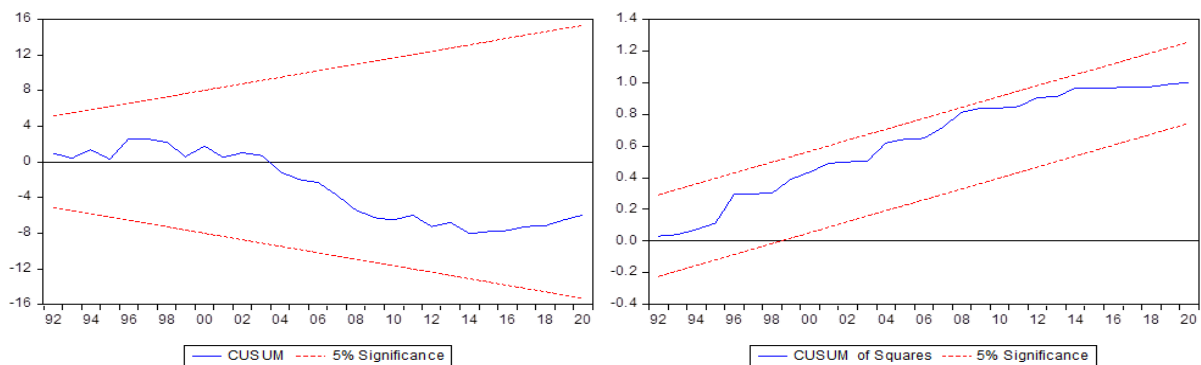
ARDL(1.2.2.3) modeli tahmin edildikten sonra bu modelde otokorelasyon, değişen varyans ve spesifikasyon sorununun olup olmadığı ve modelin normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmek için modele birtakım tanısal sına testleri uygulanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda verilen Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Tanısal Sınama Test Sonuçları

	F-İstatistiği	Olasılık (P)
Otokorelasyon LM Testi	0.734	0.491
Değişen Varyans Testi (Breusch-Pagan-Godfrey)	0.039	0.844
Spesifikasyon Testi (Ramsey Reset)	2.593	0.066
	Jarqua-Bera	Olasılık (P)
Normallik Testi (Jarqua-Bera)	6.631	0.036

Çizelge 4'te verilen otokorelasyon LM testi, değişen Varyans Testi (Breusch-Pagan-Godfrey) Spesifikasyon Testi (Ramsey Reset) ve normal dağılım testinin (Jarqua-Bera) olasılık (P) değerlerinin dört model için de %5 önem seyisinden büyük ($P>0,05$) olduğu görülmektedir. Bu sonuç dört model için boş hipotezin (H_0) reddedilemediğini gösterirken, tahmin edilen ARDL(1.2.2.3) modelinin tanısal sına testlerinden başarıyla geçtiğini göstermektedir. Tanısal sına testlerinden başarıyla geçen ARDL(1.2.2.3) tahmin modelinde yapısal kırılmaların olup olmadığının tespit edilmesi içinse modele CUSUM ve CUSUM kare testleri uygulanmış ve ulaşılan sonuçlar aşağıda verilen Görsel 1'de sunulmuştur.

Görsel 1. CUSUM ve CUSUM Kare Test Sonuçları

Görsel 1’de verilen CUSUM ve CUSUM kare testlerinden anlaşıldığı üzere parametreler kırmızı kesikli çizgilerle belirtilen %95 güven aralığı sınırları içinde dalgalanmaktadır. Bu sonuç, parametrelerin her iki test için de %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu ve böylece tahmin edilen ARDL(1.2.2.3) modelinde istikrar koşulunun sağlandığı ve modelde yapısal kırılmaların olmadığı anlamına gelmektedir. Bu olumlu sonuçların ardından analizin bir sonraki aşaması olan ARDL sınır testine geçilmiştir.

ARDL sınır testi, değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin var olup olmadığının test edildiği bir sınır testi yaklaşımı olup, Pesaran ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Aytekin ve Aksoy, 2021: 545). Bu bağlamda bu çalışmada büyüme, vergi, işsizlik ve enflasyonun ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçlarından hareketle ARDL(1.2.2.3) tahmin modeli oluşturulmuş, ardından modele sınır testi uygulanmıştır. ARDL sınır testine yönelik ulaşılan sonuçlar aşağıda verilen Çizelge 5’te sunulmuştur.

Çizelge 5. ARDL Sınır (Eşbütünlük) Testi

F-istatistik değeri: 7.66	Kritik değer	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
%1	4.29	5.61
%5	3.23	4.35
%10	2.72	3.77

Çizelge 5’te verilen ARDL sınır testinin sonuçları incelendiğinde F istatistik değerinin 7.66 olarak hesaplandığı görülmektedir. F istatistiğinin bu değeri Çizelge 5’te verilen %1 ve %5 önem seviyesinin üst sınır değerleri olan 5.61 ile 4.35’ten büyük ($F > I(1)$) bir değer olduğu için yokluk hipotezi H_0 reddedilmektedir. Böylece ulaşılan bu sonuçlar Türkiye’de büyüme, vergi, enflasyon ve işsizlik arasında bir eşbütünlük ilişkisinin var olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ARDL sınır testiyle ulaşılan sonuçlara göre Türkiye’de büyüme, vergi, enflasyon ve işsizliğin uzun vadede birbirlerini etkileyebilen dört değişken oldukları anlaşılmıştır. Değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisinin tespit edilmesinin ardından modelin kısa ve uzun dönem katsayıları hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda verilen Çizelge 6 ve Çizelge 7’de sunulmuştur.

Çizelge 6. Hata Düzeltme Modeli (HDM) ve Kısa Dönem Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık (P)
D(İşsizlik)	-0.016	0.007	-2.121	0.044
D(İşsizlik (-1))	0.010	0.007	1.350	0.189
D(Enflasyon)	0.003	0.001	5.770	0.000
D(Enflasyon(-1))	-0.001	0.001	-1.691	0.103
D(Büyüme)	0.003	0.002	1.706	0.100
D(Büyüme(-1))	-0.000	0.000	-2.137	0.042
D(Büyüme(-2))	-0.000	0.000	-2.191	0.038
CointEq(-1)	-0.896	0.163	-5.496	0.000

Çizelge 6’da verilen sonuçlara göre analizin hata düzeltme katsayısı -0.896 olarak tespit edilmiş olup, bu katsayısının t istatistik değeri ile olasılık değeri istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar hata düzeltme modelinin problemsiz bir şekilde çalıştığını gösterirken, kısa dönem

dengeinde meydana gelen sapmaların yaklaşık olarak $1/(-0.896)=1.1$ yıllık bir zamanda diliminde yeniden uzun dönem dengesine ulaşacağını ifade etmektedir. Ayrıca Çizelge 6'da kısa dönem katsayılarına da yer verilmiştir. Bu bağlamda kısa dönemde; enflasyon ile vergi arasında istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanırken, işsizlik ile vergi arasında da istatistiki açıdan anlamlı fakat negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Son olarak kısa dönemde büyüme ile vergi arasında pozitif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Çizelge 7. Uzun Dönem Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık (P)
İşsizlik	-0.002	0.007	-0.280	0.782
Enflasyon	0.005	0.000	14.206	0.000
Büyüme	0.003	0.002	1.734	0.095
C	0.093	0.082	1.138	0.266

Çizelge 7'de verilen ARDL(1.2.2.3) modelinin uzun dönem katsayıları incelendiğinde ise uzun dönemde enflasyon ile vergi arasında %1 ve %5 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanırken; işsizlik ile vergi arasında ise istatistiki açıdan anlamsız ve negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Son olarak uzun dönemde büyüme ile vergi arasında pozitif yönlü ve %10 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye'de uzun dönemde enflasyonda görülen %1'lik bir artışın vergi gelirlerinde %0.005'lik bir artış yarattığını söylemek mümkündür. Fakat bu artışın çok ciddi bir oran olmadığını da belirtmek gerekir. Yani uzun dönemde Türkiye'de neredeyse vergi gelirleri ile enflasyon arasında nötre yakın bir ilişkinin var olduğunu gözlemlenmiştir. Ayrıca Türkiye'de uzun dönemde büyümede görülen %1'lik bir artışın vergi gelirlerinde %0.003'lik bir artış yarattığı tespit edilmiştir. Türkiye'de uzun dönemde enflasyonda olduğu gibi büyüme ile vergi gelirleri arasında da nötre yakın bir ilişkinin var olduğunu söylemek gerekir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu harcamalarının finansmanda kullanılan en önemli gelir kaynaklarından bir tanesi vergi gelirleridir. Vergi gelirleri doğrudan ve dolaylı yollardan tahsil edilirken; iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi makro iktisadi değişkenler vergi geliri üzerinde önemli etkilere sahiptirler. Bu etkiler ise pozitif veya negatif yönlü olabildikleri gibi nötr bir etkide olabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemlerle test edilmiş ve bunun sonucunda değişkenlerin vergi gelirleri üzerinde farklı etkiler oluşturdukları gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmanın uygulamasında analiz edilen büyüme, vergi, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin farklı mertebelerde durağan olmaları uygulamada ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasını gerekli kılmış ve bu doğrultuda ARDL(1.2.2.3) modeli tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu modelin sağlıklı bir şekilde çalışıp çalışmadığı ise tanınal sınıma ve CUSUM testleriyle test edilmiş ve model bu testlerden başarıyla geçmiştir. Ardından büyüme, vergi, işsizlik ve enflasyon değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi için tahmin edilen modele ARDL sınır testi uygulanmış ve bu testin

sonucunda bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ARDL sınır testiyle ulaşılan sonuçlara göre Türkiye’de büyüme, vergi, enflasyon ve işsizliğin uzun dönemde birbirlerini etkileyebilen dört değişken oldukları sonucuna varılmıştır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinin ardından modelin kısa ve uzun dönem katsayıları hesaplanmıştır. Bu bağlamda kısa dönemde; enflasyon ile vergi arasında istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre Türkiye’de kısa dönemde enflasyon oranında görülen %1’lik bir artışın vergi gelirlerini %0.003 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuç Türkiye’de kısa dönemde Olivera-Tanzi etkisinin geçerli olmadığını göstermektedir. Bir diğer sonuç ise işsizlik ile vergi arasındaki ilişkidir. Bu sonuca göre kısa dönemde işsizlik ile vergi arasında istatistiki açıdan anlamlı fakat negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Buna göre Türkiye’de kısa dönemde işsizlik oranında görülen %1’lik bir artışın vergi gelirleri üzerinde %0.016’lık bir azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Son olarak kısa dönemde büyüme ile vergi arasında pozitif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada ulaşılan uzun dönem katsayıları incelendiğinde ise uzun dönemde enflasyon ile vergi arasında %1 ve %5 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanırken; işsizlik ile vergi arasında ise istatistiki açıdan anlamsız ve negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Son olarak uzun dönemde büyüme ile vergi arasında pozitif yönlü ve %10 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye’de uzun dönemde enflasyonda görülen %1’lik bir artışın vergi gelirlerini %0.005 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Ancak bu artışın çok ciddi bir rakam olmadığını da ifade etmek gerekir. Yani uzun dönemde Türkiye’de neredeyse vergi gelirleri ile enflasyon arasında nötre yakın bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu sonuç Türkiye’de uzun dönemde de Olivera-Tanzi etkisinin geçerli olmadığını göstermektedir. Son olarak Türkiye’de uzun dönemde büyümede görülen %1’lik bir artışın vergi gelirlerini %0.003 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de uzun dönemde enflasyonda olduğu gibi büyüme ile vergi gelirleri arasında da neredeyse nötre yakın bir ilişkinin var olduğunu da söylemek gerekir.

Sonuç olarak bu çalışmada; 1981 ile 2020 yılları arasında Türkiye’de vergi gelirleri üzerinde; enflasyonun hem kısa hem de uzun dönemde pozitif yönlü bir etki oluşturduğu, işsizliğin sadece kısa dönemde ve negatif yönlü bir etki oluşturduğu ve son olarak iktisadi büyümenin sadece uzun dönemde ve pozitif yönlü bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca enflasyonun vergi gelirleri üzerinde oluşturmuş olduğu sonuçlardan hareketle Türkiye’de 1981 ile 2020 yılları arasında Olivera-Tanzi etkisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç toplam vergi gelirleri için geçerli olmakla birlikte, dolaylı ve dolaysız vergileri ayrı kalemler şeklinde analize dahil edilerek de bu durum test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acosta-Ormaechea, S. ve Yoo, J. (2012). "Tax Composition and Growth: A Broad Cross Country Perspective", *German Economic Review*, 12/257.
- Açıköz, Ş. (2008). "Türkiye'de Vergi Gelirleri, Vergi Yapısı ve İktisadi Büyüme İlişkisi: 1968-2006". *Ekonomik Yaklaşım*, 19(68), 91-113.
- Andrejovska, A. ve Pulikova, V. (2018). "Tax Revenues In the Context of Economic Determinants". *Montenegrin Journal of Economics*, 14(1), 133-141.
- Akdoğan, U. (2020). "Enflasyon ve Dolaylı Vergiler Arasındaki Bağlantı: Türkiye Örneği". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2248-2262.
- Aytekin, İ. & Aksoy, E. (2021). "Yoksullaştıran Büyüme Teorisinin Kuru Kayısı İhracatına Uygulanması: Türkiye Örneği". *Fiscaoeconomia*, 5(2), 538-555.
- Çalçalı, Ö. ve Altınar, A. (2019). "Makro Ekonomik Açından Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama". *Maliye ve Finans Yazıları*, (112), 175-198.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root". *Journal of American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root". *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Ekici, M., S. (2009). "Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(30), 200-223.
- Erdoğan, E., Topcu, M. ve Bahar, O. (2013). "Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(576), 99-109.
- Erdoğan, S. ve Erdoğan, A. (2018). "Türkiye'de Tanzi ve Patinkin Etkilerinin VAR Yöntemiyle Analizi (2006 – 2017)". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2018), 1-10.
- Gale, W. G. and Samwick, A. A. (2014). "Effects of Income Tax Changes on Economic Growth". Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2494468> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2494468>.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş. ve Dam, M.M. (2010). "Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 97-110.
- Hotunluoğlu, H. ve Aslaner, H. (2016). "Türkiye'de İşsizlik Oranının Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi". *International Congress on European Union Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE'16)*, 1634-1644, Aydın.
- Henry, S. G. B. and Karakitsos, E. (1986). "Inflation, Unemployment and Indirect Taxation". *Bulletin of Economic Research*, 39(1), 29-47.

- Immervoll, H. (2000). “The Impact of Inflation on Income Tax and Social Insurance Contributions in Europe”. EUROMOD Working Paper, No. EM2/00, University of Essex, Institute for Social and Economic Research (ISER), Colchester.
- Pesaran, H. M., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326. Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Poulson, B.W. ve Kaplan, J.G. (2008). “State Income Taxes and Economic Growth”. *Cato Journal*, 28(1), 53-71.
- Özmen, İ. (2016). “Vergi Gelirlerinin Belirleyicileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: BRIC-T”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 232-252.
- Öztürk, Ö. F., Şaşmaz, M. Ü., Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). “Türkiye’de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi”. *Sayıştay Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 115, s.37-53.
- Karabulut, R., Şeker, K. (2018). “Belirlenmiş Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(3).
- Şen, H., (2003), “Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. *Maliye Dergisi*, (143), 30-57.
- Yıldız, B. (2019). “Vergi Gelirlerinin Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Analiz: Yüksek Gelirli OECD Ülkeleri Örneği”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 324-339.

EKONOMİK BÜYÜME-SİGORTACILIK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDE YAPISAL KIRILMALI BİR ANALİZ

Doç. Dr. İbrahim ÇÜTCÜ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, 0000-0002-8655-1553

ÖZET

Sigortacılık kültürü, bireyleri ve firmaları beklenmeyen risklere karşı korumaktadır. Sigortacılık sektörü, ülke ekonomisinde bireylerin tasarruflarını arttırması açısından bir çok makro ekonomik değişkeni doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Mikro ölçekte düşünüldüğünde ise bireylerin yatırımlarını değerlendirdiği, risklerini minimize ettiği bir süreci kapsamaktadır. Sigorta sektörü gelişmiş ekonomilerde, tasarruflardan kaynaklı olarak yatırımların da yüksek olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik riskleri minimize eden sektörün güçlü olması sosyal refahı da etkileyebildiği gibi kamu bütçesi için de büyük bir gelir kaynağı olabilmektedir. Belirtilen gerekçelerden dolayı kamu ekonomisi açısından sigorta sektörünün geliştirilmesi ve desteklenmesi, ülke ekonomisinin istikrarı ve büyümesi için büyük önem teşkil etmektedir. Küresel dünyada temel rekabet unsuru ise ekonomik büyüme olarak görülmektedir. Tasarruf ve yatırım boyutuyla düşünüldüğünde, sigorta sektörünün ekonomik büyümeye de pozitif yönlü katkısı olacağı beklenmektedir. Bu kapsamda çalışmada, sigortacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Türkiye ekonomisi üzerinde yapısal kırılmaya izin veren zaman serisi analizlerinin kullanıldığı çalışmada 1983-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılmaktadır. Sigortacılık sektörünü temsil edecek değişken olarak brüt doğrudan sigorta primlerinin kullanıldığı çalışmada ekonomik büyüme verisi olarak GDP seçilmiştir. Ayrıca GDP'yi etkilediği bilinen enflasyon verisi de modele kontrol değişken olarak dahil edilmiştir. “*Sigortacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki vardır*” hipotezinin test edildiği çalışmada öncelikle modele dahil edilen değişkenlerin durağanlığını test etmek için tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews birim kök testleri kullanılacaktır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için ise yine tek yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen eşbütünleşme testi yapılacaktır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgular üzerinden sigortacılık sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair politika önermeleri gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Ekonomik Büyüme, Tasarruf, Gregory-Hansen

1. GİRİŞ

Sigorta kavramı, kişinin belirlenen tutarlarda prim ödemeleri yoluyla zarara uğraması durumunda yapmış olduğu bir risk transferi olarak görülmektedir (Gümüş, 2012: 14). Sigorta sözleşmesinin anayasadaki karşılığına bakıldığında Türk Ticaret Kanunu 1401. Madde I bendinde “*Sigorta sözleşmesi, ise sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun, meydana gelmesi hâlinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yüklediği sözleşmedir.*” şeklinde ifade edilmektedir (TTK, 2011:161).

Sigorta kültürünün oluşması yaklaşık 4000 yıl önce Babiller'e kadar uzanmaktadır. Babil'de kervan ticareti ile uğraşanlara borç veren güçlü sermayedarlar, kervanların saldırıya uğraması yada herhangi bir olumsuz koşulda ödemelerinin gerçekleşmemesi riskine karşı borçlarını silmekteydi. Buna karşılık borcun tekrar tahsil edilmesinde borç miktarı üzerinden bir miktar para alınmaktaydı. Bu soruna yönelik çözüm önerisi geliştirilmesi için Kral Hammurabi süreci yasallaştırmıştır. Yapılan yasal uygulamaya göre kervanların zarara uğraması durumunda bütün diğer kervanların zararı paylaşması öngörülmüştür. Bu risk yönetimi kara taşımacılığında görülen ilk örnek olmuştur (Taş, 2015: 135). Deniz taşımacılığında ise denizcilik sektörünün gelişmiş olduğu Venedik, Cenova, Floransa gibi yerlerde deniz sigortacılığı gelişmiştir. İtalya'da başlayan deniz ticaretine yönelik ilk sigorta faaliyetleri İngiltere'de geliştirilmiştir. 1574'de İngiltere'de ilk sigorta ofisi açılarak 1601 yılında sigortacılık ile ilgili düzenlemeler İngiliz hukukunda yer bulmuştur (Çipil, 2008: 29). 17. Yüzyıl itibarıyla İngiltere'de ilk sigorta şirketi kurulmuştur. Ayrıca Büyük Londra Yangını sonrası oluşan zararlardan sonra yangın sigortası şirketleri oldukça yaygınlaşmıştır. Ticaretin merkezi olarak görülen Londra dünyada sigortacılığında merkezi haline gelmiştir.

İnsanlık tarihi incelendiğinde her dönem önemli doğal veya beklenmedik risklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla gerek yaşamsal gerekse de ekonomik anlamda riskler her daim görülmüştür. Beklenen veya beklenmeyen bu risklere karşıda önlem alma girişimi olarak sigorta kavramı ortaya çıkmıştır. Çünkü sigortacılık kişileri ve kurumları güven içinde yaşamasını, faaliyet göstermesini teminat altına alır ve geleceğin planlanmasını daha rahat teşvik eder. Belirtilen gerekçelerden dolayı sigortacılık sektörünün temelini, kara ve deniz ticareti ile uğraşanların yaşamış olduğu riskleri minimize edebilmek için alınan tedbirler sayesinde atıldığı söylenebilir (Çekici ve İnel, 2013: 136).

Özüdoğru (2017) tanımlamasına göre sigortacılık sektörü, varlığı henüz bilenemeyen ama ortaya çıktığında önemli zararlara yol açabilecek risklere karşı, kişileri ve kurumları belli bir prim ödemesi karşılığında geleceğe yönelik güvence altına almaktadır. Risk ve belirsizlik sorunlarının çözümü olarak görülen sektörün gelişimi, yatırım, yabancı sermaye, tasarruf, büyüme gibi birçok makro ekonomik değişkeni de etkilediği söylenebilir (Yenisu, 2019: 207). Makro ekonomik değişkenlerdeki olumlu gelişmeler ise ülkenin sosyal refahını etkilemektedir. Sigorta sektörü de mikro ölçekte firmaların makro ölçekte ise ülke ekonomilerinde etkili kurumların her türlü faaliyetinde maruz kalacakları zararları önlemek için varlığını sürekli güçlendirerek devam ettirmektedir (Hayırsever, Çakmak ve Demirtaş, 2017: 62-63). Bunların dışında sigorta sektöründe oluşan fonlar, piyasaya sürekli likidite şeklinde aktararak, sürdürülebilir ekonomik büyüme içinde önemli katkılar sağlamaktadır (Karaman, 2015: 59-61).

Ekonomik hayatın işleyişi ve gelişimi, fon kaynaklarına ve bunların optimum yönetimine bağlıdır. İhtiyaç duyulan fon kaynakları yani likidite için kredi karşılığında verilen teminatların da sigorta edilmesi, krediyi kullandıran tarafın verdiği krediden kaynaklı olarak yaşayabileceği riskleri ortadan kaldıracaktır. Sosyo-ekonomik açıdan düşünüldüğünde de muhtemel felaketlerden dolayı yaşanabilecek sorunların ve kayıpların önüne geçilmesi, toplumsal huzursuzluğun oluşmasını engelleyecektir. Gerek güven ve belirsizlik unsurlarından kaynaklı gerekse sosyo-ekonomik faktörler dikkate alındığında, sigorta sektörünün ülke ekonomisine katkısı açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin küresel rekabette öne çıkabilmesi ve yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmesi için özellikle iktisadi aktörlerin sigorta sürecini ve bilincini geliştirmesi gerekmektedir.

Belirlenen teorik ve kavramsal çerçeve ile birlikte çalışmada ekonomik büyüme ve sigortacılık sektörü arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Bu kapsamda çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sigortacılık sektörü ve ekonomik etkileri giriş başlığı altında verildikten sonra ilgili başlıklar üzerinden literatür araştırması verilmektedir. Son bölümde ise savunulan hipotezin analizine yönelik ekonometrik testler gerçekleştirilmektedir. Çalışma, analizlerden elde edilen bulgular sonucunda gerçekleştirilecek politika önermeleri ile tamamlanmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Sigortacılık sektörü ile ilgili literatürde ağırlıklı olarak sektörel çalışmaların yoğun olduğu, iktisadi açımlarının yeterli düzeyde tartışılmadığı görülmektedir. Çalışmada incelenen ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar da henüz istenilen seviyede değildir. Bu nedenle araştırmanın literatür başlığı altında sigortacılık sektörü ile ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Bu kapsamda Yenisu (2019) çalışmasında ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörünü Türkiye ekonomisi üzerinden analiz etmiştir. ARDL sınır testinin kullanıldığı çalışmada 2010Q1 – 2018Q dönemi çeyreklik veriler kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda hem uzun dönem hem de kısa dönemde ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasında anlamlı ilişki yakalanmıştır. Tüleykan ve Demirci (2020) çalışmalarında sigortacılık sektörü ile insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Toplam prim üretimi ile HDI endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin test edildiği çalışmada 1985-2017 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ise sigortacılık sektörü ile insani gelişmişlik arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kayaköy ve Taş (2015), yaptıkları çalışmada Türkiye ekonomisinin son yıllarda sürekli büyüdüğünü ve genç nüfusun ekonomiyi pozitif yönde etkilediğini, yabancı sermayenin bu gelişme karşısında ülkeye girişi artacağı için sigorta bilincinin artırılması gerekliliğini ifade etmiştir. Demirci ve Zeren (2017), 13 OECD ülkesinde yapmış olduğu panel veri analizlerinde, sigortacılık sektöründen milli gelire en az bir nedensellik ilişkisi yakalamıştır. Tunay ve Tunay (2016) ise araştırmasında 32 Avrupa ülkesinde toplam prim üretimleri ile kişi başına gelir ve satın alma gücü arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1992-2012 dönemlerini kapsayan yıllık verilerle yapılan analizlerde değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi yakalanmıştır.

Uluslararası literatür incelendiğinde; Paradhan vd. (2017), 18 orta gelirli ülke üzerinden yapmış olduğu panel veri analizi çalışmasında, sigorta sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki yakalamıştır. Mohyudin ve Regupathi (2017), ABD, Çin, Birleşik Krallık, Hindistan, Pakistan ve Malezya ülkeleri üzerinden yapmış olduğu çalışmada, sigortacılık sektörü (hayat ve hayat dışı sigortalar) ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Liu vd. (2016) ise G7 ülkeleri üzerinden yapmış olduğu çalışmada tüm ülkelerde sigorta sektörü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunurken kısa dönemde ilişki her ülkede değişkenlik göstermiştir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ VE METODOLOJİ

Araştırmanın analiz kısmında, ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi üzerinden incelenmektedir. Bu kapsamda öncelikle kurulan hipotez

kapsamında kullanılacak değişkenlere ait veri seti ve model tanıtılmaktadır. Devamında ise hipotez testlerinde kullanılacak analizlerin teorik ve kavramsal çerçevesi sunulduktan sonra analizler gerçekleştirilmektedir. Analizlerden elde edilen bulguların yorumlanması ve politika önermeleri ile çalışma sonlandırılmaktadır.

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada “ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasında yapısal kırılma ile birlikte uzun dönemli ilişki vardır” hipotezi test edilmektedir. Belirtilen hipotez ise son yıllarda sigorta sektörünün hızla büyüdüğü ve gelişmekte olan ekonomisiyle küresel rekabette yerini alan Türkiye, örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın yöntemi olarak ise yapısal kırılmaya izin veren zaman serisi analizleri olarak belirlenmiştir. Analizlerde veri kısıtı ve ortak veri oluşturma gerekçesiyle 1983-2019 dönemlerine ait yıllık veriler esas alınmıştır.

Ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, belirtilen örneklem ile veri aralığında oluşturulan model, denklem 1 deki gibi kurgulanmıştır.

$$LNGDP_t = \beta_0 + \beta_1 LNGIP_t + \beta_2 INF_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde kullanılan değişkenlere ait genel bilgiler ise Tablo 1 de yer almaktadır. Ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada, milli gelir (GDP) bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Sigorta sektörünü temsile brüt doğrudan sigorta primleri (GIP) ise bağımsız değişken olarak kurgulanmıştır. Ayrıca GDP değişkenini etkileyebilecek enflasyon (INF) değişkeni ise literatür ile uyumlu bir şekilde kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir. Modelde yer alan milli gelir (GDP) ve brüt doğrudan sigorta primleri (GIP) değişkenlerinin logaritması alınarak analizlerde kullanılmıştır. Enflasyon (INF) değişkeni ise oransal olarak analizlerde kullanıldığı için düzey değerlerinde kullanılmıştır.

Çizelge 1. Değişkenler ve Kaynakları

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklama</i>	<i>Kaynaklar</i>
LGDP	Milli Gelir	Dünya Bankası - World Development Indicators (WDI)
LNGIP	Brüt Doğrudan Sigorta Primleri	OECD
INF	Enflasyon	Dünya Bankası - World Development Indicators (WDI)

3.2. Ekonometrik Yöntem

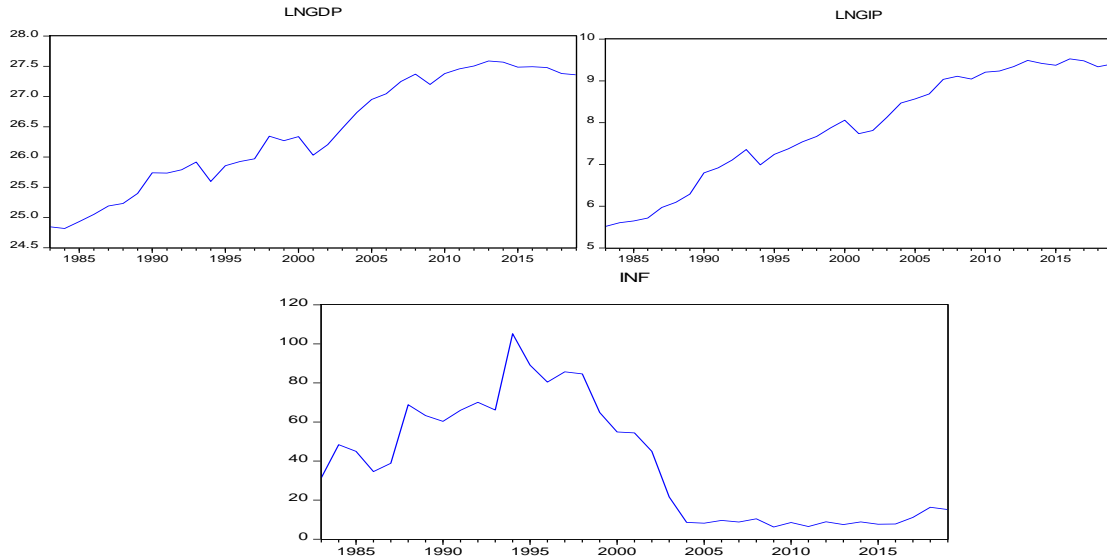
Ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasındaki ilişkinin 1983-2019 dönemleri yıllık verileri ile analiz edildiği çalışmada, yapısal kırılmaları dikkate alan Zaman Serisi Analiz teknikleri kullanılmış olup metodolojik sıralama şu şekildedir;

- ✓ Değişkenlerin öncelikle zamanla değişimi görmek için grafiksel değişimi incelenecek,
- ✓ Değişkenlere ait bir takım tanımlayıcı istatistikler hesaplanarak yorumlanacak,
- ✓ Değişkenlerin durağanlık analizleri için Zivot-Andrews(1992) Birim kök testine bakılacak,
- ✓ Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin analizi için Gregory-Hansen (1996) Eşbütünlüşme testi gerçekleştirilecek,

- ✓ Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkinin analizi için ise Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik testi kullanılmıştır.

3.2.1. Değişkenlere Ait Grafikselle Değişim

Ekonomik büyüme ile sigorta sektörünün analiz edildiği çalışma 1983-2019 dönemlerine ait veriler ile yapıldığı için değişkenlerin grafikselle değişimi yıllar itibariyle incelenmesi gerekmektedir. İlgili değişkenlerin eşbütünlük testlerinde görülmesi muhtemel kırılmaların da şekiller üzerinden yorumlanması ayrıca yapılabilmektedir. Analizlerde kullanılan modellere ilişkin kullanılan değişkenlerin yıllar itibariyle grafikselle değişimi ise aşağıdaki şekil 1’de görülmektedir. Grafikler incelendiği zaman LNGDP ve LNGIP değişkenlerinin yıllar itibariyle sürekli artış gösterdiği, INF değişkeninin ise belli bir dönemden sonra düşerek istikrarlı bir yapı seyrettiği söylenebilir. LNGDP ve LNGIP değişkenleri dikkatli incelendiğinde ise özellikle 1994 ve 2008 dönemleri gibi krizlerin yaşandığı yıllarda kırılmaların ve istikrarsızlıkların yaşandığı farkedilmektedir. INF değişkeninde ise oldukça istikrarsız bir yapının var olduğunu fakat 2000’li yıllar itibariyle düşüş trendine girildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu trend 2005 yılı itibariyle ise durmuş olarak görünmektedir.

Görsel 1. Değişkenlere Ait Grafikselle Değişim Göstergeleri

3.2.2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Kurulan hipotezin test edilmesi için oluşturulan modeldeki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, analizlerin seyrine yönelik genel bilgiler verebilmektedir. Bu nedenle çalışmada ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık ve basıklık, Jarque-Berra gibi temel istatistik testler hesaplanmıştır.

Çizelge 2. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
LNGDP	37	26.4024	27.587	24.8174	0.9187	- 0.17775	1.6767	2.8941 (0,23)
LNGIP	37	7.8955	9.52649	5.515040	1.3211	- 0.36175	1.8652	2.7921 (0,24)
INF	37	38.6148	105.2150	6.250977	30.3094	0.44213	1.8634	3.1969 (0,20)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden; basıklık değerine göre tüm değişkenlerin basık olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca çarpıklık değerine bakıldığında, LNGDP ve LNGIP değişkenlerinin sağa (negatif yönde) çarpık olduğunu, INF değişkeninin ise sola (pozitif yönde) çarpık olduğu söylenebilir. Serinin normal dağılımını tespit edebilmek amacıyla Jarque-Bera testi uygulanmıştır. Testin sıfır hipotezi hata teriminin normal dağılımı normaldir, alternatif hipotez ise hata teriminin normal dağılmadığı şeklindedir. Buna göre, Tablo 2'deki değişkenlerin tamamının JB testi olasılık değerlerine bakıldığında %5 anlamlılık düzeyinde 0.05'ten büyük olduğundan sıfır hipotez reddedilemez, başka bir deyişle hata teriminin dağılımı normaldir.

3.2.3. Zivot – Andrews Birim Kök Testi

Ekonometrik çalışmalarda, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin tespiti için modele dahil edilen değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması beklenir. Granger ve Newbold (1974), zaman serisi analizlerinde birim kök testlerinin yapılmasının temel gerekçesi olarak sahte regresyon sorunundan kurtulmak olduğunu ve birim köklü değişkenler ile yapılan analizlerin doğru sonuçlar vermeyeceğini belirtmiştir. Zaman serisi analizlerinde literatürde en çok tercih edilen birim kök testleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Philips-Perron (1988) analizleridir. Fakat bu testler günümüz küresel dünyasında yaşanabilecek krizleri ve ekonomik şoklar gibi kırılmaları dikkate almadan analizleri gerçekleştirmektedir. Fakat küresel hareketler, gelişmiş ülkelerin aldığı kararlar, savaşlar, salgınlar, krizler gibi birçok faktör yapısal değişikliklerin çıkışının sorgulanmasını şart koşmaktadır (Arouri vd., 2007: 9-10). Zaman serisi analizlerinde bu sorunların çözümü için yapısal kırılmaya izin veren testler geliştirilmiştir. Çalışmada Zivot-Andrews tarafından geliştirilen ve kırılmayı içsel olarak hesaplayan tek yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen test sonrası elde edilen t istatistik değerleri Zivot-Andrews tarafından hesaplanan kritik değerler ile karşılaştırılarak serinin durağanlığı hakkında sonuca ulaşılabilmektedir. Hesaplanan t istatistik değerinin mutlak değerce kritik değerlerden büyük olması durumunda serinin yapısal kırılmayla birlikte durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Korkmaz vd., 2008: 27).

Çizelge 3. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A (Sabitte Kırılmalı Model)		Model C (Sabitte ve Trendde Kırılmalı Model)	
	Min. t stat.	Kırılma 1	Min. t stat	Kırılma 1
LNGDP	-2.14	2013	-3.19	2005
LNGIP	-2.19	1990	-3.20	2007
INF	-4.01	2003	-3.40	2014
ΔDLNGDP	-7.70*	2003	-8.13*	2003
ΔDLNGIP	-6.79*	2003	-6.91*	2003
ΔDINF	-4.99**	1998	-5.16**	2006

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin yapısal kırılmaya birlikte durağanlıklarını göstermektedir. Kritik değerler Model A için %1, %5 ve %10 için kritik değerler sırasıyla -5.34, -4.93 ve -4.58, Model C için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -5.57, -5.08 ve -4.82'dir.

Her üç değişken için tek yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları incelendiğinde, tüm değişkenlerin düzey değerlerinde hem Model A (sabitte kırılmaya izin veren model) hem de Model C'de (sabitte ve trendde kırılmaya izin veren model) birim köklü olduğu görülmektedir. Çünkü hesaplanan t istatistik değerlerinin Zivot-Andrews tarafından oluşturulan tablo kritik değerlerinden küçük olduğu anlaşılmaktadır. Ekonometrik analizlerde birim köklü değişkenleri durağanlaştırmak için kullanılan temel yöntem, değişkenlerin farkının alınarak tekrar durağanlığının test edilmesidir. Modele dahil edilen üç değişken için farkları alınarak tekrar analiz gerçekleştirildiğinde, hem Model A hem de Model C'de LNGDP ve LNGIP değişkenlerinin %1 düzeyinde durağanlaştığı ve INF değişkeni ise %5 düzeyinde durağan hale geldiği görülmektedir. Kırılma yılları incelendiğinde ise LNGDP ve LNGIP değişkenlerinin 2003 yılında, INF değişkeninin ise 1998 yılında kırılma yaşadığı gözlemlenmektedir. Belirtilen yıllar araştırıldığında ise 2003 yılının seçimlerden sonra tek başına iktidar olan siyasi yapılanma başlamasının piyasalarda karşılık bulması olarak yorumlanabilir. 1998 yılı ise küresel piyasalar ve Rusya krizinin getirmiş olduğu istikrarsızlıktan kaynaklandığı söylenebilir.

3.2.4. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi

Zaman serisi analizlerinde gerçekleştirilen klasik eşbütünleşme testlerinde, eşbütünleşik vektörün belirtilen zaman periyodu içinde değişmediği varsayılmaktadır. Bu durum ise birim kök testlerinde belirtilen gerekçelerden dolayı günümüz küresel dünyasıyla örtüşmemektedir. Gregory-Hansen (1996) çalışmalarında, eşbütünleşik vektörün içsel bir şekilde bir kırılma ile değişebileceğini test etmişlerdir. Yani yapısal kırılmanın eşbütünleşmede olabileceğine yönelik alternatif bir hipotez kurmuşlardır. Bu hipotezi ise üç model üzerinden test etmişlerdir. Bu testler ise sabitte kırılma, trendli sabitte kırılma ve rejim değişimi modelleridir. Tüm analizlerinde kırılmanın içsel olarak belirlendiğini varsaymışlardır (Gregory ve Hansen, 1996: 555).

Çizelge 4. Gregory ve Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Kırılma Yılı	ADF-İstatistiği	1%	5%	10%
Sabitte Kırılma (C)	1986	-8.04 (0)*	- 5.44	- 4.92	- 4.69
Sabitte ve Trendde Kırılma (C/T)	2001	-8.88 (0)*	- 5.80	- 5.29	- 5.03
Rejim Değişimi (C/S)	2001	-8.04 (0)*	- 5.97	- 5.50	- 5.23

Not: Kritik değerler Gregory and Hansen (1996:109)'dan alınmıştır. Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir. *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığını göstermektedir.

Ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için gerçekleştirilen Gregory-Hansen Eşbütünleşme test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. ADF test sonuçları ile Gregory-Hansen tarafından hesaplanan kritik değerler karşılaştırıldığında, hesaplanan test istatistik değerlerinin her üç modelde de mutlak değerce tablo kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle modele dahil edilen LNGDP, LNGIP ve INF değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka şekilde ifade edilirse ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasında yapısal kırılmalar ile birlikte uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış ve kurulan hipotez desteklenmiştir. Her üç modelde ortaya çıkan kırılma tarihlerine bakıldığında 1986 ve 2001 yılları ortaya çıkmaktadır. 1986 yılına bakıldığında, Türkiye ekonomisinde 12 Eylül Askeri Darbesinden sonra Anavatan Partisinin iktidarı ile hızlı büyüme sürecine girilmesi piyasalarda kırılma yaratmıştır şeklinde yorumlanabilir. 2001 yılında ise Türkiye tarihinin yaşamış olduğu en büyük finansal krizlerden Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri olması, kırılmanın gerekçesi olduğu düşünülmektedir.

3.2.5. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi üzerinden test edildiği çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin görülmesinin ardından, modele dahil edilen değişkenlerin nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü üzerinden analizler gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda yeni nesil ekonometrik testlerden Toda-Yamamoto (1995) testi tercih edilmiştir. Bunun gerekçesi olarak ise bu testte değişkenler arasında eşbütünleşme şartının aranmamasıdır. Toda-Yamamoto nedensellik testinde, gecikmesi arttırılmış VAR yöntemi kullanılarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı aranmamakta, sadece modelin doğru belirlenmesi ve değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesinin bilinmesi yeterli olmaktadır (Kızılgöl ve Baykal, 2008: 356).

Belirtilen nedenlerden dolayı öncelikle ekonomik büyüme ile sigorta sektörü arasındaki ilişkinin incelenmesi için bütünleşme derecesinin hesaplanması gerekmektedir. Modelde kullanılan LNGDP, LNGIP ve INF değişkenleri I(I) mertebesinde durağan olduğu için $d_{max}=1$ alınmıştır. d_{max} değerinin hesaplanmasından sonra ikinci olarak değişkenlerin gecikme uzunlarının belirlenmesi gerekir. Bunun için en büyük gecikme uzunluğu 8 olarak seçilmiş olup Akaike(AIC), Schwarz(SC) ve Hannan Quinn(HQ) gibi kritik değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çizelge 5. VAR Modeli Bilgi Kriterlerine Göre Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-78.56534	NA	0.028150	4.943354	5.079400*	4.989129*
1	-72.72651	10.26218	0.034215	5.134940	5.679125	5.318042
2	-59.81793	20.34080*	0.027435*	4.898056*	5.850379	5.218484
3	-53.37203	8.985195	0.033312	5.052850	6.413312	5.510604

Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre gecikme sayısı 0 iken AIC bilgi kriterlerinin gecikme sayısının 2 olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak modeldeki değişkenlerin birim kök testlerinde SC bilgi kriteri kullanıldığı için uygun gecikme uzunluğunun SC bilgi kriterinin belirlemiş olduğu 0 olması gerektiği uygun bulunmuştur.

VAR modelinin gecikme sayısı belirlendikten sonra bu gecikme sayısına, modele giren değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi olan ($d_{max}=1$) 1 eklenerek $k + d_{max} = (1+1)= 2$. dereceden VAR modeli çerçevesinde nedensellik analizi yapılmıştır. Oluşturulan VAR modeli SUR (Seemingly Unrelated Regression) metoduyla tahmin edilerek Tablo 6'daki sonuçlara ulaşılmıştır.

Çizelge 6. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Temel Hipotezler	Gecikme Uzunluğu $k=1, d_{max}= 1$	F-İstatistiği	P-Değeri	Sonuç
DLNGDP \nrightarrow DLNGIP	2	4.4584***	0.0095	Nedensellik ilişkisi vardır.
DLNGIP \nrightarrow DLNGDP	2	11.3164**	0.0035	Nedensellik ilişkisi vardır.
DLNGDP \nrightarrow DINF	2	0.6977	0.7055	Nedensellik ilişkisi yoktur.
DINF \nrightarrow DLNGDP	2	0.8595	0.6507	Nedensellik ilişkisi yoktur.

Toda-Yamamoto Nedensellik analizi sonuçlarına göre LNGDP ile LNGIP değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülürken diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sigortacılık sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler düşünüldüğünde ekonomi üzerinde büyük etkisi olan bir sektör haline gelmiştir. Gerek risk yönetimi ve gerekse tasarruflar düşünüldüğünde sektörün iktisadi etkinliği oldukça fazladır. Gelişmiş ekonomilerde gerek sektöre yapılan yatırım gerekse o ülkelerdeki sigorta kültürü ve bilincinin yeteri seviyede olması dolayısıyla dolgunluğa ulaşmıştır. Fakat Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere henüz sektörde büyük aksaklıklar yaşandığı bilinmektedir. Bu nedenle son yıllarda sigortacılık sektörüne yönelik önemli yabancı sermaye yatırımları da gelmeye başlamıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının sigortacılık sektöründe yoğunlaşması ise ülke ekonomisi için cari dengeden ekonomik büyümeye kadar birçok iktisadi değişkeni olumlu yönde etkilemektedir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisi üzerinden 1983-2019 dönemlerini kapsayan yıllık veriler ile sigortacılık sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Analizlerde yapısal kırılmaya izin veren yeni nesil testler tercih edilmiştir. Gerçekleştirilen Zivot-Andrews birim kök test sonuçlarına göre modele dahil edilen değişkenler düzey değerlerinde birim köklü iken farkları alındığında durağan hale geldiği görülmüştür. Ekonomik büyüme ile sigortacılık sektörü arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için tek yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen Eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiş olup, değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Son olarak ise değişkenler arasında nedensellik ilişkisine Toda-Yamamoto testi ile bakılmıştır. Nedensellik testi sonucunda ise milli gelir (GDP) ile brüt doğrudan sigorta primleri (GIP) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür. Analizlerden elde edilen bulgular literatür ile karşılaştırıldığında, Yenisu (2019), Demirci ve Zeren (2017), Tunay ve Tunay (2016), Paradhan vd. (2017), Mohyuldin ve Regupathi (2017) gibi birçok çalışmayı desteklediği görülmektedir.

Elde edilen bulguların sonunda sigortacılık sektörünün gelişimi, sektörde kesilen primlerin artması ülkede ekonomik büyümeyi etkilediği anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye gibi istikrarlı büyüme hedefi olan bir ülke için oldukça önemli olup sektöre olan ilgi ve desteğin artırılmasını şart koşmaktadır. Bireysel emeklilik sistemi üzerinden kamusal desteğin bir nebze verildiği bilinmektedir. Fakat diğer sigorta fonlarına da desteğin geliştirilmesi ekonomik büyümeyi pozitif etkileyecektir. Yabancı sermaye açısından düşünüldüğünde, ciddi bir cazibesi olan sektöre yönelik tanıtım ve destek ofislerinin oluşturulması, yabancı sermayenin yatırım yapmasının engelleyen birçok bürokratik engellemelerin hafifletilmesi gerekmektedir. Son olarak sektörde uzman personel sorununu çözmek için gerek sektör temsilcileri gerekse üniversiteler üzerinden eğitim seferberliği ile uzman personel sorunu da çözülebilecektir.

KAYNAKÇA

- Arouri, M.E.H., Bellalah, M. and Nguyen, D.K. (2007). The comovements in international stock markets: new evidence from latin american emerging countries, *Economics Bulletin*, 6(3): 1-13.
- Çekici, M. E. ve İnel, M. N.(2013), Türk sigorta sektörün direkt prim üretimlerinin tahmin teknikleri ile incelenmesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34, 135-152.
- Çipil, M., *Risk Yönetimi ve Sigorta*, Nobel Yayınları, Ankara, 2008
- Demirci, Ş. D. ve Zeren, F. (2017). insurance premium and economic growth: evidence from OECD countries, *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(1), 1-11.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for auto regressive time series with a unitroot. *Econometrica*, 49(4), 1057- 1072.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and error-correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, (43), 447-456.,

- Hayırsever, F.B., Çakmak, D. ve Demirtaş, B., *Sigortacılığa Giriş*, Akademi Consulting & Training, Ankara, 2017.
- Gregory, A. W. and Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126.
- Gümüş, S., *Türk Sigorta Sektörünün Analizi ve Banka Kaynaklı Sigorta Pazarlaması*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karaman, D., *Sigortanın Temel Kavramları. Sigortacılık*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015
- Kayaköy Taş, M. (2015). Dünya sigorta pazarında Türkiye'nin yeri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 133-148.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: bir nedensellik analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 351-360.
- Korkmaz, T. S. Zaman ve E.İ.Çevik. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği ve yüksek dış ticaret hacmine sahip ülke borsaları ile entegrasyon ilişkisi, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4(8): 19-44.
- Liu, G. C., Lee, C. C. ve Lee, C.C. (2016). The nexus between insurance activity and economic growth: a bootstrap rolling window approach, *International Review of Economics and Finance*, 43, 299-319.
- Mohyuldin, S., Regupathi, A. ve Abu-Bakar, S. (2017). Insurance effect on economic growth – among economies in various phases of development, *Review of International Business and Strategy*, 27(4), 501-519.
- Özudoğru, H. (2017). Türkiye sigortacılık sektörünün değerlendirilmesi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD)*, 4(1), 38-47.
- Pradhan, R. P., Arvin, B. M., Bahmani, S., Bennett, M. ve Hall, J. H. (2017). Insurance–growth nexus and macroeconomic determinants: evidence from middle-income countries, *Empirical Economics*, 52, 1337-1366.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T.(1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics*, 66, 225–250.
- Tunay, N. ve Tunay, K.B. (2016). Avrupa'da sigorta prim üretimi gelir ve satın alma gücü arasındaki uzun dönem denge ilişkileri. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-16.
- Tüleykan, H. ve Demirci, Y. (2020). Sigortacılık sektörü ile insani kalkınma endeksi arasındaki ilişkinin analizi: 1985-2017. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 111-133.
- Türk Ticaret Kanunu (2011). Sigorta Hukuku, Resmi Gazete <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2011).
- Türkiye Sigorta Birliği, Resmi İstatistikler <https://www.tsb.org.tr/resmi-istatistikler> (Erişim Tarihi: 04.09.2021).
- Yenisu, E. (2019). Sigortacılık sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 206-217.
- Zivot, E. and Andrews, D.W.K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

TEMSİLİ DEMOKRASİNİN UYGULAMADAN KAYNAKLANAN SORUNLARINA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

İbrahim Furkan ALABAŞ³

Selçuk Üniversitesi

0000-0003-0283-0983

ÖZET

Modern ulus devletlerdeki yönetimler günümüzde kendilerini açıklarken sıklıkla demokrasi kavramına atıf yapmaktadırlar. Yoğun şekilde kendisinden bahsedilen demokrasinin ise günümüzde en fazla uygulama alanı bulan modeli temsili demokrasidir. Bu bağlamda temsili demokrasi uygulamasının incelenmesi ve modelin uygulanabilirliği üzerine çalışmalar yapılması önem taşımaktadır. Temsili demokrasinin uygulanması esnasında uygulamadan kaynaklanan bazı sorunları olduğu görülmektedir. Temsili demokrasi modeli ve küreselleşmeyle birlikte siyasal ve kültürel alandaki gelişimlerin sonuçlarından birisi olan sivil toplum kuruluşları da bu sorunlara çözüm olabilmek önerisi ile sahneye çıkmış ve sivil toplum ile sivil toplum kuruluşlarının değeri dünya üzerinde sürekli olarak artmıştır. Bugün itibari ile birçok sivil toplum kuruluşu eğildikleri alanlarla ilgili toplumsal meselelerin çözümlerinde aktif bir rol üstlenmektedirler. Bunun yanı sıra siyasal karar alma süreçlerine katılımı arttırmakta ve siyasal katılımı mümkün kılan aracı kurumlar olabilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Temsili Demokrasi, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Yönetişim

GİRİŞ

Demokrasi, genel itibariyle halkın kendi kendini yönetmesidir. Temsili demokrasi ise klasik-doğrudan demokrasi modelinin günümüzde uygulanamamasından dolayı demokrasinin temsili bir modelini teşkil etmektedir. Fakat temsili demokrasinin de bir temsiliyet sorunuyla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu soruna karşı Sivil Toplum Kuruluşları insanların spesifik bir amaca ulaşabilmek için toplanmalarına ve sorunun çözümü için örgütlü bir organizasyon ile gündemde kendilerine bir yer edinebilmelerine olanak sağlamaktadır.

STK'lar, bireylerin siyasal alana katılımlarını ve onların yönetim ve karar mekanizmalarında söz sahibi olabilmelerine olanak sağlayan aracı kuruluşlar olarak ifade edilebilir. Yönetimle iş birliği yapma olanağı sunarlar ve ona destek sağlarlar. Sivil toplum kuruluşlarının bir toplumda sahip olduğu değer o toplumun demokrasi ile olan bağını da ortaya koymaktadır ve demokrasinin daha verimli işlemlerini sağlamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının temel gayelerinden biri de bireylerin siyasal alana aktif katılımlarını sağlama ve

³ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, f.alabas043@gmail.com

müzakereci bir demokrasi modelini uygulayabilmektir. Bu sayede demokrasinin kapasitesinin de artması beklenmektedir. Temsili demokrasilerin bireyi sadece belirli aralıklarla düzenlenen seçimlerde söz sahibi yapan ve sonrasında diğer seçim dönemine kadar olan süreçte kendilerini seçen seçmenleri sürecin dışında tutma mantığı günümüzde sorgulanmaktadır. Aktif siyasal katılımı genele yaymak ve sürekli hale getirmek teklifiyle ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları da temelde bu soruna çözüm üretmeyi vadetmekte ve bireylerin siyasal karar alma ve yönetim süreçlerine dahil olmalarını sağlamaktadır (Kaypak, 2012:172).

1.Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

Sivil toplum kuruluşlarının gelişiminin ardındaki en önemli etkenlerden birisi liberal ilkelerin güçlenmesidir. Liberal düşünce bağlamında özellikle son zamanlarda daha da belirginleştiği üzere artık ulus devletler sahip oldukları yetki ve otoritelerinin bir kısmını çeşitli ulus altı ve ulus ötesi kurum ve kuruluşlara devretmektedir. Bu ulus altı kuruluşlara yerel yönetimler ve ulus ötesi kuruluşlara da IMF, Dünya Bankası, AB ve DTÖ gibi kuruluşlar örnek olarak gösterilebilir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren gelişen neo-liberal politikalar ekseninde devletin yükümlülük ve sorumluluklarının azaltılması ve bu alanlara sivil toplum kuruluşlarının dahil olması yaklaşımı ile birlikte sivil toplum kuruluşlarının önemi artmış bulunmaktadır. Devletin kendi asli vazifelerini yerine getirmeye odaklanması ve yükünü sivil toplum kuruluşları ile paylaşması anlayışı önem kazanmıştır (Şahin, 2011:12).

Neo-liberal politikalar küreselleşme süreci ile beraber tekrar yapılanmayı dayatırken bazı politikaların da sivil toplum eliyle yürütülmesi fikri kabul görmüştür. Aynı dönemde refah devleti anlayışından da uzaklaşmış olması ve kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve sağlık, eğitim gibi büyük kitleleri etkileyen alanların da özelleştirilmesi ve bunların kamu hizmeti olma özelliğinden çıkarak sivil topluma yayılması da demokrasi açısından değerlendirildiğinde daha demokratik bir yönetim yapısını mümkün kılacağı düşünülmektedir. Temelde bu ve bu gibi faaliyetler devletin küçültülmesi ve asli vazifelerine dönmesi için atılan adımlar arasındadır (Şahin, 2011:12).

Sivil toplum kuruluşları birbirinden farklı birçok gruptan oluşmaktadır. Bunlar arasında küçük ve yerel dernekler olduğu gibi oldukça geniş ve profesyonel kuruluşlar da bulunmaktadır. Uluslararası literatürde sivil toplum kuruluşları farklı şekillerde ifade edilebilse de kavramın ortaya çıkışı non-governmental organizations kavramı ile ilişkilidir. Bu kavram temel olarak kâr amacı gütmeyen kuruluşları içermektedir. Ancak uluslararası literatürde kâr gütmeyen sektör, kâr için olmayan kuruluşlar, gönüllü birliktelikler, sivil toplum kuruluşları ve hükümet dışı kuruluşlar olarak da ifade edilebilmektedir. Bunlara ilaveten bağımsız sektör kuruluşlar, üçüncü sektör ve vergiden muaf kuruluşlar da yine non-governmental organizations kavramının kapsamı içerisinde yer almaktadır (Aslan ve Kaya, 2004: 216).

Sivil toplum kuruluşları ile ilgili literatürdeki tanımlar oldukça çeşitlidir. Fakat genel kabul gören görüşe göre sivil toplum kuruluşları esasen toplum faydasını gözeterek faaliyetlerini sürdüren ve bu faaliyetlerden herhangi bir kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Mevcut sorunlara farklı çözümler sunan, katılımı ve çoğulculuk anlayışını ön plana çıkaran ve

daha demokratik bir yönetim mekanizmasına sahip kuruluşlardır. Bürokrasi ve kırtasiyecilikten uzak olmaları sebebiyle de sorunların çözümünde hızlı yol alabilen kuruluşlar olarak görülmektedirler. En önemlisi ise sivil toplum kuruluşları gönüllü birlikliklerden oluşan yapılardır (Aslan ve Kaya, 2004: 216).

Sivil toplum kuruluşlarını dar ve geniş olmak üzere iki farklı şekilde tanımlamak mümkündür. Geniş anlamda sivil toplum kuruluşları toplumun içinde idarenin parçası olarak bulunmayan ve sivil alanlarda faaliyet göstermekte olan her türlü gönüllü birliklerdir. Bu tanıma göre sendikalar, spor kulüpleri, ticari birlikler, siyasi partiler, dini kuruluşlar ve sanayi odaları sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilebilmektedir. Dar anlamda sivil toplum kuruluşları ise sadece sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkı sunan kuruluşlardır ve bu kuruluşlar da temelde dört özellik etrafında şekillenmektedirler. Bunlar gönüllülük, bağımsızlık (özerklik), kâr amacı gütmemek, vizyon ve bir ideale sahip olmaktır (Seyyar ve Adalı, 2004: 190)

Gönüllülük: Sivil toplum kuruluşunun kurulmasını öneren veya engelleyen herhangi bir yasal zorunluk bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle üyelerin kuruluşa kabulleri kendilerinin gönüllü olmalarından geçmektedir. Sivil toplum kuruluşları gönüllü olarak katılan bu kimselere de demokrasiye katılım imkânı sunmaktadır (Seyyar ve Adalı, 2004: 191).

Bağımsızlık (Özerklik): Sivil toplum kuruluşlarının denetimleri toplumun kuralları dahilinde kendisini meydana getiren yasalar ve üyelerin kontrolü ile yapılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları mahalli idareler ve merkezi yönetimden bağımsızdır, onların dışında faaliyet gösterir. Kamu yararını gözeterek çalışmaktadırlar ve her ne kadar devletin dışında bir yapı olsa da gerektiğinde ve toplum çıkarlarına da uyumlu olduğu takdirde devlet kurumlarıyla yakın temas halinde olabilmektedirler (Seyyar ve Adalı, 2004: 191).

Kar Amacı Gütmemek: Sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini sürdürürlerken kişisel kâr veya kazanç sağlama amacı taşımazlar. Her ne kadar kendilerine gelir sağlayan bir faaliyet yürütebilseler de elde ettikleri geliri üyelerine dağıtmazlar ve faaliyet gösterdikleri alanda yine toplum yararına kullanma amacını gözetirler (Seyyar ve Adalı, 2004: 191).

Vizyon ve Bir İdeale Sahip Olmak: Sivil toplum kuruluşları hedefledikleri amaçlara ulaşabilmek için bu amaçlara bağlı kalarak belirli etik ve ahlaki ilkeler çerçevesinde faaliyetlerini sürdürerek toplum yararına çalışan kuruluşlardır (Seyyar ve Adalı, 2004: 192).

2. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi esasen demokrasi modelinin günümüz koşullarında uygulanabilir bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan demokrasinin başta nüfus olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisi nedeniyle günümüzde uygulanamaması nedeniyle ortaya çıkmış bir modeldir. Temsil kelimesi de genel olarak “başkaları adına irade açıklayarak işlem yapabilme yetkisi” anlamını taşımaktadır ve temsil edilen ile temsilcinin arasında bulunan ilişkinin derecesinin sınırlarını çizen önemli bir kavramdır (<http://www.sozluk.gov.tr/>). Temsili demokrasi modeli özellikle modern ulus devletlerin ilk ortaya çıktığı dönemlerde tek ve en

verimli yönetim şekli olarak benimsenmiş ve en yalın ifadeyle toplumun idaresi, toplumun kendi kendisi idare etmesi ya da hükümet etmesi şeklinde tanımlanır (Türköne, 2007: 187).

Temsili demokrasi modelinde bireylere ait olan egemenlik yine bireylerin seçmiş oldukları temsilcileri vasıtasıyla kullanılmaktadır. Ancak bu egemenliğin uygulamadaki karşılığı çoğu zaman zayıf kalmakta ve verim alınamamaktadır. Zira seçmen ile temsilcisi arasında kurulan bağ çoğunlukla seçim dönemleriyle sınırlı kalmakta ve seçim dönemlerinin dışında kalan zaman diliminde bireylerin siyasal alana katılımları pek mümkün olmamaktadır (Saray, 1999).

Temsili demokrasinin en belirgin üç özelliği arasında temsilcilerin seçimler yoluyla ve belirli bir dönem için seçilmesi, parlamentonun varlığı ve bireyler tarafından seçimle göreve getirilen yerel yönetim birimlerinin varlığı sayılabilir (Sarıbay, 2001: 14).

Temsili demokrasi modelinin günümüzde uygulamadaki en önemli araçları siyasi partilerdir. Siyasi partilerin varlığı temsili demokrasi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Siyasi partileri vazgeçilmez kılan da bireylerin farklı ideolojik ve siyasi fikirlerinin örgütlü bir şekilde siyasal alanda temsil edilmesine olanak sağlamasıdır. Siyasi partiler iktidara etki edebilen ve bireylerin taleplerini ulusal siyasete taşıyabilen ve birey çıkarlarını gözeten yapılardır. Bu sayede siyasal alanda rekabet ortamı oluşturulabilmektedir ve bu da bireylerin daha kaliteli ve meşru bir iktidar tarafından idare edilmelerine olanak sağlamaktadır (Sarıbay, 2001:16). Dolayısıyla siyasi partilerin bulunmadığı bir demokratik sistemde bireylerin isteklerini dile getirmeleri ve çıkarlarının gözetilmesini beklemeleri ulaşılabılır bir durum değildir.

Temsili demokrasilerde bir diğer önemli mesele adil ve düzenli seçimlerin varlığıdır. Seçimlerin adil bir şekilde gerçekleşebilmesi için devlet ve iktidar partisinin bütün siyasi partilerin adaylarına karşı adil ve eşit bir mesafe kurması gerekmektedir. Ayrıca kamu kaynaklarından bütün siyasi parti liderleri eşit şekilde yararlanabilmeli ve seçmen kitleye özgür bir şekilde ulaşıp siyasi seçim programlarını yürütebilmelidir (Aktaş, 2015:91). Devletin aynı zamanda seçimlerde her türlü şiddet ve baskıyı bertaraf etmek için gizli oylama sistemini tesis etme sorumluluğu da vardır. Temsil sisteminin verimli ve adil olabilmesi için de seçime karışabilecek her türlü hile ve haksızlığı önlemesi gerekmektedir (Aktaş, 2015:93).

Tarihsel süreçte demokrasi teriminin farklı şekillerde algılanıp kavranması ve yorumlanıp uygulanmasının sebeplerinden biri halkın kendi kendini idare etmesi ya da iktidar erkinin kullanımına ne şekilde katılacağı sorunu olarak ifade edilebilir. Demokrasinin en ideal ve en doğru şekli olarak kabul edilmekte olan doğrudan demokrasi modelinin M.Ö. 4.yüzyılda antik Yunan şehirlerinde agora ismi ile bilinen meydanlarda uygulandığı bilinmektedir. Agora isimli bu meydanlarda halkın doğrudan ve aracısız bir şekilde karar alma süreçlerine dahil oldukları bilinmektedir. Fakat özellikle son zamanlarda olmak üzere modern ulus devletlerin kurulması ve nüfusun dünya genelinde yoğun artışından dolayı karşılaşılan sorunlar doğrudan demokrasinin şekil değiştirmesine yol açmıştır. Bu süreçte etkinliğini arttıran ulus devletlerin temel uygulamalarından birisi olan temsili demokrasi modeli, bireylerin sahip oldukları siyasi

ve egemenlik haklarını düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde seçtikleri temsilcileri yoluyla kullanmalarını sağlamıştır (Saray, 1999: 1).

Günümüzde nüfusun artmasıyla doğrudan demokrasinin sağlanması, bütün halkın bir yere toplanıp karar alabilmesi zorlaşmıştır. Bunun neticesinde insanlar kendilerinin yerine karar alabilecek insanları seçmeye başlamışlardır, kendilerine benzeyen, kendileri gibi düşünen ve kendisini temsil edebileceğine inandığı kişileri. Bir başka deyişle temsili demokrasi dediğimiz modeli doğrudan demokrasinin küçültülmüş veya doğrudan demokrasiyi temsil eden bir modeli olarak düşünebiliriz (Dursun, 1999: 178).

3. Temsili Demokrasi Modelinin Uygulamadan Kaynaklanan Sorunları

Ulus devlet sistemleri 1990'lı yıllardan sonra başta bilgi-iletişim sektörü olmak üzere çeşitli sektörlerin eşliğinde hızlı bir değişim-dönüşüm sürecine girmiş durumdadır. Bu süreçle birlikte temsili demokrasi sisteminin uygulamadan kaynaklanan başta temsil meselesi olmak üzere çeşitli sorunları ile karşı karşıya kalınmış ve bu sebepten dolayı da git gide etkinliğini ve verimliliğini yitirdiği düşüncesi bireylerin zihninde yer edinmeye başlamıştır. Özellikle küreselleşme sürecinin ve bu süreçle yaygınlık kazanan ulusüstü kurum ve kuruluşların dünya genelinde yaygınlık kazanmasıyla birlikte ulus devlet eksenli örgütlenen temsili demokrasi anlayışının verimliliği ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlamıştır. Modern devletlerin gelişip sayılarının artması ile birlikte demokrasiye ve demokratik rejimlere olan ilgi ve güven artarken öte yandan temsili demokrasinin bireylerin bu ilgi ve güvenlerini ne ölçüde karşılayabileceği önemli bir soru işareti olarak (Dursun, 1999: 178).

Günümüzde temsili demokrasinin toplum sorunlarını kendi ulusal sınırları içerisinde çözebileceğine dair inanç oldukça zayıflamış durumdadır. Bunun yanı sıra temsili demokrasi anlayışının artık toplum taleplerine yanıt veremez hale geldiği düşünülmektedir. Siyasal anlamda da bireyleri ne ölçüde temsil ettiği, temsil mekanizmasının ne kadar sağlıklı çalıştığı gibi konular da temsili demokrasinin itibarını zayıflatan sorunlar arasında yer almaktadır. (Sitembölükbaşı, 2005: 140; Tekeli, 2004: 1).

Temsili demokrasi ile ilgili eleştirilerin başında halkın temsilcilerini belirli periyodlarla düzenlenen seçimler yoluyla seçmeleri gelmektedir. Demokrasilerde egemenliğin gerçek sahibi halk olsa da temsili demokrasilerde bu hakkın kullanımı yalnızca belirli sürelerle ve belirli dönemlerde halka geçmekte ve temsilcilerin seçilmesinden sonra da bir sonraki seçim dönemine kadar temsilcilerin siyasal alanda söz söyleme imkanları bulunmamaktadır. Çeşitli platformlar aracılığı ile seslerini zaman zaman duyursalar da bu karar mekanizmalarına etki edebilecek düzeye erişememektedir (Çam, 1999: 263-264). Dolayısıyla seçmenler yani egemenliğin gerçek sahibi olarak ifade edilen bireyler seçim zamanları dışında çoğunlukla pasif bir role sahip olmaktadır. Temsili demokrasi modelinde uygulanan bu sistemden dolayı zaman içerisinde bireyler aktif birer vatandaş olmaktan uzaklaşarak yalnızca dört/beş yıllık aralıklarla yapılan seçimlerde oy kullanma görevini yerine getirmekle yetinmektedir (Öner, 2001: 52). Bu sistemde görülmektedir ki vatandaşlar karar alma süreçlerinin dışında kalmakta ve iradelerini yalnızca temsilci seçmeye indirgeyerek kendisini pasifize etmektedir (Üskül, 1993: 334). Vatandaş yönetimin dışında kaldığında ise temsili demokrasiye yabancılaşmakta

ve siyasal alandan uzaklaşmaktadır. Bu da uzun vadede seçime katılım oranlarını azaltabileceği gibi ülkenin ideal demokrasiye ulaşabilmesinin önünde de bir engel teşkil etmektedir.

Temsili demokraside bireylerin seçmiş oldukları temsilcilerine sonraki seçim dönemine kadar müdahalede bulunamaması, seçilmiş temsilcilerin bir sonraki seçim dönemine kadar, bir başka deyişle bireylerin oylarına ihtiyaç duyacakları zamana kadar, kendilerini seçmiş olan bireylerden bağımsız ve onların sorunlarından uzak kalacak şekilde hareket edebilmektedirler. Buna ilaveten temsili demokrasilerde bireylerin talepleri ve temsilcilerinden beklentiler ile temsilcilerin kendileri seçenler adına aldıkları kararlar arasındaki farklılıklar derinleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda düşünüldüğünde siyasilerin artık kendi inisiyatif ve çıkarları doğrultusunda çalıştıkları ve seçmenlere hesap verme konusunda da şeffaf olmaktan uzak olmaları gibi hususlar temsili demokrasinin meşruiyetini sorgulanır hale getirmiş durumdadır. Bu ise halka egemenliğine dayalı bir sistemin varlığından söz etmeyi zorlaştırmaktadır (Kanlıgöz, 1996: 170).

Temsili demokrasiye dair önemli sorunlardan birisi de günümüzde demokrasi sisteminin kendisine duyulan güven artarken temsilcilere, siyasilere ve siyasi partilere duyulan güven azalmaktadır. Dolayısıyla bu durum da temsili demokrasi sisteminin eleştirilmesine yol açmaktadır. Bu durumdan siyasi partiler ve politikacılar da sorumludurlar. Zira iktidara gelmeden önce oldukça yüksek ve üretken vaatlerde bulunduktan sonra iktidar olan partiler bir süre sonra vatandaşların talep ve beklentilerine uzak ve ilgisiz kalma eğilimine girebiliyor. Dahası bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak politikaları üretmektense sonraki seçimlerde yerlerinin korumayı sağlayacak hesaplar peşinde koşmakta ve bu minvalde politikalar üretmektedirler. Bu da doğal olarak bireylerin temsilcilere ve temsil sistemine uzaklaşmalarına yol açabilmektedir (Sağır ve Karkın, 2005: 10-11).

Öte yandan günümüz dünyasında demokratik rejimlerin hemen hemen hepsi temsili demokrasi sistemi ile idare olunmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise nüfus faktörüdür. Bugünkü nüfus itibari ile doğrudan bir demokrasinin uygulanabilmesi mümkün değildir. Diğer bir deyişle günümüzdeki nüfus faktörü dikkate alındığında siyasal kararların büyük çoğunluğunun bireyler tarafından değil, onları temsil etmek için seçilen temsilciler tarafından alındığı bir sistem bir anlamda zorunluluk olarak görülmektedir (Erdoğan, 2005: 280; Üskül, 1993: 334). Buna rağmen artık siyasal alanda bireylerin aktif katılımlarının sağlanması meselesi önem taşımaktadır. Temsili demokrasi modelinde ise gerek ulusal gerek yerel ölçekte katılımın uygulanması tam anlamıyla mümkün olamamaktadır. Bu da katılımcı bir modelin temsili bir modele kıyasla daha verimli, etkin ve aktif katılımı sağlayabilen bir sistem olacağı yönündeki beklentileri güçlendirmektedir (Nacak, 2014:202).

4.Temsili Demokrasi Sorununa Bir Çözüm Önerisi Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Modern demokrasilerin en önemli unsurlarından sayılan çoğulculuk ve siyasal katılım ancak örgütlenme yolu ile verimli bir hale gelebilmektedir. Özellikle 1980’li yılların başından itibaren Dünya üzerindeki eğilimlere paralel bir şekilde sivil toplum kuruluşları demokrasinin en önemli aktörlerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının aktif bir şekilde siyasal alanda rol aldıkları ülkelerde siyasete ve demokrasiye güven daha yüksek

olmakta ve bu güven de ekonomik ve siyasal olarak istikrarı sağlamaktadır. Aynı zamanda demokratikleşme sürecine de ivme kazandırmaktadır (Sarıbay, 2001:105). Türkiye’de ve Dünya’da sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının genişlemesi ile birlikte devletin toplum yaşamı üstündeki gücü azalmıştır (Çaha, 2003:302). Devlet de merkezîyetçi yapısını sürdürebilmek amacıyla başta ekonomi olmak üzere topluma inisiyatif vermeme yönündeki tercihini terk ederek, değişimler ve yeniden yapılanma yoluyla kısmen de olsa yerel yönetim birimlerine yetki devrinde bulunmuştur (Aslan & Kaya, 2004: 222). 1980’lerden başlayıp 1990’lı yıllarda da sürmüş olan sosyo-politik değişimlerle birlikte klasik anlamdaki güçlü devlet anlayışından uzaklaşmıştır. Yönetim mekanizmalarında bulunan ve merkezin dışında olan aktörlerin sayısı da artmıştır. Sivil toplum kuruluşları da bu aktörlerdendir ve sivil toplum kuruluşlarının yaygınlık kazanması ile beraber merkezi birimlerden yerel birimlere doğru da bir akış söz konusu olmuştur. Merkezîyetçi ve otoriter devlet yapısının bireyler üstündeki baskısının azalması ile birlikte siyasal katılım tekrar hareketlenmiş ve sivil toplum kuruluşları katılımı sağlayan önemli aktörler olarak ön plana çıkmıştır (Ak, 2003:61). Bu durum da 1989’da Dünya Bankası tarafından yayımlanan bir raporda “çok aktörlü yönetim” olarak ifade edilmiş ve yönetim mekanizmasının değişmesini öngörülmüştür. Türkçe literatürde ise bu durum “yönetişim” kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Tekeli, 2003: 226).

Siyasal katılım, bireylerin tek tek çaba göstermelerinden ziyade örgütlü yapılar halinde hareket edilmesi durumunda daha etkin bir şekilde gerçekleşebilir. Belirli bir konuya dair kamuoyu ve gündem oluşturma sürecinde de sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilen aracı kurum ve kuruluşlar bireylere kıyasla daha etkilidirler (Üste, 2005:54-55).

Sivil toplum kuruluşları ortak bir amaç ve belirli/spesifik bir konuda bir hedefi gerçekleştirmeyi amaç edinmiş insanlar topluluğudur. Örneğin bir birey tek başına bir hayvan hakları meselesini gündeme taşıyıp konuyla hükümetin ilgilenmesini, müdahale etmesini sağlayamayabilir. Fakat toplum içerisinde kendisiyle aynı amacı paylaşan diğer insanlara ulaşarak onlarla örgütlü bir şekilde hayvan hakları alanında projeler yürütürse ve birtakım çalışmalar gerçekleştirirse önce kamuoyunun, ardından da hükümetin dikkatini çekmesi daha kolay olacaktır. Böylelikle konuya olan ilgi ve hassasiyet artacak müdahale gerçekleşebilecektir, en azından gündeme gelecektir.

Yerel demokrasilerde sivil toplum kuruluşları demokrasinin temelini teşkil etmektedir. Yerel düzeydeki sivil toplum kuruluşları demokratik ve aktif katılımı esas alan yerel yönetime olumlu bakmaktadır. Bireylerin aktif katılımlarının sağlanmasında katılımcı demokrasinin kurumsallaştırılması sürecinde sivil toplum kuruluşları önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel yönetim birimlerinin yetemediği durumlarda bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri ve deneyimlerinin devreye girmesi ve sivil toplum kuruluşlarının desteğinin alınması önemli katkılar sunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının katkı sağlamaları ile sunulabilecek olan hizmetlerin bir sınırı bulunmamaktadır. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarını buluşturan en önemli faaliyetlere örnek olarak kent konseyleri, müzakere ve e-demokrasi verilebilir. Bu faaliyetler ile amaçlanan yerel demokrasinin güçlendirilmesi, sivil toplumun siyasal yaşama aktif katılımını sağlamak ve yerel yönetişimi güçlendirerek alınacak olan kararlara bireylerin dahil olabilmelerini sağlamaktır (Kaypak, 2012:192).

Sivil toplumun bu yollarla karar mekanizmalarında aktif olması, temsili demokrasinin getirdiği; insanların sadece seçim dönemlerinde aktif olup oy kullanma süreci tamamlandıktan sonra tekrar pasif duruma düşmesi, kendisine hiçbir karar ve uygulamanın sorulmaması sorununu kısmen bertaraf edecektir. Bu da kararların daha demokratik yollarla alınabilmesine olanak sağlar.

SONUÇ

Demokrasi kavramının geliştiği Antik Yunan site devletlerinde doğrudan halkın katılımı ile karar alınabilmesi mümkün iken günümüzde başta nüfus faktörü olmak üzere insanların günlük hayattaki meşguliyetlerinin artması, iş bölümünün yaygınlaşması gibi faktörler nedeniyle doğrudan demokrasi modelinin uygulanması mümkün olmamıştır. Bunun yerine bu modeli temsilen ve bireylerin kendilerinin sahip oldukları yetkileri yine kendilerinin seçmiş oldukları temsilcileri aracılığıyla kullandıkları bir temsili demokrasi modeli yaygınlık kazanmıştır. Temsili demokrasi modelinin temel sistematüğinde belirli aralıklarla düzenlenen adil seçimlerde bireylerin temsilcilerini seçmesi ve bir sonraki seçim dönemine kadar sistemi kendileri adına idare etmeleri için temsilcilerine bırakmaları yatmaktadır. Ancak zaman içerisinde bu sistemde eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle temsilcilerin yalnızca seçim dönemlerinde bireylerin taleplerine kulak vermesi, halkın yalnızca dört-beş yıllık aralıklarla bir günlüğüne söz sahibi olduktan sonra bir sonraki seçimlere kadar karar mekanizmalarının dışında kalması, siyasal katılımın olmaması, seçmenlerin sesini duyurmakta zorlanması ve devlet otoritesinin baskın olması gibi nedenler temsili demokrasiyi sorgulanır bir hale getirmiştir.

Bireyler gerek seslerini duyurabilmek, hedeflerini gerçekleştirebilmek gerekse politika oluşturucuları kendi talepleri doğrultusunda etkileyebilmek için birlikte hareket etme güdüsü taşımaktadırlar. Son yıllarda, özellikle 1980’li yıllardan sonra bu tip örgütlenme ve girişimlere Avrupa’daki karşılığı Non-Governmental Organizations (NGO) yani “hükümet karşıtı kuruluşlar”, olan Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ülkemizde aktif olmaya başlamışlardır. Sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinin artırılması ile birlikte demokrasiyi daha katılımcı bir hale getirmek ve siyasal katılımı arttırmak hedeflenmiştir. Böylece sivil toplumun karar mekanizmalarına ve kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda siyasete aktif katılımını mümkün kılan aracı aktörler olarak sivil toplum kuruluşlarının önemi artmıştır.

KAYNAKÇA

AB Uyum Süreci ve STK’lar (2004), Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu XIV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ak, N. (2003). AB Sürecinde Sivil Toplumun Yeri ve Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Aktaş, M. (2015). Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-105.
- Aslan, M. ve Kaya, G. (2004). "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları" . *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s: 213-223.
- Çaha, Ö. (2003), Aşkın Devletten Sivil Topluma, Gendaş A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- Çam, E. (1999). Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Der Yayınları.
- Dursun, D. (1999). Demokratikleşemeyen Türkiye. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Erdoğan, T. (2001) Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Kitabevi, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2005). Anayasal Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kanlıgöz, C. (1996). Katılımcı Demokrasi ya da "İdari Usul Kanunu" Hazırlığı Uluslararası Üzerine. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45 (1- 4), 167-185
- Kaypak, Ş. (2012). Yerel Yönetimlerde Katılımcı/Müzakereci Demokrasi Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 171-196.
- Nacak, O. (2014). Temsili Demokrasinin Sorun Alanları ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokras, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 194-214.
- Öner, Ş. (2001). Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 10 (2), 51-67.
- Sağır, Ö. M. ve Naci K. (2005). Demokrasinin Güncel Sorunları ve Demokratik Paradokslar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (10), 1-25.
- Saray, M. (1999). Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2000). Türkiye'de sivil toplum ve demokrasi: Global yerel ekseninde Türkiye. Der. A. Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman, İstanbul: Alfa Yayın.
- Sarıbay, A. Y. (2001), Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Seyyar, A. ve Adali, Ö. (2004). "Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede STK'ların Roller ve Önemleri (Deniz Feneri örneği)". I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, *Küresel Demokrasinin Gelişmesi ve Katılım Sağlanması Açısından Sivil Toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı*, 4-6 Haziran 2004, s: 187-195.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (10), 139- 162.

Şahin, L., & Öztürk, M. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Ve Türkiye'deki Durumu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (54), 3-29.

Tekeli, İ. (2003). Yönetim kavramı yanı sıra yönetim kavramının gelişmesinin nedenleri üzerine: Türkiye'de kamu yönetimi. Ed. Burhan Aykaç vd. Ankara: Yargı Yayınları, 226–227.

Tekeli, İ. (2004). Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları. İstanbul: 15. STK Sempozyumu, 1-13.

Türköne, M. (2007). Siyaset, Ankara: Lotus Yayınları

Üskül, Z. (1993). Yeni Bir Demokrasi Arayışı: Yerel Demokrasi. *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 10, 333-344.

<http://www.tusev.org.tr>, (01.09.2021).

<http://www.sozluk.gov.tr>, (31.08.2021).

FIKİH TASAVVUF İLİŞKİSİNDE İMÂM-I RABBÂNÎ

Dr. Derviş DOKGÖZ¹

¹ Malatya Milli Eğitim Müdürlüğü, ORCID ID: 0000-0002-0891-0696

ÖZET

Bu bildiri tasavvuftaki bilgi kaynakları açısından fıkıh-tasavvuf ilişkisi çerçevesinde ‘Müceddid-i elfisânî/İkinci bin yılın müceddidi’ olarak bilinen İmâm-ı Rabbânî’nin (ö.1034/1624) görüşlerinin ortaya konulması amacıyla hazırlanmıştır. Onun, hakikat-şeriat tartışmaları ve tasavvuf epistemolojisinde var olan bilgi kaynakları hakkındaki görüşleri incelendiğinde, mutasavvıfların genel anlayışlarından farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Zira tasavvuf anlayışında genel olarak bâtının (hakikatin), zahiri hükümlere (şeriata) göre daha çok vurgulandığı, ilham veya keşf gibi bilgi vasıtaları ile elde edilen bilgilerin, nakil ve akîl istidlal ile elde edilen bilgilere göre daha üstün ve değerli görüldüğü müşahede edilmektedir. Bu noktada kendisi de önde gelen bir mutasavvıf âlim olan İmâm-ı Rabbânî’nin görüşleri gerçekten dikkat çekicidir. Zira O, hakikat, tarikat ve şeriat tartışmalarında sûfilere genel anlayışından ayrılarak, şeriatın daha üst konumda olduğunu, tasavvufî tüm düşünce ve uygulamalarda şer’î hükümlerin esas alınması ve tasavvuf yaşamının tamamen buna göre tertip edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine O, ilham ve keşf gibi tasavvufta geçerliliğe sahip olan bilgi kaynaklarına bağlı olarak elde edilen bilgiler ile müçtehitlerce içtihadî faaliyetler sonucu ortaya konulan hükümleri karşılaştırmakta, esas olanın/uyulması gerekenin müçtehitlerce ortaya konulan hükümler olduğunu belirtmektedir. Zira keşf ve ilham gibi bireysel manevi tecrübeye dayalı vasıtalarla elde edilen bilgilerin çeşitli sebeplerle hatalı olabileceğini belirtmekte, keşf ve ilhama dayalı bilgilerle, şer’î hükümlerin farklılık arz etmesi/çatışması halinde ise keşf ve ilhamın hiçbir değerinin olmadığını dile getirmektedir. Özet olarak aktardığımız bu görüşleri değerlendirildiğinde onun bir mutasavvıftan çok, fakih gibi davrandığı görülmektedir. Mutasavvıf bir âlimin genel tasavvufî anlayışa zıt olarak dile getirdiği bu görüşlerin ortaya konulmasının bu alandaki bilimsel çalışmalara bir katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: İmâm-ı Rabbânî, Fıkıh, Tasavvuf.

GİRİŞ

İslam dünyasında İmâm-ı Rabbânî ismiyle tanınmış olan Ahmet b. Abdilehad el-Fârûkî es-Serhendî (ö. 1034/1624), hicri XI. asırda Hindistan’da yaşamış olan ve özellikle kelim, fıkıh ve tasavvuf alanlarındaki ilmi yetkinliği ile öne çıkan büyük bir İslam âlimidir. Yaşadığı dönem itibarıyla Hindistan’ın siyasi, sosyal ve dini yönden kargaşaları ile yüz yüze kaldığı görülmektedir. Özellikle yaşadığı dönemin Babür hükümdarlarından Ekber Şah’ın, İslamiyet,

Hristiyanlık, Zerdüştlük ve Hint dinlerini birleştirme faaliyetine girişmesi karşısında İmâm-ı Rabbânî'nin ona karşı bizzat verdiği mücadele takdire şayandır. Bunun yanında ehl-i sünnet akidesine olan bağlılığı, tasavvufu ehl-i sünnet çizgisinde tekrar yapılandırma çalışmaları, tasavvuf yaşamında görülen haktan savrulmalara ve dine sokulan bid'atlere karşı verdiği örnek mücadele nedeniyle İslam dünyasında '*Müceddid-i elfisânî/İkinci bin yılın müceddidi*' olarak anılmıştır. (Algar, 2000, 22, s.194-195; Erdem, 2006, s. 297-302)

Tasavvufî yönü itibariyle Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolunun kurucusu olan İmâm-ı Rabbânî'nin sadece Nakşibendiyye değil, genel anlamda tasavvuf düşüncesi üzerinde oldukça büyük etkiler bıraktığı görülmektedir. Hayreddin Karaman onun müceddidlik yönünü şu şekilde vurgulamaktadır: "*O iki büyük iş başarmıştır: 1- Tasavvufun temiz kaynağını, ruhbanlık ve felsefe sapıklıklarından sızmış olan kir ve pisliklerden temizleyip, sağlam ve kök İslam Tasavvufunu getirmiştir. 2- Halk arasında yayılmış ve revaç bulmuş ne kadar cahiliyye adet ve merasimi varsa, bunların hepsine amansız bir muhalefet bayrağı açmış, bey'at ve irşad sistemi yardımıyla, şeriatı uyma konusunda canlı bir hareket meydana getirmiştir.*" (Karaman, 2013, s.51)

Tasavvuf anlayışında genel olarak dile getirilen hususlardan birisi şeriat-hakikat ayırımıdır. Bunun yanında sûfî epistemolojisinde var olan ilham ve keşf gibi bilgi kaynaklarıyla elde edilen bilgiler, bizzat yakinen yaşanarak ve müşahede edilerek elde edilmesi yönüyle vasitasız olarak Allah'tan alınan '*ledünnî ilimler*' olarak tavsif edilmiştir. Buna karşın zahiri ilimlerin ise biraz geri planda kaldığı görülmektedir. Hatta bazı sûfilerin ifadelerinden kesbî/zahiri ilimlerin hafife alındığı izlenimi dahi edinilmektedir. (Bursevî, 1330/h., IV, s.19; VII, 339; Uludağ, 1999, s.117-136) İşte bu yaygın anlayışa karşın, kendisi de mutasavvıflığı ile öne çıkan İmâm-ı Rabbânî'nin hakikat-şeriat ayırımına karşı takındığı tutum ve fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair dile getirdiği görüşler gerçekten dikkat çekicidir. Bu bildiride İmâm-ı Rabbânî'nin, ilimlerde zahir (şeriat) ve batın (hakikat) ayırımına bakışı ve sûfî epistemolojisinde mevcut olan bilgi kaynaklarının, fikhî (ictehadî) hükümler karşısındaki konumuna dair görüşleri *Mektûbât* adlı eseri çerçevesinde aktarılacak ve kısa bir değerlendirmede bulunulacaktır.

1. İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN İLİMLERDE ZAHİR (ŞERİAT) VE BATIN (HAKİKAT) AYRIMINA BAKIŞI

İmâm-ı Rabbânî'nin, o dönemde sûfilerce dile getirilen veya uygulanan birçok yanlış açık yüreklilikle dile getirip eleştirdiği görülmektedir. Bu tenkitleri amelî konularda olduğu gibi itikadî konuları da kapsamaktadır. Şu rahatlıkla söylenebilir ki, İmâm-ı Rabbânî'nin hareket tarzı tamamen Kur'an ve Sünnet temeline dayanır. Biraz sonra aktaracağımız örneklerde de görüleceği üzere o, ister önde gelen bir mutasavvıf tarafından söylenmiş bir söz olsun, ister tasavvufta yaygınlık kazanmış bir uygulama olsun şayet Kur'an ve sünnet mihengine uymuyorsa bunları kesinlikle geçersiz ilan etmektedir.

Ona göre şeriat üç kısımdan müteşekkildir: İlim, amel ve ihlas. Tarikat ve hakikat ise, şeriatın ihlas kısmının tamamlanması için yardımcıları olup, böylece bunlar şeriatın tam olarak yaşanmasının sağlaması adına bir fonksiyon ifa etmektedirler. (Serhendî, 1998, I, 136-137) O, zahirin (şeriatın) ve batinın (hakikatin) birbirini tamamladığını, bunların birbirinden ayrı olamayacağını şu örnekle açıklamaktadır: İnsanın ağzı ile yalan söylememesi şeriatın gereği iken, yalan söylemenin kalbe gelmemesi ise hakikatin gereğidir. Böylece görülmektedir ki

hakikat şeriatı tamamlamaktadır. Ancak bazı tarikat ehlinde görülen ve şeriata uymayan şeyler ise onların o an içinde buldukları sekr halleri nedeniyledir. Hakikatin marifetlerinin, şeriat bilgilerine tam olarak uyumlu olduğu makam ise sıddıklık makamı olup, bu makam velâyet derecelerinin en üstünüdür. Bu nedenle tarikat yolcuğunda bazı dönemler şeriatın hükümlerine aykırı sözler dile getirildiği görülse de tasavvuf yolunun sonuna (sıddıklık makamına) ulaşıncaya elde edilen bilgiler, şeriattan kıl kadar bile ayrı olamaz. (Serhendî, 1998, I, s.147-148)

İmâm-ı Rabbânî, Müslümanın tüm davranış ve hareketlerinde, şer'î hükümlere titizlikle riayet etmesi gerektiğini belirtmekte, (Serhendî, 1998, III, s.47) ayrıca şeriatın reddettiği hangi hakikat olursa olsun onun zındıklık ve ilhad olduğunu açıkça vurgulamaktadır. (Serhendî, 1998, III, s.126) Bunun yanında, tarikatların değerlendirilmesi konusunda da “meşayihin tarikatlarından hangisinde şeriat hükümlerine riayet daha fazla ise, Allah'a ulaştırılan yolların en yakını odur” demek suretiyle tamamen şer'î hükümlere uymayı esas aldığını göstermektedir. (Serhendî, 1998, III, s.215) Ayrıca şeriatın, her kemalâtın anası ve bütün makamların aslı olduğunu ve bâtında (hakikatte) elde edilecek şeylerin de ancak şeriat hükümlerinin titizlikle uygulanmasına bağlı olduğunu belirtmektedir.

O, bir Müslümanın öğrenmesi gereken ilimler konusunda da öncelikle itikâdî bilgilerin öğrenilmesi gerektiğini, daha sonra fıkıh ilminin gerekli kıldığı tüm bilgilerin öğrenilip, onlarla mutlaka amel edilmesinin zaruri olduğunu belirtmektedir. (Serhendî, 1998, I, 436) Tasavvuf yoluna girmenin amacını da, dinde iman edilmesi gereken şeylere yakîni (imani) artırmak ve fikhî/amelî hükümleri yerine getirmenin kolaylıkla olmasını sağlamak olduğunu belirtmektedir. (Serhendî, 1998, I, 465) Tasavvuf yolunda ilerlemenin de ancak şer'î hükümleri titizlikle ve samimiyetle uygulamaktan geçtiği düşünüldüğünde bu konuda İmâm-ı Rabbânî'nin bu tespitlerinin gerçekten önemli ve isabetli olduğu görülmektedir.

Bu konuda onun fıkıh ilminin önemine dair şu görüşlerini de paylaşmak istiyoruz: Tasavvuf yolunda çeşitli hallere kavuşmak ve manevî birtakım bilgiler elde etmek, ancak amellerle mümkündür. Çünkü bu haller, yalnızca şeriatın gerekli kıldığı amelleri ve ibadetleri ihmal etmeden hakkıyla yerine getiren kimselerde hâsıl olabilir. Amellerin de ancak iyi bir şekilde bilinmesi ve titizlikle uygulanması halinde bu konuda netice alınabilir. Bu nedenle Allah'ın bizleri yapmakla mükellef tuttuğu şeylerin çalışılarak öğrenilmesi gerekir. Bu sebepten dolayı meclislerimizde, tasavvufa dair kitapların okunması yanında fıkıh kitaplarının da mutlaka okunması gerekir. Hatta tasavvuf kitapları okunmasa bile bundan bir zarar doğmaz. Buna karşın fıkıh kitaplarının okunmaması durumunda ise bundan zarar doğması büyük ihtimaldir. (Serhendî, 1998, I, 106-107)

Burada aktardığımız bu kısa alıntılar dahi İmâm-ı Rabbânî'ye göre tasavvuf yaşamında her konuda temel esasın şeriatın zahiri hükümlerine uymak olduğunu ortaya çıkarmaktadır. *Mektûbât*'ında fikhin önemine o kadar çok değinmiştir ki, bu eserin ana konularından birisininin fıkıh öğrenimi ve bununla amel etmenin önemi üzerine olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu durum onun, tasavvufun tamamen şer'î hükümler çerçevesinde olmasını sağlamayı amaçladığının da bir göstergesidir.

2. İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN TASAVVUFÎ BİLGİ KAYNAKLARI İLE FIKHÎ BİLGİ KAYNAKLARINI KARŞILAŞTIRMASI

Tasavvuf ilminin dikkat çeken temel özelliklerinden birisi sahip olduğu epistemolojidir. Zira tasavvufta diğer ilim dallarından farklı olarak ilham, keşf, rüya vb. çeşitli ilim elde etme yolları bulunmaktadır. Bu konuda en çok gündeme gelen bilgi kaynağı ilham olup mutasavvıflar bununla, Allah'ın seçkin kullarının (evliyanın) kalplerine indirdiği doğru ve sabit bir ilmi kastetmektedirler. (Kâşânî, 2012, s.77) İlhamın temel özelliği, onu almaya uygun duruma gelmiş bir velinin kalbine doğan sübjektif bir bilgi olmasıdır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde tasavvuf düşüncesinde kemâlini tamamlamış (belli dereceyi elde etmiş) velilerin ilhamlarında hata ve yanılmanın olmayacağı, zira ilhama mazhar olacak derecede üst mertebelere ulaşmış bir velinin kalbine doğan ilhamlara artık şeytanın müdahale edip değiştirmesinin veya nefsin bir etkisinin mümkün olmadığı dile getirilmektedir. (Uludağ, 1999, s.129,177; Sülemî, 2003, s.178) Bu durum mutasavvıflar açısından ilhamda hata olamayacağını yani doğruluğunun kat'î olduğunu gösterir. Buna göre mutasavvıflarda hâkim kanaat, ilhamın güvenilir bir bilgi kaynağı olduğudur. (Uludağ, 1999, s.129; Uysal, 2018, s.126) Öyle ki ilham ve keşf gibi tasavvufi bilgi vasıtalarının sadece gaybî bir takım bilgileri elde etmekle sınırlı olmadığı, fikhî/amelî bir takım bilgileri elde etme veya bunların doğruluğunu tespit etmeye dahi şahit olunmaktadır. (Dokgöz, 2020, s.162-166) Mutasavvıfların bu anlayışının temelinde ilham ve keşf ile elde edilmiş bilgilerin vasıtasız olarak doğrudan Allah'tan alınmış olmaları, buna karşın aklî ve naklî ilimlerin elde edilmesinde ise araçlar ve vasıtalar bulunmasıdır. Bu mantığa göre doğrudan kalbe doğan ilham yahut mükâşefe ile elde edilen bilgiler, rivayet veya aklî çıkarımlarla elde edilen bilgilerden daha üst konumdadır. (Uludağ, 1999, s.117)

İşte bu noktada İmâm-ı Rabbânî, sûfilerin bu genel düşüncesine karşı kendi muhalif düşüncesini açıkça ortaya koymakta ve bu tür tasavvufi argümanlara bağlı bilgilerin değil, şer'î kaynaklara dayalı olarak müçtehit imamlarca ortaya konulan içtihadî hükümlerin esas alınması gerektiğini belirtmektedir. O, bu noktada ilham, keşf ve rüya gibi bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulamakta ve bu kaynaklara dayalı bilgilerde birçok hataların, yanılmaların ortaya çıktığını dile getirerek, bunların müstakil birer bilgi kaynağı olamayacağını ifade etmektedir. Bu nedenle dini yaşamda esas alınması gerekenin ehl-i sünnet âlimlerince ortaya konulmuş şer'î hükümler olduğu sık sık vurgulamaktadır. Ona göre dinde kesin olarak güvenilecek iki kaynak Kur'an ve Hz. Peygamberin hadisleridir. Çünkü bunlar vahye dayalı olarak gelmiştir. Müçtehitlerin icma'ı ve içtihatları da bu iki asla yani Kur'an ve hadise dayanır. Bu temel kaynaklara dayanmayan ve uymayan şeyler ise, sûfilerin marifetleri ve keşfleri de olsa kabul edilemez. Kur'an, hadisler, icma ve kıyas (icthad) şer'î kaynaklar olduğundan Müslümanlar bunlara itaat etmekle emrolunmuş olup, buna karşın keşf ve ilhama uymakla mükellef tutulmamışlardır. (Serhendî, 1998, I, s.374; II, s.23)

İmâm-ı Rabbânî'nin ilham ve keşfi müstakil dini bilgi kaynağı olarak görmemesi, onlarda bazı hataların ve şer'î hükümlerle bağdaşmayan yönlerin bulunması nedeniyledir. O, bazı sûfilerin ilhamlarının yanlış/hatalı olmasında, kendine vârit olan sezgilerin yanlış değerlendirilmesinin veya şeytanın bu sırada devreye girip karıştırmasının yahut da kişinin kendi hayalinde ortaya çıkan ve doğru olmayan düşüncelerin etkili olduğu yorumunu yapmaktadır. (Serhendî, 1998, I, 297-298; II, 298-302) Bu sebepler dolayısıyla ilhamın

güvenilirliğinin şüpheli olduğunu, bu yüzden kat'î olarak güvenilecek olanın yalnızca Kur'an ve hadisler olması gerektiğini, şeriatın bu temel kaynakları dışında kalan bilgilerin ise ancak bu temel kaynaklara uygunluk arzemesi halinde kabul edilebileceğini belirtmektedir. Ona göre sūfilerin marifetleri ve keşfleri şeriat terazisine vurulmadıkça hiçbir değer ifade etmez. Şer'î hükümlere en ufak bir aykırılık görülen durumlarda ise ne ilham ne de keşf kesinlikle kabul olunamaz. (Serhendî, 1998, I, 297; II, 23)

Manevi bilgi vasıtaları ile bilgi elde edilmesinde velilerin hataya düşmesi konusunda onların hemen kınanmaması gerektiğini de belirten İmâm-ı Rabbânî, onların bu konudaki yanılmalarının içtihadında yanılan müçtehit gibi görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Aradaki fark ise müçtehit içtihadında isabet etmese de onun içtihadı takip edenler için hüccettir ve onu taklit edenler bu amellerine karşılık sevap da kazanırlar. Ancak velinin ilham veya keşf ile elde ettiği hatalı bilgiye uyulmaz ve bunlarla sevap da kazanılamaz. Çünkü ilham ve keşf gibi manevi vasıtalarla elde edilen bilgiler – naslara aykırılık teşkil etmediği sürece- ancak velinin kendisi için bir delil olabilir. Müçtehidin içtihadı ise hata ihtimali olsa da kendini takip edenlerce ona uyulması vacip derecesinde bile olabilir. (Serhendî, 1998, I, 118-119)

İmâm-ı Rabbânî bu görüşleri ile müçtehitlerce istidlal edilen içtihadî hükümlerin bütün Müslümanlar açısından hüccet konumunda olduğunu, ilham veya keşfin ise naslara aykırı olmamak kaydıyla sadece sahibi için delil olabileceğini belirtmekte, böylece müçtehidin hükmünün ilham ve keşften üstün olduğunu ortaya koymaktadır. Bu şekilde Müslümanların yapmakla emroldukları asıl şeylerin şer'î hükümler olduğunu, keşf ve ilham olmadığını açıkça dile getirmekle genel tasavvuf anlayışından farklı düşündüğünü ortaya koymaktadır. (Serhendî, 1998, I, 374) Bu noktada önemli bir diğer tespiti ise, her ne kadar kendilerine has çok üstün meziyetleri olsa da Zünnûn, Bestâmî, Şiblî gibi önde gelen tasavvuf erbabı kimselerin dahi müçtehitlere uyma konusunda avamdan bir mümin konumunda olmalarını belirtmesidir. Yani bu tasavvuf büyüklerinin ilham ve keşf yönüyle sahip oldukları yüksek mertebe, onları şer'î hükümler konusunda müçtehide uymaktan kurtarmamaktadır. Zira ilham ve keşf ile helal ve haram sabit olmayacağı gibi, bunlar farz veya sünnet kılmaya da delil olamazlar. (Serhendî, 1998, II, 125)

Burada son olarak İmâm-ı Rabbânî'nin İslam âlimleri hakkındaki dikkat çekici şu görüşlerini de aktarmak istiyoruz: Dinin asıl kaynakları olan Kur'an ve hadislere anlamlar verilirken ehl-i sünnet alimlerinin verdiği anlamlara uyulmalıdır. Faraza keşf veya ilham yoluyla, onların verdikleri manalara uymayan anlamlar ortaya çıkarsa, bunlara kesinlikle itibar edilmemelidir. Buna göre nazar-ı itibara alınacak manalar âlimlerin Kur'an ve hadislerden çıkardıkları manalardır. Bu manaların üstünlüğü ise bunların sahabilardan ve selef-i sâlihînden nakledilerek gelmiş olmaları nedeniyledir. Buna göre bu manalar hidayet yıldızlarından alınmıştır ve ebedi saadet, kurtuluş ve felah ancak bunlar sayesinde. Elbette ulemadan da taksiratı (kusurları) olanlar vardır, ancak bu durum İslam âlimlerinin ve onların ilimlerinin toptan reddini gerektirmez. Zira dinin tüm gerekleri onlar sayesinde öğrenilmiştir. Yine iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt etmek ancak onlar sayesinde. O âlimlerin hidayet nurları olmasa kimse hidayeti bulamazdı. Gerçek dinin yücelmesi ve insanların sırat-ı müstakime ulaşması da onlar sayesinde. Bundan dolayı ancak o âlimlere tabi olanlar kurtuluşa ererler,

onlara muhalefet edenler ise hem kendisi doğru yoldan saparlar, hem de başkalarını saptırırlar. (Serhendî, 1998, II, 299-300)

Görüldüğü üzere mutasavvıf âlimler arasında en önde gelen simalardan birisi olan İmâm-ı Rabbânî, ilham ve keşfe dayalı bilgiler konusuna mutasavvıfların savunduğu argümanlar çerçevesinde değil, meseleye bir fakih gibi yaklaşmakta ve çok önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Konuya dair yaptığı tespitlerin fikhî açıdan da oldukça yerinde ve isabetli olduğu görülmektedir. Zira fıkıh usulü ve kelim ilimlerinde de ilhamın, ilahî bir ilkâ olup olmadığının tespit edilememesi, doğru olma ihtimali yanında yanlış olma ihtimalinin de olması, bir kişinin ruhî tecrübesine dayalı olması vb. sebeplerle, şer'î bir delil olarak kabul edilmediği bir vakıdır. (Debûsî, 2001, s. 388; Nesefî, 2011, s.151)

SONUÇ

Bildirimizde İmâm-ı Rabbânî'nin "*Mektûbât*" adlı eserinden aktardığımız görüşleri sonucunda şu tespitler yapılabilir:

İmâm-ı Rabbânî'nin hayatı ve İslam dini uğrunda mücadeleleri incelendiğinde, kendisinin hem zahiri ilimlerde hem de tasavvufta manevi sahada yüksek bir yetkinliğe sahip, aynı zamanda ıslahatçı bir âlim olduğu görülmektedir. O, hakikat-şeriat tartışmaları, ilham ve keşf gibi tasavvufi bilgi kaynaklarının geçerliliği ve zahir ulemasının (müçtehitlerin) ve onların içtihadî hükümlerinin değeri konularında genel tasavvufî anlayıştan farklı bir konumda yer almaktadır. Zira tasavvufî anlayışta genel olarak dinin zahiri hükümlerinden ziyade bâtinî (hakikat) yönü öne çıkarılmakta, ilham ve keşf gibi vasıtalarla elde edilen ledünnî ilimlere en üst derece ilim payesi verilmekte ve zâhir uleması meşayih'e göre daha geri planda konumlandırılmakta iken, İmâm-ı Rabbânî'nin ise bu konularda bir mutasavvıftan çok bir fakih gibi hareket ettiği görülmektedir. Ona göre asıl olan şeriat olup tarikat ve hakikat ise şeriatın hizmetçisi ve onu tamamlama yönünde yardımcıdır. İlham ve keşf ile elde edilen bilgiler değil, Kur'an, hadisler ve diğer şer'î kaynaklardan elde edilen bilgiler esas olmalıdır. Ayrıca dinî ilimlerin doğru şekilde öğrenileceği kişiler ehl-i sünnet âlimleridir. Bu konuda ehl-i sünnet âlimleri ve onların çalışmaları kesinlikle küçümsenemeyeceği gibi, tasavvuf ehli meşayih'ten sadır olan ilham ve keşfe dayalı bilgiler de ancak ehl-i sünnet âlimlerinin bildirdiği şer'î hükümlere uygunluk göstermesi halinde bir anlam ifade edebilir. Şer'î hükümler ile ilham ve keşf arasında zıtlık bulunması halinde ise ehl-i sünnet âlimlerinin görüşleri esas olup, bu durumda keşf ve ilhamın hiçbir değeri bulunmayacağını dile getirmektedir. Bu şekilde şer'î hükümlerle çatışır konumda olan ilham ve keşf için de sûfinin içinde bulunduğu hâl veya sekrin bir sonucu olduğuna kanaat getirileceğini belirtmektedir.

KAYNAKÇA:

Algar, H., *İmâm-ı Rabbânî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, XXII, 194-195, İstanbul, 2000.

Bursevî, İ. H., *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*. Matbaat-ü Osmaniyye, İstanbul, 1330(h.).

Debûsî, E. A., *Takvîmü'l-Edille*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

- Dokgöz, D., *Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirindeki Usûlî ve Fıkhî Görüşleri*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2020.
- Erdem, M., Serhendî'nin Tecdit Yönteminde Fıkhın Yeri, *Dini Araştırmalar* 9 (26), s. 297-302, 2006.
- Karaman, H., *İmam-ı Rabbanî ve İslam Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Kâşânî, İ., *Tasavvufun Ana Esasları*, Hakkı Uygur (çev.), Kurtuba Kitap, İstanbul, 2012.
- Nesefî, E. M., *Tabşiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire, 2011.
- Serhendî, A. F., *Mektûbât*, Abdülkadir Akççek (çev.), Dergah Ofset, İstanbul, 1998.
- Sülemî, M., *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Uludağ, S., *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- Uysal, M., *İlk Dönem Sûfîlerin Nassları Yorumlama Tarzı'nın Müzakeresi*. Kur'an'ın Bâtınî ve İşârî Yorumu (Sempozyum Bildirileri). 121-128, İstanbul, 2018.

Habsburg Serhaddinde Üç Silâhşor: Hans Freiherr von Katzianer, Herbard VIII. von Auersperg ve Johann Weichard von Auersperg

*Mehmet SOLAK¹

Özet

1 Ocak 1527 günü Cetin Meclisi'nde Hırvat soylular Macarlardan bağımsız bir şekilde I. Ferdinand'ı (d. 1503- ö. 1564) Hırvat Kralı olarak seçmişlerdi. Buna istinaden I. Ferdinand'dan, Hırvat topraklarının muhafazası için belli sayıda süvari ve piyadeyi Osmanlı serhaddi boyunca konuşlandırması isteniyordu. Nitekim Habsburg Monarşisi, İç Avusturya eyaletleri ve Hırvatistan Krallığı'nın güçlerini Osmanlı'ya karşı birleştirerek Askerî Serhaddin örgütlenmesi dönemini başlattı. İstanbul'un söz konusu sürece verdiği tepki ise ilk önce Habsburg başkentini kuşatmasında (1529), sonrasında Krain ve Steiermark'a 1530'larda daha sık akınlar yapmasında ifadesini bulacaktı. Nitekim Osmanlı askerî aklının Moslavina, Virovitica ve Čazma'yı fethetmesi, Osmanlı akınlarının başlangıç noktasının tehlikeli bir şekilde İç Avusturya topraklarına yaklaşması anlamına geliyordu. İşte tam da bu sebeple Viyana'daki Habsburg sarayı (Hofburg), 1553 yılında Askerî Serhaddi kurumsal yönden yeniden yapılandırılarak tepki verdi. Viyana'nın izlediği siyaset sadece merkezdeki iktidarı taşraya (sınır) taşımayı hedeflememekte fakat aynı zamanda idarî/askerî yönden farklı kara kaptanlıklarından oluşan iki ana bölgeyi Askerî Serhad içinde temerküz ettirerek İç Avusturya eyaletlerinin güvenliğini sağlamayı amaçlamaktaydı. İşte Ivan Lenković'in 1553 yılında Askerî Serhaddi, Krain ve Steiermark eyaletlerinin önünde bir nevi kalkan görevi görmesi için sırasıyla Hırvat Askerî Serhaddi (Alm. *Krabatische Graenitz*/ Hırv. *Hrvatska Vojna Krajina*) ve Slavon Askerî Serhaddi (Alm. *Windische Graenitz*/ Hırv. *Slavonska Vojna Krajina*) şeklinde yeniden örgütlenmesi bu sürecin sonucuydu. Karlovac'ın Hırvat Askerî Serhaddi içindeki artan önemi sonucunda kalesinin inşa edilmesi (1579) ise, varolan sistemin isim değiştirilmesini öngörmekteydi: Karlovac Generalliği.

Bu çalışma Askerî Serhaddi'nin örgütlenmesinde ve yapı değişiminde önemli rol oynayan Hans Freiherr von Katzianer ve Auersperg kardeşlerin (Herbard VIII. ve Johann Weichard) yaşamöyküsünü, Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanan mücadeleler çerçevesinde ele almaya çalışmaktadır. Öncelikle tespit edilebildiği kadarıyla bu yaşamöyküleri, Habsburg serhad tarihi açısından, Avrupa'daki uygulamaların izlerini taşıyan merkezi bir yapıyı kurgulamaya yönelik yeni bir askerî ve idarî yapının oluşumuna tanıklık etmektedir. Araştırmada alanyazını ile ilgili Hırvatça ve Almanca yayımlanmış eserlere başvurulmuş; nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hans Freiherr von Katzianer, Herbard VIII. von Auersperg, Johann Weichard von Auersperg, Hırvat Askerî Serhaddi, Karlovac.

Giriş

Habsburglar, doğu sınırında kaybettikleri mücadelenin gözle görülür sebeplerini ancak 16. yüzyılın ortalarında fark etmişti. Türkiye literatürünün revaçtaki konusu olan Habsburg serhaddinde, Osmanlı yerel birliklerinin İç Avusturya eyaletlerine yaptığı akınların sürekli bir hal alması sonucunda savunma sisteminin yeniden örgütlenmesi gerekliliği vurgulanmaktaydı. Ancak Viyana'daki Habsburg sarayı (Hofburg) açısından temel problem artık mevrus

¹ Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-5304-7353.

toprakların muhafazasının yapılamıyor oluşuydu. Bu yeni örgütlenmede (1553) Askerî Serhad önce Hırvat (Alm. Krabatische Graenitz/ Hırv. Hrvatska Vojna Krajina) ve Slavon (Alm. Windische Graenitz/ Hırv. Slavonska Vojna Krajina) isminde iki ana üniteye bölünmekte ve bunlar daha küçük alt bölümler olan kaptanlıklara ayrılmaktaydı. İdari örgütlenme açısından, Hırvat Askerî Serhaddi Krain'ın savunma kalkanı olarak hizmet ederken, Slavon Askerî Serhaddi Steiermark'ın koruyucu siperi olacaktı. Her bir istihkâmın Alman *knechtleri* (paralı asker) tarafından korunması bağlamında, küçük istihkamlarda *haramijalar*, büyük istihkamlarda ise Alman arkebüzçüler ile Hırvat hüsarlar (hafif süvari) muhafaza görevini yerine getirmekteydi.²

Viyana merkezi idaresinin Orta Çağ Macaristan Krallığı'ndan devraldıkları savunma sisteminin zemininde inşa ettikleri Askerî Serhad organizasyonu, temelde askerî gücünün daha etkili kullanımından başka bir şey değildi. Serhad bölgesinin daha küçük ünitelere bölünmesi, emir komuta zincirini etkinleştirip manevra kabiliyetini attırıyordu. Zira bu tür bir sınır savunma örgütlenmesi, Osmanlı akınlarının eşzamanlı hamlelerine karşı savunma gücünü, finansal yeterliliğin izin verdiği ölçüde arttırmaktaydı. Nitekim İç Avusturya eyaletleri Askerî Serhad örgütlenmesinin başlangıcından itibaren savunma maliyetlerini üstlenmiş, bundan dolayı da hem Hırvat hem de Slavon bölgelerin komuta kademelerine Avusturyalı asilzadelere asker kökenli olanlar atanmıştı.³ Öyle ki, eyaletlerin tam olarak yapmak istediği, savunma maliyetini karşılamanın ötesinde, hiç şüphesiz serhad üzerindeki askerî kontrolünü arttırmaktı.

Yukarıda -hem özetle hem de girişte- bahsedilen gelişmeler ışığında bu çalışmada, Askerî Serhadde İç Avusturya iktidarının nesnesi olan Hans Freiherr von Katzianer, Herbard VIII. von Auersperg ve Johann Weichard von Auersperg yaşamöyküleri anlatılmaya çalışılacaktır. Burada adı geçen askerî figürlerin yaşamöykülerini tüm yönleriyle ele almak imkânı olmadığı gibi, bu satırların yazarının buna cüret etmesi de beklenmemelidir. Lakin araştırma konusu olan tarihi figürlerin askerî yaşamlarının genel hatları üzerinde durmak, Türkiye'de askerî tarih ve Habsburg-Osmanlı serhadleri üzerine yapılan çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır.

² "Vojna Krajina", *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T.: 04.09.2021: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>. *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje* bundan sonra tüm metin boyunca kısaltılmış şekli *HEMI* kullanılacaktır.

³ Radoslav Lopašić, *Karlovac: Poviest i Mjestopis Grada i Okolice*, Zagreb: Nakladom "Matice Hrvatske", 1879, s. 174.

1. Bir Asilzadenin Askerî Zümrede Yükselişi ve Çöküşü: Grad Kamen'den Kostajnica'ya Hans Freiherr von Katzianer'in Kariyeri

Ailesi hakkında devrin kaynaklarının çok az bilgi verdiği Hans Freiherr von Katzianer (Slov. Ivan Kacijanar) 1491/92 yılında bugünkü Slovenya sınırları içinde bulunan Begunje na Gorenjskem'in yakınlarındaki Grad Kamen'de dünyaya geldi.⁴ Askerî zümreye mensup bir asilzade olan Katzianer'in kardeşi Franz'ın Ljubljana Piskoposu, yeğeni Žiga Herberstein'in (d. 1486- ö. 1566) diplomat olmasına bakılırsa onun soylu zümresi içerisinde yeterince temayüz ettiğine hükmetmek gerekir. Askerî kariyerine Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'ın (hük. 1493-1519) Venedik Cumhuriyeti ile savaştığı sırada (1510) başlayan Katzianer,⁵ 1522 yılından itibaren Arşidük Ferdinand'a hizmet etmiş, daha sonra ise -1518 yılında oluşturulan- İç Avusturya eyaletlerinin başkaptanlığı (*Obristfeldhauptmann*) görevini 1523 yılında devralmıştır.⁶ 1524-1526 yılları arasında Hans Freiherr von Katzianer sadece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan mücadelelerde Hırvat Serhaddi'ndeki birliklerin başkaptan yardımcısı görevini sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda, bu görevin bir parçası olarak görülebilecek, 1525 yılında Steiermark, Kärnten ve Krain'daki köylü isyanlarını bastırmayı da katılmıştır.⁷ Öte yandan, II. Lojos'un (hay. 1506-1526) ölümüyle bir kez daha kralsız kalan Hırvat soylu zümresi, bu sırada, I. Ferdinand'ı Çetin Meclisi'nde (1.1.1527) kral seçmiştir.⁸ Katzianer tam da bu sırada bütün Hırvat serhaddinin savunmasını örgütlemeye başlar.⁹ Kariyeri açısından askerî zümre içerisinde daha da olgunlaşmasını sağlayacak olan bu görev sırasında, Hans Freiherr von Katzianer başarıları sayesinde, Viyana siyasal merkezinin dikkatini çekmeye başlayacaktır. Nitekim Nisan 1527 tarihinde Viyana'ya çağrılan Katzianer, Pressburg/ Bratislava valisi olarak tayin edilmişti. Pressburg'dan temmuz ayında tekrar Viyana'ya geri çağrılan Katzianer¹⁰, bu sırada Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Ferdinand tarafından Macaristan'daki birliklerin başkomutanlığına tayin edilmiştir. Bu terfi ile birlikte Katzianer

⁴ "Kacijanar, Ivan", *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T.: 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29712>.

⁵ Darko Vitek ve Redakcija, "KATZIANER, Hans", *Hrvatski Biografski Leksikon*, (Glavni Ravnatelj) Vlaho Bogišić, Svezak 7, Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, 2009, s.186.

⁶ Alfred Kohler, "Katzian(n)er [Khatzianer, Coczianer], Hans", *Neue Deutsche Biographie*, Band 11, Berlin: Duncker & Humblot, 1977, s. 338.

⁷ "Kacijanar, Ivan", *HEMI*.

⁸ Cetin Saboru kararları in bkz.: *Acta Comitalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae: Hrvatski Saborski Spisi*, (*Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* serisinin 33. cildi), (Uredio) Ferdo Šišić, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1912, s. 50-53.

⁹ Lopašić, *Karlovac...*, s. 174.

¹⁰ Freiherr von Katzianer Presburg'da vergi konusunda uyguladığı sert politikalar yüzünden halk nezdinde büyük bir tepki görmüş ve bundan dolayı valilik görevinden azledilmiştir. Bkz.: Kohler, "Katzian(n)er...", s.338.

artık János Zápolya (d.1487- ö. 1540) üzerine sefere çıkıyor (1527) ve Tyrnau ile Neutra'yı alarak en fazla 3.000 neferlik birliğiyle Trenčín'e kadar olan Yukarı Macaristan'ı kontrol altına alacaktır.¹¹ Öte yandan, Hans Katzianer Doğu Slavokya bölgesine geçip, Tokaj (1527) ve Kosice'nin güneyinde (08.03.1528) János Zápolya'yı mağlup etti.¹²

Artık Habsburg askerî ricali içinde bulunan en gözde komutanlardan birisi olan Katzianer, bu sırada konumunu güçlendirmek ve belki de daha üst mevkilere çıkmak için elinden geleni yapıyordu. Katzianer'in, I. Viyana Kuşatmasında (1529) Osmanlı ordusuna karşı savaşması ve 1530 yılında Krain Valiliği'ne yükselmesi bu durumun belki de en açık göstergesidir.¹³ 1530-1537 yılları arasında İç Avusturya Eyaletleri (Krain, Kärnten ve Steiermark) başkaptanlığı (*Obristfeldhauptmann der Innerösterreichischen Länder*) görevini yapacak olan Katzianer, Slovenska Krajina (*Windische Mark*) da dahil olmak üzere Macaristan'daki ve Hırvatistan'daki tüm garnizonlar emri altına girecekti. Bu atamanın askerî açıdan anlamı, Katzianer'in güneydoğudaki sınırı güvence altına almaya yani Zápolya ile savaşmak için küçük, geniş çapta dağılmış birliklere komuta etmek gibi zor bir göreve talip olmasıdır. Zor görevi başarmak ise sadece askerî elit içerisinde yer almayı değil, fakat aynı zamanda kişinin farklı yerlerde aynı rütbedeki mevkiler için belirli bir yeterlilik düzeyine ulaştığını ifade ediyor ve böylece bu mevkiye atanan kişinin kariyer imkanını genişletiyordu. Bu görevi Katzianer açısından bakacak olursak, onun 1531 baharına kadar Yukarı Macaristan'da Zápolya'ya karşı toprak kazancı konusunda boşuna çabaladığını görürüz.

Bunların yanı sıra Katzianer, Hırvatistan ve Krain'ın sınır savunmasının başına *Landeshauptmann* rütbesinde geçmesiyle beraber (1528), artık Askerî Serhaddin faaliyetlerinin merkezinde yer alarak, nüfuz kazanmaya devam ediyordu. Katzianer'in Mart 1531 tarihinde Unterdrauburg'daki İç Avusturya parlamentosuna katılması ise onun Askerî Serhaddeki etkinliği ortaya koyuyordu. Çünkü bu parlamentoda Hırvat Serhaddi'nde bir keşif teşkilatının (*Kundschafterdienstes*) örgütlenmesini ve Krain sınırına Sırp Hristiyanların yerleştirilmesini savunmaktaydı. Zira bu projelerin gerçekleşmesi İç Avusturya eyaletlerinin sınır güvenliği için önemli hale gelecekti. Katzianer görevi gereği, 1532 Eylül'ünde *obristfeldhauptmann* olarak Steiermark üzerinden çekilen Osmanlı birliklerine ve Viyana Havzası'ndaki Kasım Bey

¹¹ Kohler, "Katzian(n)er...", s.338.

¹² Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

¹³ Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

birliklerini ağır kayıplar verdirmişti ki,¹⁴ bu başarıları daha sonra askerî kademelerde ilerleyişinde oldukça işine yarayacaktı.

1537 yılında Kralın elçisi olarak Križevci'deki Parlamento'ya katılan Katzianer, burada kral ve Hırvat soylularının (Ferenc Batthyány, Šimun Bakač, Petar Keglević ve Ludovik Pekri) anlaşmasına binaen Hırvat Askerî Serhaddi'nin örgütlenmesi çalışmalarına başlamıştı.¹⁵ Katzianer'in serhad bölgesinde aldığı bu yeni görev, askerî açıdan bakıldığında, daha önce bölgede görev yapmış bir Avusturya subayına son derece uygundu. Ancak onun Zápolya'ya karşı yeniden savaşa girmesi, kariyerinin ve hayatının geleceğine yaptığı katkı bakımından çok daha önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Katzianer I. Ferdinand tarafından, Osmanlı fetihlerine (1536) binâ'ın Slavonya'yı Osmanlı hakimiyetinden kurtarma görevi verildi (1537) -sözde Kajinaer seferi. Osijek'i alıp Zemun'a doğru ilerlemeyi amaçlayan Katzianer,¹⁶ Habsburg savaş organizasyonunda oluşan, emre itaatsizlik, lojistik yetersizlik, kötü hava koşulları ve tahrip olan yollar gibi birçok aksaklık, ağustos sonunda Koprivnica'dan ayrılan 24.000 neferlik düzenli birliğin yürüyüşünü, yiyecek aramak için Slav köylerine inen yağmacı güruhun yıkımına dönüşmesini önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır. İşte bu etki, daha sonra Osijek kuşatmasının (21-30 Eylül 1537) başarısızlığa uğramasına yardım ederek, Katzianer'in birlikleriyle Đakovo üzerinden batıya çekilmesine sebep olacaktı.¹⁷

Bu sırada Katzianer, ağır topların ve mühimmatın bir kısmını Vuka Nehri'ni geçerken imha ediyordu. Nitekim Osmanlı hafif süvarilerinin birkaç saldırısından sonra, Katzianer pek az bir maiyeti ile 8-9 Ekim gecesi (1537) Đakovo ve Valpovo yakınlarındaki Gorjani bataklıklarının yakınındaki savaş hattından kaçacaktı. Ertesi sabah Katzianer'in geriye kalan birlikleri Slavonya'nın doğusundaki bu bölgede Semendire sancakbeyi Yahyapaşazade (Jahjapašić) Mehmed Bey ve Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey'in (d. 1480- ö. 1541) komuta ettiği

¹⁴ Kohler, "Katzian(n)er...", s.339. 1530 yılında savunma sisteminin başına getirilir getirilmez, göreviyle ilgili çalışmalara başlayan Hans Freiherr von Katzianer, ilk olarak Erasmus Turn'u yardımcısı olarak Hırvat serhaddinde görevlendirmiştir. Bu görevlendirme esasında Hırvat serhaddinin müstakil bir mevki komutanlığı olması anlamına gelmiyordu. Nitekim bu durum, yani Hırvat Serhaddinin Macaristan başkumandanlığından müstakil bir mevki komutanlığı haline gelmesi, Katzianer'in Gorjani Savaşı'ndaki başarısızlığından sonra Macaristan'daki başkumandanlık (oberstfeldhauptmann) görevine Leonhard von Vels getirilmesi ve Hırvatistan-Slavonya serhaddi başkaptanlığına (vrhovan vojvoda/ supremus capitaneus) Nikola Jurišić'in (1537-1538) tayin edilmesiyle gerçekleşecekti. Bkz.: Lopašić, *Karlovac...*, s.174; Mehmet Solak, *Sınırların Hapsettiği Tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Hırvat Askerî Sınır Bölgesi'nin Örgütlenmesi (1553-1664)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, ss. 313-314.

¹⁵ Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

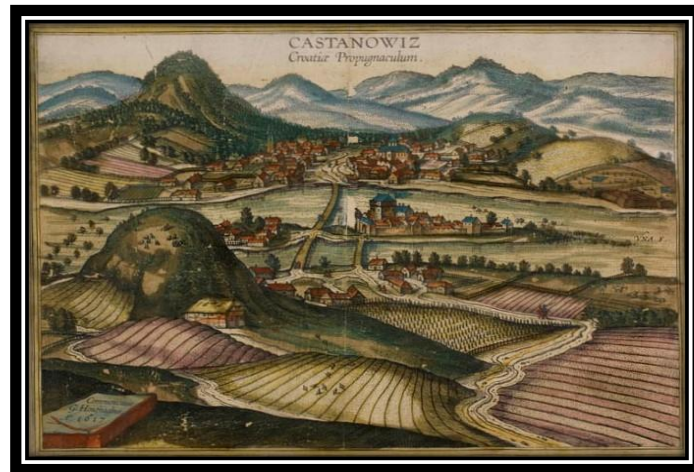
¹⁶ "Kacijaner, Ivan", *HEMI*.

¹⁷ Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

birlikler tarafından çok ağır bir yenilgiye uğratılıyordu.¹⁸ Bu kaçıışının ardından Katzianer'in, ilk önce Susedgrad'ta uzaktan, sonrada Krems'te yüz yüze (11 Aralık 1537) I. Ferdinand'tan dilediği aflar işe yaramıyordu. Zira bu girişimlerine rağmen tutuklu olarak Viyana'ya getirilip, *crimen laesae maiestatis* suçlamasından yargılanıp hapsediliyordu.¹⁹

Birkaç ay sonra (31 Ocak 1538) Viyana zindanlarından kaçırılan- I. Ferdinand'ın rakibi Zapolya tarafından kaçırıldığı kuvvetle muhtemeldir- Katzianer, 4 Şubat 1538 tarihli tutuklama emrine rağmen ilk olarak Kostajnica Kalesi'ndeki Kont Nikola Šubić Zrinski'ye (d. 1508- ö. 1566) sığınır. Ancak Katzianer'in Zápolya ile I. Ferdinand arasında imzalanan Nagyvárad Antlaşması (24 Şubat 1538) sonrasında Osmanlı tarafına geçmeyi planlaması²⁰ ve bu bağlamda Kostajnica'yı Osmanlılara teslim etmesi, artık kendisine iyi gözle bakmayan Kont Zrinski tarafından öldürülmesine sebep olmuştur.²¹

Askerî faaliyetlerin çok kaygan bir zeminde yürütüldüğü çağda komuta makamında bulunan Katzianer'in Slavonya üzerine yaptığı başarısız sefer, başarılarla inşa ettiği kariyerinin bitmesinde -hatta hayatını kaybetmesinde- yegâne öneme sahiptir. Ancak kesin olarak bilinen Katzianer'in Osmanlı ilerlemesini yavaşlatmada rol oynadığı, özellikle Slavonya'daki- özellikle Požega bölgesinde- birkaç ayaklanmada etkisi görüldüğüdür.²²

Şekil 1: Kostajnica Kalesi²³

¹⁸ Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

¹⁹ Kohler, "Katzian(n)er...", s.339.

²⁰ Kohler, "Katzian(n)er...", s.339.

²¹ "Kacijaner, Ivan", *HEMI*.

²² Vitek ve Redakcija, "KATZIANER...", s. 186.

²³ Hrvatski Državni Arhiv, *Hrvatska Mjesta u Grafičkoj Zbirci*, Kostajnica: Tvrđava i Grad s Okolicom, 1617.

2. Habsburg Askeri Zümresinde İki Kardeş: Herbard VIII. von Auersperg ve Johann Weichard von Auersperg

Habsburg askeri zümresinin çok tipik bir temsilcisi olan Herbard VIII. von Auersperg (d. 1528-ö. 1575)²⁴, babası Truva'nın yaşadığı ve hizmet ettiği Viyana'da doğdu. İki erkek (Vajkard ve Dietrich) ve beş kız kardeşe sahip olan Herbard Auersperg, erkek kardeşlerinden Vajkard ile eğitim için ilk önce Viyana'ya, sonra Kleve'ye gönderildi. Bu sırada Kleve'de kilisenin reforme edilmiş fikirlerini benimseyen Auersperg kardeşler, ömürlerinin sonuna kadar Protestanlığın ateşli bir savunucusu oluyorlardı.²⁵ Ancak babasının ölümünden (1541) sonra Krain'a geri dönmek zorunda kalan Herbard Auersperg, Monarşi'nin güney sınır savunmasının temel yapı taşı olan Senj Başkaptanlığında - Ivan Lenković'in (hük. 1537-1545 ve 1549-1552) himayesinde- askeri hayata intibak ediyordu. Bizzat Osmanlı birlikleri karşısında yaptığı başarılı mücadelelerle ön plana çıkan Herbard, hiç şüphesiz askeri yeteneği sonucunda Habsburg Monarşisi'nde çağdaş askeri organizasyonda parlayan yeni bir yıldız oluyordu, bir başka ifadeyle Senj (Deniz) Serhaddi'nin komutasına terfi ediyordu (1548). Bu bağlamda birkaç yıl sonra (1557) Hırvat-Slavon Askeri Serhaddi'nin başkaptanı Ivan Lenkovic'in yardımcısı görevine getirilen Herbard VIII. von Auersperg, aynı yıl 340 uskoktan oluşan bir birlikle 4.200 neferlik Osmanlı birliğinin Senj'e girmesini engellemektedir. Dolayısıyla Herbard Auersperg, Osmanlı birliklerinin Petrova Gora (1560) ve Udbina'ya (1566) yaptığı akınların geri püskürtülmesinde etkin bir rol oynayarak kariyer imkânını genişletmekteydi.²⁶ İşte tam da bu sebeple Herbard Auersperg, *Obristerleutnant* rütbesi ile ilk önce Hırvat ve Deniz (Senj) serhadlerinde (1560-1563) sonrasında ise Slavon Askerî Serhaddi'nde (1565-1569) görevlendirilmekteydi.²⁷ Osmanlı'ya karşı misliyle mukâbele etmeye çalışan Herbard Auersperg, 1566 yılındaki Hırvat Ban'ı Peter Erdödy ile bağlantılı şekilde Novigrad, Kostajnica ve Požega Sancağı'na yapılan akınlara öncülük etmişti.²⁸

²⁴ Herbard Turjaški olarak da bilinir.

²⁵ Miha Preinfalk, *Auerspergi: Po Sledeh Mogočnega Tura*, Ljubljana: Zgodavinski Inštitut Milka Kosa Zrc Sazu, 2005, ss. 93-94.

²⁶ Zdenko Šenoa, "AUERSPERG, Herbart VIII", *Hrvatski Biografski Leksikon*, Svezak 1, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1983, ss. 268-269.

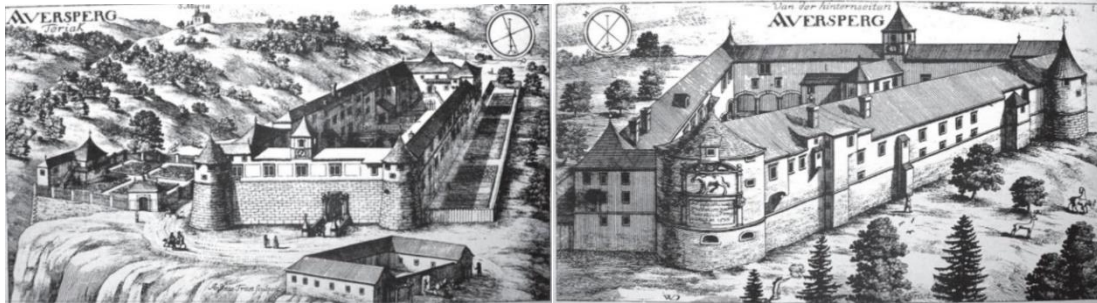
²⁷ Gustav Adolf Metnitz, "Auersperg, Herbard Freiherr von und zu", *Neue Deutsche Biographie*, Band 1, Berlin: Duncker & Humblot, 1953, s. 437.

²⁸ Šenoa, "AUERSPERG...", s. 269.

Şekil 2: Herbard VIII Auersperg²⁹

Az önce tasvir edilmeye çalışıldığı üzere Habsburg askerî ricali içinde bulunan en gözde komutanlardan birisi olan Herbard VIII. von Auersperg'in, özellikle Osmanlı birliklerine karşı Novi önlerinde gösterdiği üstün gayret³⁰ kariyerinde yeni sayfaların açılmasında etkili oldu. Bu bağlamda Kayzer, 1566 yılında Krain *landeshauptmannı* (1566-1575)³¹ ve 1568 yılında Hırvat-Slavon Askeri Serhaddi'nin başkaptanlığını Herbard Auersperg'e, tevdi ediyordu.³²

Şekil 3: Valvasor'a Göre Turjak Kalesi'nin (Auersperg Kalesi) Önden ve Arkadan Tasviri³³

²⁹ Peter Radics, *Herbard VIII, Freiherr zu Auersperg (1528-1575): ein Krainischer Held und Staatsmann*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1862, s.i.

³⁰ Metnitz, "Auersperg, Herbard...", s. 437.

³¹ Preinfalk, *Auerspergi...*, ss. 95-96.

³² "Auersperg, Herbart VIII.", *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T.: 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4580>.

³³ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, XI. Buch (s. 23, 24), IV. Band (s. 423, 424) Laybach (Ljubljana): Endter 1689; Preinfalk, *Auerspergi...*, ss. 92.

Her ne kadar Habsburg askeri ricali içerisinde yer alan asilzadeler, komuta kademelerinde ağırlıklarını hissettiriyor olsalar da serhadde Osmanlı ile yapılan muharebelerde kendi hayat güvenlikleri konusunda zaafiyet yaşanmasına engel olamıyorlardı. Bu bağlamda çalışmamızın kapsadığı dönemde vukubulan 1575 Muharebesi'nin sonucu ve Herbard Auersperg'in yaşamı üzerindeki etkisi büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla askeri başarılarının ardından trajik ölüm hikâyesiyle efsane olan ve Krain'da ölümsüz kahramanlar arasına yükselen Herbard, 1575 yılının yazında Bosna Sancakbeyi Sokullu Ferhad Paşa'nın 12.000 neferden oluşan birlikle kuzeye -Korana'ya- doğru yürüdüğünü haber almıştı. Söz konusu habere karşı Herbard VIII. von Auersperg “*mukâbele-i bi'l-misl lâzım*” düşüncesinden hareketle serhad askeri elitine savunmayı Radonja Nehri üzerindeki Donji Budački'de yoğunlaştırmayı emretmişti. Osmanlı askeri stratejisinden külliyen bî-haber şekilde birliklerin toplanmasını bekleyen Herbard Auersperg, 22 Eylül 1575 sabahı karşısında Osmanlı birliklerini gördüğünde birliği yetersiz de olsa, saldıracaktı. Ancak yapılan bu tedbirsiz davranış, Habsburg birliklerinin çok ağır bir darbe almasına sebep olacaktı. Neticede bu çatışmayı kaybeden taraf olarak Herbard VIII. von Auersperg ve kayınbiraderi Friedrich von Weichselberg 'in (Hırv. Friderik Višnjegorski) kafaları kesilip İstanbul'a gönderilmişlerdi. Öte yandan, İstanbul'a gönderilenler arasında, muharebe esnasında tehlikeli yaralar alan Herbard'ın oğlu Freiherr Wolf Engelbert von Auersperg (d. 1552- ö. 1590) de bulunması, muharebenin Habsburg tarafında yarattığı kaybı gösteren değerler arasındadır.³⁴

Şekil 4: Herbard VIII. von Auersperg ve Friedrich von Weichselberg'in Kesik Kafaları³⁵

³⁴ Franc Orožen, *Vojvodina Kranjska: Zgodovinski Opis (34 Podob)*, Ljubljana: Isdala “Matica Slovenska”, 1902, s.118.

³⁵ Preinfalk, Auerspergi..., s. 96. Bu kesik başların 1902 yılında Turjak'taki cephanelikte saklandığı biliniyor. Nitekim bu kesik başlar, II. Dünya Savaşı'na kadar Auersperg sülalesi tarafından Turjak Kalesi'nde muhafaza edildi. Bkz.: Orožen, *Vojvodina Kranjska...*, s.118; Miha Preinfalk, “Auersperg, Herbard, Baron (1528–1575)”, *Slovenska Biografija, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Znanstvenoraziskovalni Center SAZU*, 2013. E. T. 04.09.2021: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000980/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.

İstanbul'da 9 Aralık 1575 tarihinde yapılan zafer alayında Habsburg esirleri ve iki kesik baş teşhir edilmesi, başkent Viyana açısından yeni bir zorunluluğu da beraberinde getirmişti. Nitekim artık Osmanlı İmparatorluğu ile barışı uzatmak için İstanbul'da bulunan Habsburg elçilik heyetinin başındaki David Ungnad, kesik başlar ve genç asilzade Wolf Engelbert için fidye pazarlığına girişecekti. Gerçekten de David Ungnad, Herbard Auersperg ve Friedrich Weichselberg kesik başlarını 50 dukayı alıp, selvi ağacından yapılan bir kutuya koyarak 17 Aralık 1575 tarihinde Venedik Balyosu ile Kärnten'e göndermişti.³⁶ Aynı zamanda Wolf Engelbert için fidye müzakereleri 1577 yılına kadar devam etmiş³⁷ ve Osmanlı yönetimi bu esir ticaretinden elde edilen gelir ile Banja Luka'da Ferhat Paşa Camisi'ni inşa ettirecekti.³⁸ Burada unutulmaması gereken nokta bir serhad komutanı olarak Herbard VIII. von Auersperg'in sınır muhafızlarının daha disipline edilmesinin yanı sıra konsolidasyonu ve daha iyi örgütlemesi konularında katkıda bulunduğudur.³⁹

Şekil 5: Avusturya Arşidükü II. Karl'ın Cenazesinde Freiherr Wolf Engelbert von Auersperg⁴⁰

³⁶ 9 Aralık 1575 tarihinde yapılan zafer alayına, Osmanlı İmparatorluğu ile barışı uzatmak için İstanbul'da bulunan Habsburg elçilik heyeti tanıklık etmişti. Stephan Gerlach'ın gözünden törenin anlatımı için bkz.: Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.I, (2.bs.), (çev.) Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 255, 256, 257-258. Herbard VIII. von Auersperg Ljubljana'da bir hastane kilisesi olan Protestan St. Elizabeth'e defnedilmişti. Bkz.: Preinfalk, *Auerspergi...*, ss. 96.

³⁷ Her ne kadar Osmanlı devlet ricali Freiherr Wolf Engelbert von Auersperg için ilk başlarda 80.000 duka istemiş olsa da, yaklaşık iki yıl kadar müzakerelerin uzaması, genç asilzadenin Habsburg tarafına tesliminin daha esnek bir zeminde oluşmasını sağlamıştı. Nitekim Wolf Engelbert von Auersperg, 6.000 gulden karşılığında Habsburg tarafına teslim ediliyordu (1577). Wolf Engelbert, 1579-1584 yılları arasında Zumberak Başkaptanlığı görevini yerine getirmiştir. Bkz.: Gerlach, *Türkiye Günlüğü...*, s. 263; Metnitz, "Auersperg, Herbard...", s. 437.

³⁸ Metnitz, "Auersperg, Herbard...", s. 437; "Auersperg, Herbart VIII.", *HEMI*.

³⁹ Šenoa, "AUERSPERG...", s. 269.

⁴⁰ Avusturya Arşidükü II. Karl'ın cenazesinde (1590) Freiherr Wolf Engelbert von Auersperg, Carniola Dükaliği'nin bayrağını taşıyor. Bkz.: Preinfalk, *Auerspergi...*, s. 97.

Kendisi hakkında devrin kaynaklarının çok az bilgi verdiği Johann Weichard von Auersperg⁴¹ (d. ?- ö. 1580) askerlik hizmetine 1570 yılında Hırvat Askerî Serhaddinde başladı.⁴² Bilindiği üzere 1575 yılında Herbard VIII. von Auersperg ölmüştü ve Herbard'ın boşalan makamına- Hırvat Askeri Serhaddi komutanlığına- kardeşi Weichard von Auersperg atanmıştı. Bu dönemde Weichard, Bosna sancakbeyi Ferhad Paşa'ya karşı Bihać çevresinde yapılan mücadelelerde başarısız olduğu için görevden alınmıştı (1578). 1579 yılında tekrardan Hırvat Askeri Serhaddi'nin komutanlığına atanan Weichard,⁴³ bu sırada komuta bölgesinin kilit noktası olan Karlovac'ta inşa edilen kaleyi, karargâh merkezi olarak kullanıyor ve daimî ikametgâhi haline getiriyordu. Johann Weichard von Auersperg, 1580 yılı içerisinde, hastalık nedeniyle komutanlık görevinden ayrılmış ve kısa süre sonra ölmüştür.⁴⁴

Sonuç

Hans Freiherr von Katzianer ve Auersperg kardeşlerin (Herbard VIII., Johann Weichard) hayat hikâyelerinin başlangıç noktası, hiç şüphesiz Habsburg Monarşisi'nin askeri kültürünü dikkate almak zorundadır. Zira Habsburg askeri kültürü, asilzadeligi ve savaşı birbirinin mütemmim cüzü olarak görüyordu. Bu kültürün bilinen dünyayı kapsayan bir yapıya dönüştürülmesi, uygulanabilirliği açısından, savaşın organizasyonunun kurumsallaştırılmasını, dolayısıyla da Viyana merkezi iktidarının asilzadelere dayanmasını tabi kılıyordu. Öte yandan, aristokratik ailelerinin askeri zümreye gösterdikleri teveccühün altında yatan saik ise hiç şüphesiz ordudaki terfi kanallarının getirileridir. Her ne kadar aristokrat çocuklarının serhad bölgesinde bulunan bütün komuta rütbelerinde sırasıyla hizmet edip yeteneklerini ispat ederek kademeleri tek tek tırmandıkları gözlemlense de asilzâdeler, Viyana'daki sarayın ve askeri zümresinin iktidarını tahkim ediyordu. Bir başka ifadeyle Habsburg'un değişen savunma organizasyonuna ayak uydurabilecek yetişmiş aristokrat gençlere duyduğu ihtiyacın da orduda asilzâde istihdamına arttıran bir saik olduğunu görülmekteydi.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bu çalışma, Avrupa devletlerinde genel olarak gözlemlenen aristokrasinin devlet içerisindeki askeri kadrolardaki ilerleyişini dile getirmektedir. Bu

⁴¹ Hırvatça ve Slovence literatürde Ivan Vajkard olarak bilinir.

⁴² "Auersperg, Johann Weichard", *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T.: 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4582>.

⁴³ Zdenko Šenoa, "AUERSPERG, Johann Weichard", *Hrvatski Biografski Leksikon*, Svezak 1, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1983, s. 269.

⁴⁴ "Auersperg, Johann Weichard", *HEMI*. Johann Weichard von Auersperg, Samuel Budina'yı Franjo Črnko'nın *Historia Sigethi* (Beç, 1568) isimli eserini Hırvatçadan Latinceye çevirmeyi teşvik etmiştir. Bkz.: Šenoa, "AUERSPERG...", s. 269.

bağlamda Habsburg askeri ricalinin ve serhad bölgesinin en önemli şahsiyetlerinden olan Hans Freiherr von Katzianer ve Auersperg kardeşler (Herbard VIII., Johann Weichard), Osmanlı ile yapılan mücadeleler bağlamında konumlarını güçlendirmişler ve bunun sonucunda ordunun yüksek mevkilerinde görev yapmışlardır. Osmanlı serhad boylarında örgütlenen Habsburg sınır savunma sistemlerinin komutalarında görev almaları ve bu sistemlerin kuvvetlendirilme çalışmalarına katkı sağlamaları, bu asilzade subayların diğer önemli hizmetleri olarak göze çarpar. Hizmet ve başarıları devlet makamlarında bulunmakta arayan bu asilzade subayların Askeri Serhad Bölgesi bağlamındaki önerilerinde Habsburg yönetim merkezinin takip ettiği dış politikanın ana hatlarını görmek mümkündür.

Kaynakça

“Auersperg, Herbart VIII.”, *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E. T. 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4580>.

“Auersperg, Johann Weichard”, *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T. 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4582>.

“Kacijaner, Ivan”, *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E. T. 04.09.2021: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29712>.

“Vojna Krajina”, *Hrvatska Enciklopedija, Mrežno Izdanje*, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. E.T.: 04.09.2021: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>.

Acta Comitatoria Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae: Hrvatski Saborski Spisi, (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium serisinin 33. cildi), (Uredio) Ferdo Šišić, Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1912.

Gerlach, Stephan; *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.I, (2.bs.), (çev.) Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Hrvatski Državni Arhiv, *Hrvatska Mjesta u Grafičkoj Zbirci*, Kostajnica: Tvrđava i Grad s Okolicom, 1617.

Kohler, Alfred; “Katzian(n)er [Khatzianer, Coczianer], Hans”, *Neue Deutsche Biographie*, Band 11, Berlin: Duncker & Humblot, 1977, ss. 338-339.

Lopašić, Radoslav; *Karlovac: Poviest i Mjestopis Grada i Okolice*, Zagreb: Nakladom “Matica Hrvatske”, 1879.

Metnitz, Gustav Adolf; “Auersperg, Herbard Freiherr von und zu”, *Neue Deutsche Biographie*, Band 1, Berlin: Duncker & Humblot, 1953, s. 437.

Orožen, Franc; *Vojvodina Kranjska: Zgodovinski Opis (34 Podob)*, Ljubljana: Isdala “Matica Slovenska”, 1902.

Preinfalk, Miha; “Auersperg, Herbard, Baron (1528–1575)”, *Slovenska Biografija*, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Znanstvenoraziskovalni Center SAZU, 2013. E. T. 04.09.2021: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000980/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.

Preinfalk, Miha; *Auerspergi: Po Sledih Mogočnega Tura*, Ljubljana: Zgodavinski Inštitut Milka Kosa Zrc Sazu, 2005.

Radics, Peter; *Herbard VIII, Freiherr zu Auersperg (1528-1575): ein Krainischer Held und Staatsmann*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1862.

Redakcija ve Vitek, Darko; “KATZIANER, Hans”, *Hrvatski Biografski Leksikon*, (Glavni Ravnatelj) Vlaho Bogišić, Svezak 7, Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, 2009, ss. 186-187.

Šenoa, Zdenko; “AUERSPERG, Herbart VIII”, *Hrvatski Biografski Leksikon*, Svezak 1, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1983, ss. 268-269.

Šenoa, Zdenko; “AUERSPERG, Johann Weichard”, *Hrvatski Biografski Leksikon*, Svezak 1, Zagreb: Jugoslavenski Leksikografski Zavod, 1983, ss. 269-270.

Solak, Mehmet; *Sınırların Hapsettiği Tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Hırvat Askeri Sınır Bölgesi'nin Örgütlenmesi (1553-1664)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.

Valvasor, Johann Weichard; *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, XI. Buch, IV. Band, Laybach (Ljubljana): Endter 1689.

DİYARBAKIR SURLARI VE SİLİFKE SURLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Meltem AKYÜREK ¹, Dilan ORHAN ²

¹ Toros Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, 0000-0001-6174-0641

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 0000-0003-0134-393X

ÖZET

Kentlerin tarihsel gelişim sürecine tanıklık eden yapılar, kentlerin geçmişi, bugünü ve geleceği arasında bağ kuran kimlik unsurlarıdır. Tarih boyunca kent formlarının biçimlenişinde baskın öge olan, savunma işlevinin önemli olduğu dönemlerde inşa edilmiş tarihi kent surları; kentin o dönemdeki sınırlarını, sosyal-kültürel-mimari özelliklerini, yaşanmışlıklarını yansıtmaları nedeniyle tarihi kentler açısından büyük önem taşırlar. Kent surları, toplumsal-kentsel belleğin oluşmasında, yaşatılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiş ve içerisinde yer aldığı toplumsal ve kentsel dokunun gelişim ve değişiminde etkili olmuştur.

Diyarbakır tarihi kent çekirdeğini çevreleyen, şahitlik ettiği medeniyetlerin, kültürlerin ve dönemlerin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek 7 bin yıllık tarihsel varlığını ve özgünlüğünü sürdüren Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçları; 2015 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine alınarak tarihsel sürekliliğini koruyan özgün kültür varlıkları olarak, Dünya ve Türkiye tarihi için önemli bir evrensel miras niteliğindedir.

Mersin'in Silifke ilçesinde bulunan, Helenistik Dönem-Erken Roma Dönemine tarihlenen Silifke Kalesi; geçmişten bugüne Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde yaşamış önemli medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. 185 metre yüksekliğindeki akropole konumlandırılan Silifke Kalesi, Osmanlı döneminde Silifke'yi 'Kale Kent' kimliğine büründürmüştür.

Bu çalışmada, Diyarbakır Kalesi ve Silifke Kalesinin hem bulunduğu kentlere kattığı kültürel özellikler hem de fiziksel nitelikleri sorgulanmıştır. Ayrıca medeniyetlerin en değerli miraslarından olan tarihi kent surlarının Diyarbakır ve Silifke kentlerinde, koruma kararları çerçevesinde geçirdiği değişim / dönüşüm ve bulunduğu kentsel doku içerisindeki sürekliliği analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır kalesi, Silifke kalesi, kent surları, kent tarihi, kentsel doku

A COMPARATIVE EXAMINATION OF DİYARBAKIR WALLS AND SİLİFKE WALLS

ABSTRACT

Buildings which witness the historical development process of cities are identity elements that connect cities' past, present and future. Historical city walls, which were the dominant element in the formation of urban forms throughout history and were built in periods when the defensive function was important, have great importance for historical cities as they reflected the boundaries of the city at that time, its social-cultural-architectural features and experiences. City walls have played an important role in the formation, preservation and transmission of social-urban memory to future generations and also have been effective in the development and change of the social and urban fabric of the city in which it is located.

Diyarbakır Castle, Walls and Bastions, which surround the historical city core of Diyarbakır, were shaped in line with the needs of the civilizations, cultures and periods it has witnessed, and maintain its historical existence and authenticity for 7,000 years, is included in the UNESCO World Cultural Heritage List in 2015; it is an important universal heritage for the history of the World and Turkey as unique cultural assets that preserve their historical continuity.

Silifke Castle, which located in the Silifke district of Mersin and dated to the Hellenistic-Early Roman Period; carries the traces of important civilizations that lived in the Roman, Byzantine and Ottoman periods from the past to the present. Silifke Castle, which located on a 185-meter-high acropolis, transformed Silifke into a 'Castle City' identity during the Ottoman period.

In this study, both the cultural features and physical qualities of Diyarbakır Castle and Silifke Castle were examined. Moreover, the change/transformation of the historical city walls, which are one of the most valuable heritages of civilizations in the cities of Diyarbakır and Silifke, through the framework of conservation decisions, and their continuity within the urban texture were analyzed.

Keywords: Diyarbakır castle, Silifke castle, city walls, urban history, urban texture

1. GİRİŞ

Medeniyetler geçmişten günümüze çeşitli nedenlerden dolayı yaşadıkları kentlerin etrafına duvarlar inşa etmişlerdir. Korunma, savunma, güvenlik, barınma, güç göstergesi olarak inşa edilen bu kent surları çağlar boyunca farklı uygarlıklar ve kültürler tarafından çeşitli restorasyon çalışmaları, eklemeler, sağlamlaştırılmalar sonucunda kullanılmaya devam edilmiştir. Farklı medeniyetlerin tarihsel gelişim sürecine tanıklık eden, farklı izlere, morfolojik katmanlara, kültürel ve fiziksel birikimlere sahip bu yapılar kentlerin geçmişi, bugünü ve geleceği arasında köprü görevi niteliğindedir. Tanıklık ettikleri uygarlıkların o dönemdeki sınırlarını, toplumsal-ekonomik-sosyal ve mimari özelliklerini, kültürlerini yansıtan kent surları tarihi mirasımızın önemli parçalarıdır. Günümüzde tarihi ve kültürel mirasın bir parçasını oluşturan tarihi kent sınırlarının ve kent belleğinin tanımlanmasını sağlayan kent surları; fiziksel varlıklarının ötesinde yüklendikleri kültürel-sembolik anlamlarla da kentlerin simgeleri olmuşlardır.

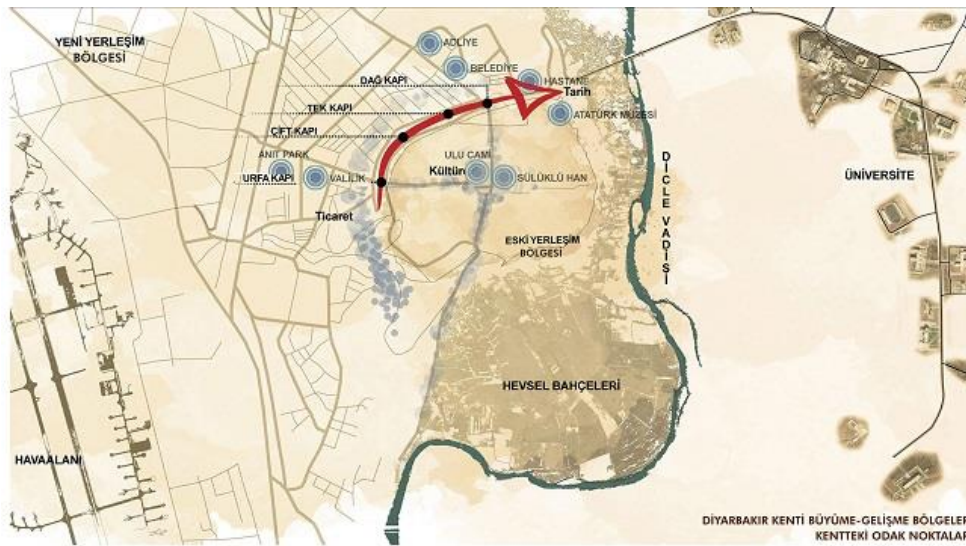
Yaşayan birer varlık olarak kentlerde değişim ve dönüşüm kaçınılmazdır. Hızlı kentleşme, imar planları, koruma ve planlama uygulamaları kapsamında yapılan değişimlerden tarihi anıt niteliğindeki bu kent surları da büyük ölçüde etkilenmektedir. İnşa prensibi olarak tarih boyunca toplumun ve bulunduğu kentin çevresel faktörlerden korunması, fiziksel mekânın sınırlanması, kentin büyümesinin kontrol edilebilmesi gibi sebeplerle, savunma ve güvenlik öncelikli amaçlarla kullanılmıştır. Sanayileşme, ekonomik ve teknolojik gelişmelere koşut olarak gelişen askeri teknolojiyle kent surları savunma işlevlerini yitirmiştir. Hızlı büyüyen kentlerde, artan yapılaşmayla birlikte yaşam alanlarının genişlemesi kent surlarının sınır belirleyici niteliğini, yani özgün işlevini kaybetmesine sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı tarihi belge niteliğindeki kent surlarının buldukları kentlere kattığı özgün kültürel ve fiziksel değerleri sorgulamaktır. Çeşitli yenilemeler, dönüşümler, eklemelerle günümüzde varlığını sürdürmekte olan kent surlarının çağlar boyunca geçirdiği değişim/dönüşüm süreçleri, modern kent yaşamına nasıl entegre olduğu ve kentsel doku içerisindeki sürekliliğini incelemek çalışmanın hedefleri arasındadır.

Bu amaçlar doğrultusunda seçilen Diyarbakır Surları ve Silifke Kalesi örnekleri üzerinden araştırmalar ve analizler yapılmıştır. Tarihsel ve kronolojik araştırmaların sonucunda iki farklı bölgede yer alan tarihi 'kent surları' örneklerinin günümüz modern kentleriyle olan fonksiyonel-toplumsal-sosyal-mimari ilişkileri, güncel koruma yaklaşımları incelenmiş ve elde edilen bulgularla çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır.

2. DİYARBAKIR KENTİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Diyarbakır, M.Ö. 3000’li yıllardan günümüze uzanan, farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış; tarihin farklı dönemlerinde farklı toplumların odağı olmuş tarihi bir kenttir. Kentteki ilk yerleşme, günümüz İçkale mevkiinde Amida Höyükte, M.Ö. 5000 yıllarında, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan verimli tarım arazilerini kullanan ve Yukarı Dicle bölgesine yerleşen Hurriler topluluğuna aittir (Görsel 1). M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aramiler, Asurlular, İskitler, Urartular, Medler, Makedonyalılar, Persler, Selevkoslar, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Abbasiler, Emeviler, Mervaniler, Selçuklular, İnoloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler, Moğollar, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi birçok devlet Diyarbakır topraklarında egemenlik kurmuştur (Özyılmaz, 2007, 65). Çağlar boyunca farklı medeniyetler tarafından “Amidi, Amid, Amida, Kara Amid, Diyar-Bekr, Diyarbekir ve Diyarbakır” gibi farklı isimlerle adlandırılan kent, ön emini ve değerini tarihin her döneminde korumuş, Anadolu toprakları ile İran, Irak ve Suriye arasında bir köprü işlevi kurmuş ve stratejik açıdan da büyük önem taşımıştır (İzgi, 2020, 1). Köklü tarihi geçmişi olan Diyarbakır kentinden geçen topluluklar kentte kendi izlerini ve eserlerini bırakmışlardır. Günümüze ulaşan Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçları kentteki antik değere sahip, dünya çapında önemi vurgulanan yapılarıdır.

Görsel 1. Diyarbakır Kentinin Tarihsel Gelişimi

(Diyarbakır Belediyesinden edinilen halihazır harita üzerinden Dilan Orhan tarafından hazırlanmıştır)

3. DİYARBAKIR SURLARININ KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Çağlar boyunca kentte hâkimiyet kuran farklı medeniyetlerin ortak eseri olan Diyarbakır Kalesi, Dicle Nehri'nin batısından Karacadağ'a kadar uzanan geniş Bazalt Yaylası üzerinde kurulmuştur. Dicle Vadisi'nden yaklaşık 100 m yükseklikteki arazinin doğal- topoğrafik yapısı kalenin şeklini belirlemiştir. Diyarbakır Kalesi duvarlarının uzunluğu yaklaşık 5700 m, yüksekliği 10-12 m ve kalınlığı 1,4-5 m arasında değişmektedir (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013). Kuzeyden güneye 1400 m, doğudan batıya 1040 m uzunluğundaki eksenleri ile yaklaşık 150 hektarlık bir alanda konumlanmış olan Diyarbakır Kalesi ve Surları, tarihi Diyarbakır kentinin etrafını kuşatmaktadır. Diyarbakır Kalesi İç Kale ve Dış Kale olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (İzgi, 2020, s.2).

İç Kale; "Fis Kaya" olarak adlandırılan sarp kayalığın üzerine kurulmuş, ilk yerleşim yeri olarak Diyarbakır tarihi kent çekirdeğini meydana getirmiştir. Diyarbakır İç Kalesi'nin inşa tarihi net olarak bilinmemekle birlikte Hurriler zamanına (M.Ö. 3000'li yıllar) tarihlendiği düşünülmektedir. M.S. 349'da Roma İmparatorluğu döneminde kentin etrafı surlarla çevrilmiş, M.S. 365-375 yılları arasında da surların batıya doğru genişlemesiyle Dış Kale asıl şeklini almıştır. Kent surları Abbasiler tarafından M.S. 899 yılında yeniden yaptırılmış; 1011 yılında ise Mervanîler kent surlarını tamir ettirmiştir (Aksoy, 2012, s.2).

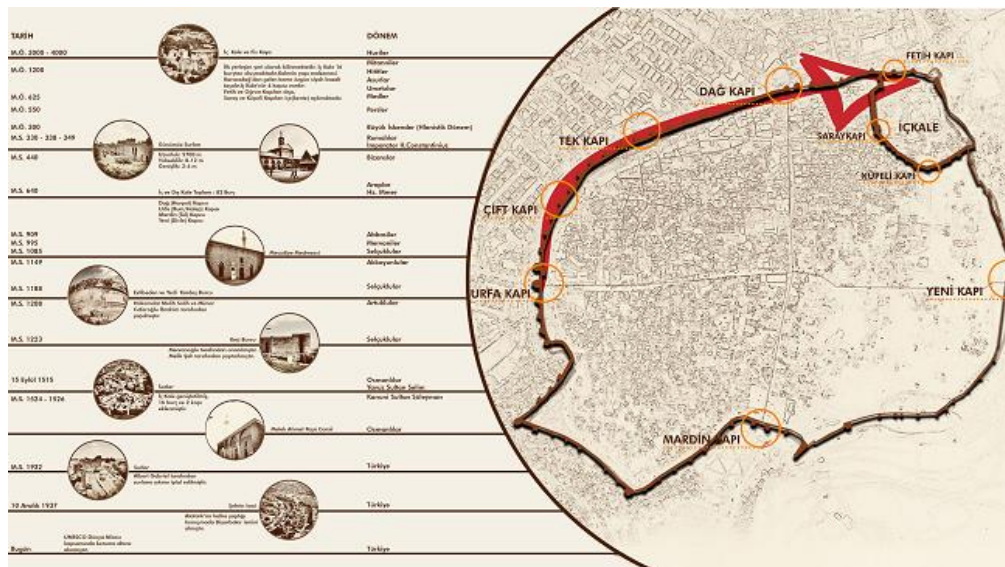
10 Aralık 1046'da Diyarbakır'a gelen İranlı bilgin ve şair Nasır'ı Hüsrev: "Ben dünyanın dört bucağında Arap, Acem, Hint ve Türk memleketlerinde birçok kentler ve kaleler gördüm. Fakat yeryüzünde hiçbir ülkede Âmid kentinin kalesine benzer bir kale ne gördüm ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum" şeklinde kaleden bahsetmektedir (Nasır-ı Hüsrev, 1950, s.13-14).

Diyarbakır Kalesi, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde onarılmış ve kaleye tamir kitabesi konulmuştur. Nisanoğulları (1142- 1183), Artukoğulları (1183-1232), Eyyübîler (1232- 1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302), Akkoyunlular (1401-1507) ve 1515 sonrasında da Osmanlı egemenliğinde kalenin çeşitli yerlerinde onarımlar yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1524-1526 tarihlerinde İç Kale genişletilerek günümüzdeki hâlini almıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de küçük çaplı değişimler, onarımlar geçiren kale ülkemizde tamamına yakın kısmı günümüze ulaşan nadir kaleler arasında yer almaktadır (Aksoy, 2012, s.3).

Yirminci yüzyıl başlarına kadar bütünlüğünü koruyan kent surlarının, 1930-1932 yılları arasında bir kısmı dönemin valisi tarafından dinamitlenerek yıktırılmış; yerel halk sur taşlarını sökerek konut inşaatında kullanmaya teşvik edilmiştir. 1932 yılında kenti ziyaret eden A. Gabriel ve kentin aydınlarının, yıkımın bir hata olduğunu belirtmesiyle birkaç burç ve sur duvarının yıkımının ardından işlem durdurulmuştur.

Diyarbakır surlarının özgünlüğü, tarihi önemi ve kültürel değeri konusundaki farkındalığın, yasal ve yönetsel yapılanmanın artmasıyla koruma ve onarım çalışmalarına başlanmıştır; 1940'lardan itibaren ilk olarak yıkılan surların enkazı temizlenmiş ve ortada kalan 4 no.lu burç onarılmıştır. Kentin sur dışına doğru büyümesini- gelişimini kolaylaştırmak, tarihi kent çekirdeği Suriçi ve yeni yerleşme Surdışı arasında bağlantı kurmak ve ulaşımı sağlamak için mevcut sur kapılarının yanına- gerekli görülen yerlere, modern ulaşım araçlarının rahatlıkla geçebileceği ölçülerde yeni kapılar açılmıştır.

Surlardaki bölgesel onarım çalışmaları farklı dönemlerde devam etmiş, özellikle 1980 sonrasında onarım çalışmaları hızlanmıştır. 2015 yılında Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçları; UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine alınarak tarihsel sürekliliğini koruyan özgün kültür varlıkları olarak tescillenmiş; Dünya ve Türkiye tarihi için önemli bir evrensel miras değeri taşımaktadır (İzgi, 2020, s.2). Günümüzde halen Diyarbakır Kent Surları ve çevresinde devam eden çok sayıda onarım-yenileme-dönüşüm çalışması mevcuttur (Görsel 2).

Görsel 2. Diyarbakır Kentinin Kronolojik Gelişimi

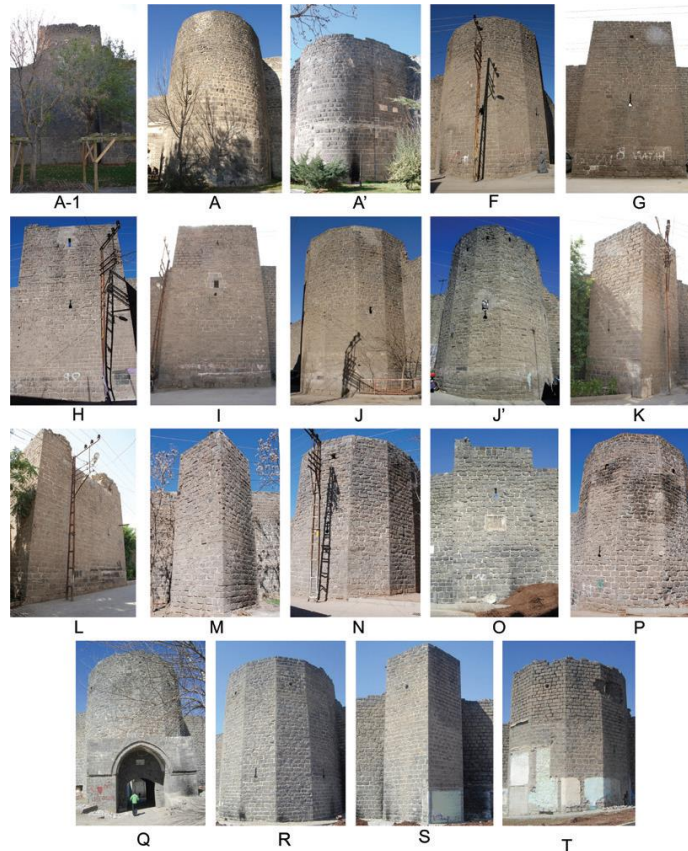
(Diyarbakır Belediyesinden edinilen halihazır harita üzerinden Dilan Orhan tarafından hazırlanmıştır)

4. DİYARBAKIR SURLARININ MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Diyarbakır surlarının çevre uzunluğu yaklaşık 5200 metredir. İç Kale'nin, Suriçi'nde kalan bölümünün uzunluğu 599 m, İç Kale ile sur duvarlarının toplam uzunluğu yaklaşık 5700 metredir. Sur duvarlarının yaklaşık 645 metrelik bölümü bazı sebeplerle yıkılmış veya yıktırılmıştır. İç Kale dâhil, sur duvarlarının sınırlandığı toplam alan yaklaşık olarak 1,57 km²'dir.

1930'larda dış surlar üzerinde 82, İç Kale'de ise 18 adet burç tespit etmiştir. Günümüzde; İç Kale'de 19 burç ve dört kapı, Dış Kale'de ise 82 burç yer almaktadır. Dış Kale Surları üzerinde bulunan burçlar; dairesel, dörtgen ve çokgen olmak üzere üç farklı plan tipolojisine sahiptir. İç Kale'yi saran surlardaki burçlar ise dairesel, dörtgen ve çokgen (beşgen ve dokuzgen) plan tipolojisine sahiptir (Görsel 3).

Kale burçları genellikle üç veya dört katlı olup kapalı mekânları ise iki katlıdır. Burçların zemin katları depo, üst katlar ise askerlerin kaldığı mekanlar işleviyle kullanılmıştır.

Görsel 3. Diyarbakır Kale Burçlarının Sur Dışından Görünüşleri

(Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013)

Görsel 4. Diyarbakır Surlarının Güney Görünüşü (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013)

Görsel 5. Diyarbakır Surlarının Doğu Görünüşü (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013)

Görsel 6. Diyarbakır Surlarının Güneybatı Görünüşü (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013)

Görsel 7. Diyarbakır Surlarının Batı Görünüşü (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013)

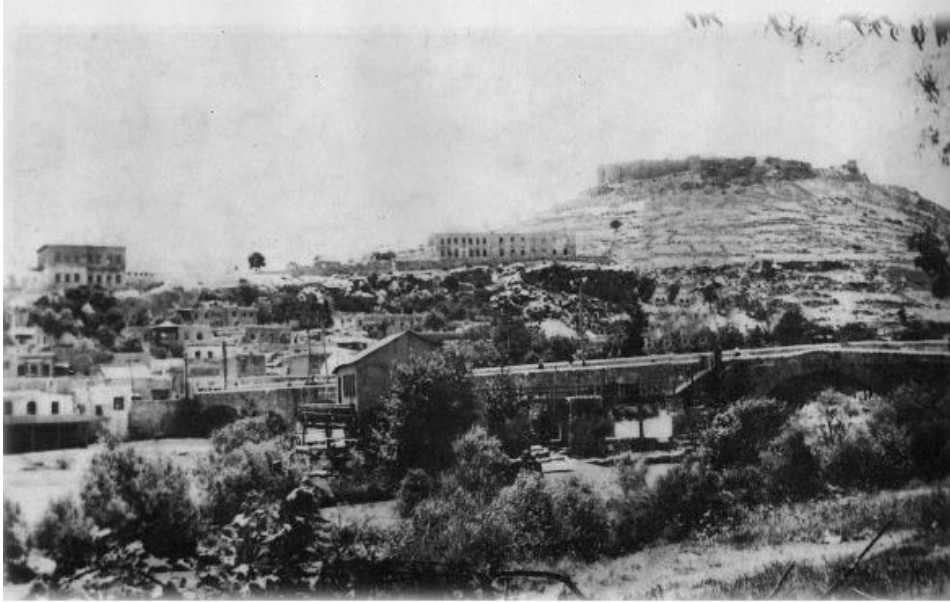
5. SİLİFKE'NİN KENTİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Antik çağda 'Seleukia' olarak bilinen Silifke; Türkiye'nin orta-güney kesiminde, Çukurova'nın batı ucunda yer alan Mersin il merkezine 85 km uzaklıktaki bir ilçesidir. Toros Dağları'na bakan ortasından Göksu Nehri geçen kent merkezi; Akdeniz'e 14 km uzaklıkta Mersin-Konya, Mersin-Antalya karayollarının birleştiği yerde yer almaktadır (Saygın, 2017, s.124). Silifke çevresinde M.Ö. 6000 yıllarından beri yaşamın var olduğu düşünülse de ilk yaşayan insanların toplumsal kimliği hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Geçmişten günümüze yerleşme özelliğini sürdürmekte olan kentin en eski ismi, kurucusu Büyük İskender'in komutanlarından I. Seleucus Nicator (M.Ö. 312-281) tarafından "Selefkos'un Şehri" anlamına gelen 'Seleukia' olarak adlandırılmıştır. Bu kent, komutan Selefkos'un kendi adına kurduğu 9 şehirden biri özelliğinde olup; varlığını ve yaşamını günümüze kadar devam ettirmiş tek Seleukia şehridir. Günümüzde var olmayan bu kentlerle karışmaması adına 'Seleuceia ad Calycadnum' adı verilen (Göksu üzerinde Silifke) Seleukeia Osmanlı egemenliği öncesinde, Osmanlı döneminde Senk (taşlık) Silifke olarak nitelendirilmiştir (Aslan, 1988, s.97).

Yaklaşık 8000 yıllık bir geçmişi olan ve geçmişi Neolitik Çağlara kadar uzanan Silifke, çeşitli dönemlerde savaş ve barış koşullarında birçok toplum tarafından ziyaret edilmiştir. Sümerlerin kolu olan Luviler M.Ö. 3000'lerde, kentte yaşadığı bilinen ilk topluluktur (Aydın ve diğerleri, 2009, 185). Köklü tarihi geçmişe sahip olan kent, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve bu uygarlıkların etkisiyle geniş bir kültürel mozaığe sahip oluşturmuştur. Silifke kentinin ortasından geçen Göksu Nehri ve kentte barınma- saklanma olanağı sağlayan Toros Dağları, kentin 'şehir devleti' olarak tercih edilmesindeki iki önemli aktördür. Ayrıca Silifke'nin stratejik konumu, topoğrafik yapısı, coğrafik koşulları, verimli arazileri, konut ve yaşam koşulları açısından avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan dolayı Silifke'nin yönetimi her dönemde çok önemli olmuş ve şehir birçok kez savaşlar ve isyanlarla el değiştirmiştir.

Kentin oluşumunu ve gelişimini etkileyen altı önemli dönem vardır. Bunlar: (i) Seleukos Dönemi (MÖ 312- MÖ 64), (ii) Roma Dönemi (64- MS 395), (iii) Bizans Dönemi (395- 647), (iv) Karamanoğulları Dönemi (1256) -1483), (v) Osmanlı Dönemi (1483-1923) ve (vi) Cumhuriyet Dönemidir (1923 sonrası). Bu farklı yönetim dönemlerinde inşa edilmiş kent yapıları Silifke Kalesi etrafında şekillenmiş; kent için Taşucu Limanı ve Liman Kalesi'nin (Ak Liman) varlığı sayesinde Anadolu içleri ile bağlantı kurulmuş ve ticaret ağları gelişmiştir. Böylece, diğer birçok antik kent gibi Seleukia da müstahkem bir tepe (akropol) üzerinde bir

yukarı şehir, nehir boyunca pazar ve depoların bulunduğu bir aşağı kasabadan ve dış eteklerde evlerle çevrili bir kent görünümündedir (Görsel 8).

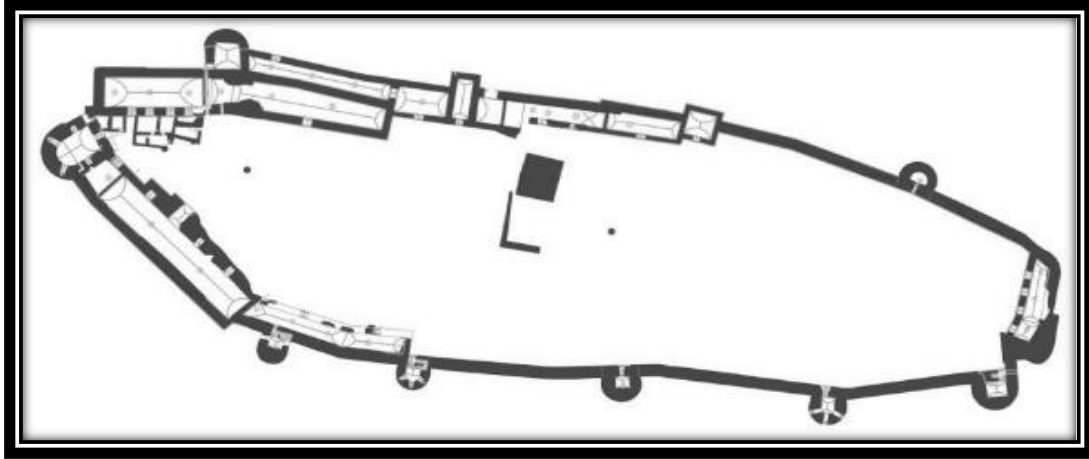
Görsel 8. Silifke Kalesi ve taş köprü, 1914
(Rıfat Karaduman arşivi, 2020)

Çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere tarih boyunca Silifke yerine Arzawa, Arvava, Godi, Luvi, Mısın, Kue, Harrua, Seleucus, Isaurya, Selenei Izori, Seleucie, Selacua, Seleucia, Selevkia, Salakiye, Salukiye, Siliske, Selefke, Zülüfge, Zilifge, Taşlık, Cilicia, Kamareddin, İçil, İçel ve Taşeli gibi isimler kullanılmıştır (Tekindağ, 1971, s.142; Aslan, 1988, s.37; Gürtürk, 1987, s.10).

6. SİLİFKE SURLARI VE SİLİFKE KALESİNİN KRONOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Mersin ili, Silifke ilçesinde bulunan “Silifke Kalesi”; güneyinde geniş ve verimli Göksu Deltası’na sahip olması, kuzeyinden geçen ulaşım elverişli Göksu Nehrinin kenarında bulunması, hac ve ticaret yolu üzerinde yer alması gibi sebeplerden dolayı tarihin her döneminde önemini korumuştur. Yapılan araştırmalara göre Helenistik veya erken Roma dönemine ait olduğu anlaşılan kale, 185 m yüksekliğindeki bir tepe (akropol) üzerinde konumlandırılmıştır. Yakın çevresi hendekle çevrilmiş elips biçimdeki kale Roma döneminde inşa edilmiş ve kalenin içinde kemerli galeriler, su sarnıçları, depolar gibi farklı dönemlere ait

kalıntılar bulunmuştur. Silifke Kalesi Akdeniz Havzasına hakimiyeti ve stratejik konumu nedeniyle her dönemde önemini korumuş ve farklı medeniyetler tarafından yerleşim görmüştür. Roma, Bizans, Ermeni, Rodos Şövalyeleri, Karamanoğlu ve Osmanlı dönemlerinde kale olarak kullanılmıştır (Görsel 9). Geçirdiği onarım ve değişiklikler sonucu günümüzde bir Orta çağ Kalesi görünümündedir (Aykaç, 2018).

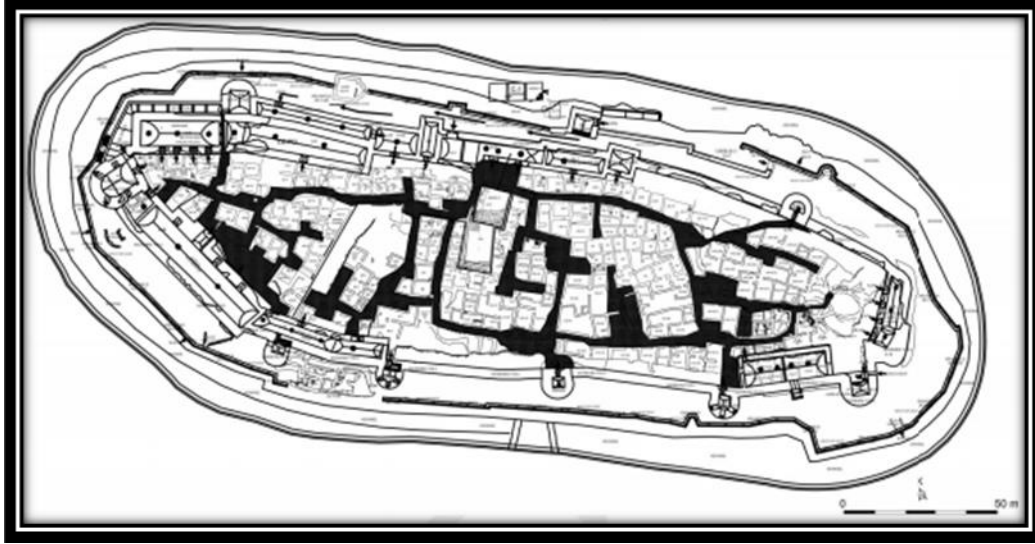
Görsel 9: Roma Döneminde Silifke Kalesi

(Aykaç, 2018, 393-406)

Karamanoğulları döneminde Silifke Kalesi; Kıbrıs ve Cenevizlilerle ticaretin yapıldığı Akdeniz'e açılan önemli bir liman kalesi işlevindedir. Bu bölgeden pamuk, inşaat malzemeleri, şeker, biber gibi çeşitli malların ticareti yapılmıştır. Osmanlı döneminde Silifke Kalesi, Anadolu'yla bağlantıyı sağlayan stratejik konumuyla Akdeniz ticaretinin kontrolünü elinde bulundurmuş ve Silifke'yi 'Kale Kent' kimliğine büründürmüştür (Alptürker, 2012, 15). 19. yüzyılın son çeyreğine kadar 'Merkezi Köy' statüsünde olan Silifke Kalesi ve çevresi bu tarihlerden sonra ekonominin ve ticaretin merkezi olmuş; kısa bir süre da sonra kale terk edilmiş ve zamanla kaledeki yerleşim yerlerinin neredeyse tamamı toprak altında kalmıştır.

2011 yılında Silifke Kalesinde başlayan kazı çalışmaları 2017 yılında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda kale içi yerleşim dokusu açığa çıkarılmıştır. Ulaşılan mekânlar ve bulgulardan hareketle Kale tarihinde dönemleme çalışmaları yapılmıştır. Kazı bulgularına göre Silifke Kalesi; Roma, Bizans, Karamanoğlu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere beş dönemde incelenmektedir. Silifke Kalesinde 2011-2017 yıllarında yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılan kent dokusu genel olarak; askeri, sivil, ticari ve dini

mimarinin temel alındığı tespit edilmiştir (Görsel 10). Her dönem kendisinden önceki dönemlerin ve medeniyetlerin kent dokusuna eklemesiyle oluşmuştur.

**Görsel 10. Silifke Kalesi kazı sonrası sokak dokusu
(Silifke Kalesi Kazı Başkanlığı Arşivi, 2018)**

17. yüzyılda Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Silifke Kalesi'nde 23 burç olduğunu, kale içinde bir cami ve 60 ev bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde görülebilen 10 adet burç olsa da kaledeki burçların bir kısmı ve kale içi yıkık durumda olduğundan net tespit yapılması mümkün olmamıştır (Dağlı ve diğerleri, 2005).

Cumhuriyet Döneminden itibaren kentsel kullanım niteliklerini kaybeden Silifke Kalesi 1995 yılında Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanan Silifke Koruma Amaçlı İmar Planına göre 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Kazı Dönemine kadar sosyal ve fiziki olarak önem verilmeyen kale ve çevresi kazı çalışmalarının ardından dikkat çekerek turizm potansiyelini ve kent odağı olma özelliğini geliştirmektedir (Görsel 11, Görsel 12).

**Görsel 11. 2016 yılı kazı çalışmaları öncesi Silifke Kalesi ve surları
(Aykaç, 2018)**

**Görsel 12. Kazı çalışmaları sonrası Silifke Kalesi ve surları güney cephesi
(Aykaç, 2018)**

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Antik çağdan itibaren kentsel kullanımın en önemli aktörlerinden olan kaleler ve surlar özellikle savunma amacıyla kentlerin akropol alanlarında inşa edilmişlerdir. Diyarbakır ve Silifke kentleri arası mesafe yaklaşık 680 km olup her iki kentte uzun tarihi geçmişleriyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Zaman zaman aynı medeniyetlere ve hükümdarlıklara ev sahipliği yapan kentler zaman zaman farklı medeniyetlerce birçok kültürel miras barındırmıştır.

Diyarbakır Kalesi ve Surlarının, Silifke Kalesi inşasından daha eski tarihlere dayandığı tespit edilmiştir. Silifke Kalesi Surları, Diyarbakır Surlarından daha küçük bir alanı çevrelemiştir. Çeşitli fonksiyonlara olanak sağladığı belirtilen Silifke Kalesi, kentin ortasından geçen Göksu Nehrinin sağladığı avantajlar nedeniyle kale kent niteliğini zaman zaman kaybetmiştir. 20. yüzyıla kadar Silifke Kalesi kentsel kullanıma dahil olsa da nehrin güney kıyıları da kentsel kullanım için uygun koşullar sağlamıştır. 20. Yüzyıldan itibaren Silifke Kalesi tamamen terkedilmiş Silifke kenti Göksu Nehri güney kıyılarında ve kuzey kıyılarında şekillenmiştir. Diyarbakır Surları kapladığı alan ve barındırdığı mimari nitelikler bağlamında kentsel kullanımın bir parçası niteliğinde sürekliliğini korumaktadır. Silifke kentinin 1933 yılında il merkezi olma niteliğini kaybederek ilçe statüsüne düşürülmesi fiziki yapısındaki eksikliklerin giderilmemesi ve tarihi çevre koruma bilincinin uzun yıllar boyunca göz ardı edilmesi kale ve çevresinin bakımsız kalmasına ve yıpranmasına sebep olmuştur. Diyarbakır Kalesi ve Surları savunma amacıyla inşa edilmiş olsa da günümüzde asıl işlevini kaybetmiş; Diyarbakır kentini Suriçi ve Surdışı olmak üzere iki bölgeye ayırmış, tarihi çekirdek ile yeni yerleşim dokusu arasında ayırıcı-sınır işlevi üstlenmiştir. Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçları; 2015 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine alınması tarihsel sürekliliğini, özgünlüğünü ve kültürel miras değerini korumaya ve sürdürmeye yönelik önemli bir girişimdir.

Kullanılan yapı malzemeleri, yapım sitemleri, duvar örgü biçimleri, temel geometrileri gibi fiziki nitelikleriyle geçmişin birikimlerini geleceğe yansıtarak, eski ve yeni birlikteliği arasında bağlam kurmayı sağlayan en temel yapılardan olan ve birçok antik kentte yer alan kaleler ve surlar genellikle kent morfolojisinin en alt katmanına ulaşılmasına kılavuzluk ederler. Kentlerdeki tabakalaşmanın ortaya konması ve kentsel sürekliliğin sağlanması gelecek nesillere aktarılacak en önemli kültürel ve fiziki miraslar olarak kent kalelerinin ve surlarının incelenmesini önemli kılarlar.

KAYNAKÇA

- Alptürker, M., *Silifke Kokusu*. Tüm Şiirleri 1, Yeni Göksu Matbaası, Mersin, 4-27, 2012.
- Aslan, İ., *Silifke Tarihi*, Kemal Matbaası A.Ş., Adana, 14-300, 1988.
- Aydın, A., Aydınoglu, Ü., Çalışkan, M., ve Kerem, F., *MERSİN Ruins Castles Museums*.
Mersin Valiliği Yayını, Seçil Ofset, İstanbul, 154-192, 2009.
- Aykaç, R., *Silifke Kalesinin Kazıları Sonucunda Ortaya Çıkan Yerleşim Dokusu*, Doktora Tezi,
T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya,
12-302, 2018.
- Dağlı, Y., Kahraman, S. A., ve Dankoff, R., *Evliyâ Çelebi, (1935), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz, (1671 – 1672)*. İstanbul Devlet Matbaası, IX.
Cilt, İstanbul, 161, 2005.
- Gürtürk, S., *Silifke Tarihi*, Can Matbaası, Ankara, 9-306, 1987.
- İzgi, R., *Tarihi Yapıların Yapısal Analizi: Diyarbakır Surları Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, T.C.
Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı,
Diyarbakır, 2020.
- Nabikoğlu, A., ve Dalkılıç, N. Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni Bir Bakış,
Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi, 15: 23-35, 2015.
- Özyılmaz, H., *Diyarbakır Geleneksel Konut Mimarisinde Morfolojik Analiz: Geleneksel Konutların Güncel Kullanımda Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 65, 2007.
- Saygın, M., *Kent Stratejisi “Silifke”*, Eğitim Yayınevi, Konya, 11-334, 2017.
- Silifke Kalesi Kazı Başkanlığı Arşivi, 2018.
- Rıfat Karaduman Arşivi, 2020
- Tekindağ, Ş., Silifke. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2,
Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 142, 144, 1971.

Hüsrev, Nasır-ı., *Sefernâme*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (çev. Abdülvehab Terzi), 12-14,1950.

Aksoy, A., Mehmet, *Diyarbakır Surları Bilgi Notu*, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Diyarbakır, 2012

İŞ ARAMA SÜREÇLERİNDE SOSYAL AĞLARIN KULLANILMASI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yasin YILMAZ¹, Burak YAPRAK²

¹Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İİBF, 0000-0002-4046-6580

²Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, UBF, 0000-0001-9831-0813

ÖZET

Sosyal ağlar, bireyler arasındaki profesyonel olmayan ilişkilerin ve etkileşimin artırılması hususunda kullanılmasının yanında birer gereç ve platform olma özellikleriyle profesyonel ilişkiler ve kurumsal süreçlerde de işlev alanını giderek genişletmektedir. Bu işlev alanı yalnızca kullanıcılar arasında sanal bağlantıların kurulmasını değil kurulan bağlantılar sayesinde kullanıcıların kendilerine profesyonel faydalar da sağlamasını kapsamaktadır. İş arama süreçleri de günümüzde sosyal ağların kullanımının arttığı profesyonel süreçlerden birisidir. Bu çalışmanın amacı, iş arayan sosyal ağ kullanıcılarının iş arama süreçlerinde sosyal ağları nasıl ve ne şekilde kullandıklarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, iş arayışında olan yedi yüksek lisans öğrencisi ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmesinin kayıtları transkript edilmiş ve MAXQDA paket programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların sosyal ağları rutin olarak boş zaman aktivitesi, kişisel pazarlama ve duygusal tatmin için gibi farklı amaçlarla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan, katılımcıların sosyal ağların zaman kaybı ve sanal zorbalık gibi olumsuz özelliklerine; bilgiye erişim ve sosyal etki yaratması yönüyle de olumlu özelliklerine dikkat çektikleri görülmüştür. İş arama süreçlerinde ise katılımcıların LinkedIn ve ResearchGate gibi profesyonel sosyal ağların yanı sıra Instagram, Twitter ve Facebook gibi sosyal ağlardan da çeşitli şekillerde yararlandığı bulgusuna ulaşılmıştır. İş arama süreçlerinde katılımcıların çoğunluğunun, iş ortamını tanımak ve iş dünyasında kimlik yaratmak gibi farklı amaçlarla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ, İş Arama, Odak Grup Görüşmesi, İçerik Analizi

1. İŞ ARAMA SÜREÇLERİ VE SOSYAL AĞ KULLANIMI

Dünya çapında her yıl milyonlarca kişi yeni iş aramaktadır. İş arayışı, yalnızca çalışmayan bireylerin iş bulma sürecini değil aynı zamanda hali hazırda çalışan bir kimsenin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla yeni bir iş arayışı sürecini de kapsamaktadır. İşsiz bireyler işten ayrıldıktan ya da çıkarıldıktan sonra, mevsimlik veya geçici çalışan kimseler iş süreleri bittiğinde ve öğrenciler ise çoğunlukla eğitimlerini tamamladıktan sonra ya da eğitimlerinin son safhalarında iş aramaya başlamaktadır. Çoğu birey iş yaşamı boyunca birçok kez iş arama süreçlerine müdahil olmaktadır (DiRenzo ve Greenhaus, 2011). 20. yüzyılın sonlarına kadar iş arama süreçlerinde baskın olarak geleneksel yöntemleri veya gündelik ve gerçek (sanal

olamayan) bağlantılarını kullanan bireyler, özellikle 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren dijital sosyal ağları kullanmaya başlamışlardır.

Sosyal ağlar, ortak ya da benzer ilgi alanları olan kişilerin birbirleriyle bilgi paylaştığı ve sosyalleştiği çevrimiçi platformlardır. Bireyler belirli sınırları olan bu sistem içerisinde halka açık ya da yarı halka açık profil oluşturmakta, bağlantılar kurabilmekte, diğer kullanıcıların bağlantılarını görebilmekte ve bağlantılarla iletişime geçebilmektedir. Ortak ilgi alanları üzerinden bir araya gelen kullanıcıların oluşturduğu bu sanal topluluklar, eğitim, finans, konaklama, ulaşım, bakım hizmetleri ve iş arama süreçleri gibi birçok konuda kullanıcılara kolaylıklar sağlamaktadır (Day, 2007). 2010 ile 2016 yılları arasında sosyal ağ kullanıcı sayıları üzerinden yapılan projeksiyonlarda 2021 yılının sonunda yaklaşık 3 milyar sosyal ağ kullanıcısı olacağı düşünülmektedir (Statista, 2018). Sosyal ağlar Facebook, Twitter, Instagram'ın yanı sıra LinkedIn ve ResearchGate gibi profesyonel bağlantı platformlarını kapsamaktadır. Özellikle profesyonel mecraların birer sosyal ağ olup olmadığı halen literatürde tartışılmaktadır. Bu çalışma kapsamında Thelwall ve Kousha (2014) tarafından "*Academia, CiteULike, Mendeley, Bibsonomy, ResearchGate ve Zotero gibi akademisyenlerin üye olabildiği, profiller oluşturabildiği, bağlantı kurabildiği ve bilgi paylaşabildiği*" şeklinde incelendiği kapsamda ele alınmaktadır.

Marsden ve Gorman'a (2001) göre iş arama süreçlerinde geleneksel sosyal ağ kullanımının ilk faydası, bireyin arayışta olduğu veya başvurduğu sektör, kurum ya da pozisyonla ilgili bilgi alabilmesidir. İş hakkında bilgi için sosyal ağlara güvenmek, özellikle iş arayanın bağlantılarını sadece geleneksel ve resmi olanlardan farklılaştırmasını sağlamaktadır. Sosyal ağ iletişiminin kullanımı, kişinin işyerindeki etkisi, gücü veya statüsü nedeniyle iş arayan için de avantajlar sağlayabilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı ise iş arama ve/veya iş değiştirme sürecinde olan internet kullanıcılarının bu süreçlerde dijital sosyal ağları nasıl kullandıklarının ve nasıl faydalandıklarının belirlenmesidir.

2. ARAŞTIRMA TASARIMI VE KULLANILAN YÖNTEM

Nicel (kantitatif) araştırma yöntemlerinin kişisel tutumları ölçmek hususunda zaman zaman eksik ya da yüzeysel kalması, günümüzde birçok sosyal bilim araştırmacısını nitel (kalitatif) araştırma yöntemlerine yöneltmektedir. Antropoloji, etnografya, netnografya, betimsel araştırma, projektif teknikler ve odak grup görüşmeleri nitel araştırma yöntemleri arasındadır.

Odak grup görüşmesi, bir araştırmacının belirli bir konuyu tartışmak için bir grup bireyi bir araya getirerek, ılımlı bir etkileşim yoluyla katılımcıların kişisel deneyimlerinden, inançlarından, algılarından ve tutumlarından yararlanmayı amaçladığı bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Creswell, 2013). Bu çalışma kapsamında veriler, nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan odak grup görüşmesinden yararlanılarak toplanmıştır.

Stewart ve Shamdasani (2017) internet tabanlı teknolojilerin gelişmesiyle birlikte geleneksel (yüz yüze) odak grup görüşmelerinin çevrimiçi platformlarda da yapılabileceğini ifade etmektedir. Byers ve Wilcox'a (1998) göre odak grup görüşmelerinde katılımcı sayısı 8–12

kişi; Kitzinger'e (1995) göre 4–9 kişi; Gibbs ve Bankhead-Greene'e (1997) göre 6–12 kişi ve Edmunds'a (2000) göre ise 8–10 kişi arasında olmalıdır. Sonuç olarak, geçmiş yıl çalışmaları incelendiğinde odak grup görüşmelerinde yer alması önerilen katılımcı sayısı en az 4 en fazla 12'dir. Bu çalışma kapsamında ise Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine devam eden 7 katılımcı ile video konferans platformu zoom üzerinden yarı yapılandırılmış form takip edilerek görüşme gerçekleştirilmiştir.

Kitzinger ve Farquhar (1999) nitel araştırma yöntemleri ile toplanan verilerin analizinde içerik analizi yönteminin en uygun yöntem olduğunu savunmaktadır. Araştırmacı, içerik analizinde incelediği içeriği sıklığa ve biçime (sunulma) göre verilerin kodlamakta ve bu kodları nicelleştirerek temalar tanımlamakta ve analizi tamamlamaktadır (Ritchie vd., 2003). Bu araştırma kapsamında, odak grup görüşmesinde yer alan katılımcıların söylemleri transkript edilmiş, veriler araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kategori ve kodlara göre sınıflandırılmış ve MAXQDA paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış form çerçevesinde, katılımcıların demografik ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin sorulardan sonra araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- Sosyal ağlar hakkında genel düşünceleriniz nelerdir?
- Sosyal ağları kullanım amaçlarınız nelerdir?
- Sosyal ağlar ve kariyer planlamanız arasında bir etki ya da ilişki olduğunu düşünüyor musunuz?
- İşe alım süreçlerinde sosyal ağların hem işveren hem de iş gören adayları tarafından kullanıldığını düşünüyor musunuz?
- İş arama ya da iş değişikliği süreçlerinde sosyal ağları nasıl kullanırsınız?
- İş arayışında olduğunuz sektör veya alanla ilgili sosyal ağlardan nasıl yararlanırsınız?

3. BULGULAR

Odak grup görüşmesine dahil olan katılımcıların demografik bilgileri, sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve yapılan içerik analizi sonucunda belirlenen alt kod, kod ve temalar bu bölümde raporlanmaktadır.

Çizelge 1'de odak grup görüşmesine dahil olan katılımcılara ilişkin demografik bilgiler gösterilmektedir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Kodu	Yaş	Medeni Hal	Gelir Düzeyi
K1	29	Bekar	5000
K2	27	Bekar	1500
K3	23	Bekar	0
K4	26	Bekar	0
K5	25	Bekar	0
K6	23	Bekar	0
K7	23	Bekar	0

Katılımcıların yaş ortalaması 25,14'tür. Katılımcıların yüksek lisans düzeyinde eğitim gören sosyal medya kullanıcıları olduğu göz önüne alındığında bu ortalamanın kabul edilebilir düzeyde ve aktif iş arayışı veya iş değişikliği için uygun olduğu ifade edilebilir. Öte yandan, katılımcıların gelirleri incelendiğinde ise beş katılımcının gelirinin olmadığı görülmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Kullandığı Sosyal Ağ Platformları

Katılımcı Kodu / Sosyal Ağ Platformu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
Instagram	√	√	√	√	√	√	√
Twitter		√	√	√	√	√	
Facebook	√				√		
LinkedIn	√		√	√	√	√	√
ResearchGate		√				√	√

Katılımcıların kullandığı sosyal ağ platformları incelendiğinde, tüm katılımcıların Instagram profillerinin olduğu, beş katılımcının Twitter kullandığı, altı katılımcının profesyonel iş ağı LinkedIn üyesi olduğu, üç katılımcının akademik ağ platformu ResearchGate profiline sahip olduğu ve yalnızca iki katılımcının Facebook kullandığı görülmektedir. Doğrudan iş ya da akademik pozisyon ilanlarının yer aldığı LinkedIn ve ResearchGate platformlarından birisi tüm katılımcılar tarafından kullanılmaktadır. Odak grup görüşmesi katılımcılarının gün içerisinde sosyal ağ platformlarını ziyaret ettikleri Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Katılımcıların Sosyal Ağ Platformlarını Ziyaret Sıklıkları ve Geçirdikleri Süre

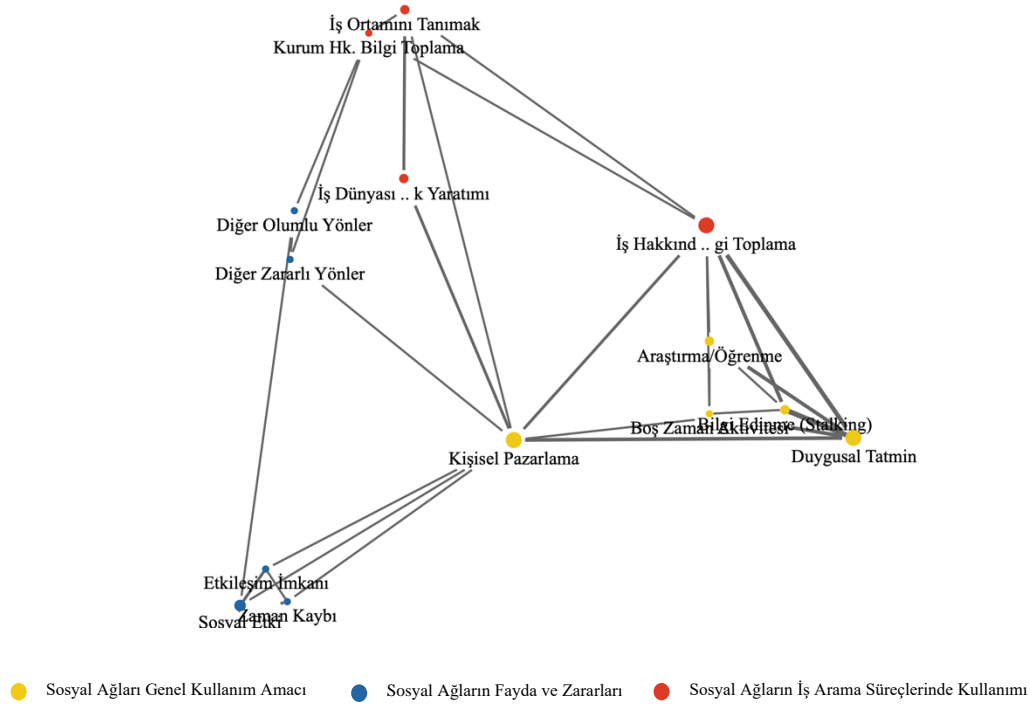
Katılımcı Kodu	Ziyaret Sıklığı (kez)	Geçirilen Süre (saat)
K1	5-10	1-3
K2	25'ten fazla	4-6
K3	25'ten fazla	1-3
K4	25'ten fazla	4-6
K5	25'ten fazla	4-6
K6	25'ten fazla	4-6
K7	20-25	1-3

Katılımcıların sosyal ağ platformlarını ziyaret sıklıkları incelendiğinde bir katılımcının 5-10 kez, bir katılımcının günde 20-25 kez ve beş katılımcının ise bir günde 25'ten daha fazla sayıda, sosyal ağ platformlarını ziyaret ettiği görülmektedir. Katılımcıların gün içerisinde sosyal ağ platformlarında geçirdikleri toplam süre incelendiğinde üç katılımcının 1 ile 3 saat arasında ve dört katılımcının ise 4-6 saat arasında vakit geçirdiği görülmektedir. Odak grup görüşmesinin transkripsiyonu sonucunda elde edilen verilerden, kelimelerin metin içerisindeki frekansını baz alan kelime bulutu Görsel 1'de gösterilmektedir.

- Sosyal ağların fayda ve zararları kategorisinin “zaman kaybı”, “etkileşim imkanı”, “sosyal etki” ve “diğer zararlı yönler” olmak üzere dört,
- Sosyal ağların iş arama süreçlerinde kullanımı kategorisinin “iş hakkında bilgi toplamak”, “iş ortamını tanımak”, “iş dünyasında kimlik yaratmak” ve “kurum hakkında bilgi toplamak” olmak üzere dört ifade ile kodlanmıştır.

Yukarıda frekans ve yüzdeleri çizelge üzerinde gösterilen kod ve kategoriler Görsel 2’de ise kümeler halinde gösterilmektedir.

Görsel 2. İçerik Analizinin Kod Haritası

Görsel 2 incelendiğinde yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen indirgenmiş kategori ve kodlar aralarındaki ilişki ve kümelenmelerin araştırmacılar tarafından oluşturulan kategoriler ile büyük oranda tutarlı bir şekilde dağıldığı görülmektedir.

3.1. Sosyal Ağları Genel Kullanım Amacı Kategorisi Katılımcı Görüşleri

Katılımcıların sosyal ağları genel kullanım amaçlarına ilişkin kategoride beş kod bulunmuştur: boş zaman aktivitesi, araştırma/öğrenme, kişisel pazarlama, duygusal tatmin ve bilgi toplamak (stalking).

Boş zaman aktivitesi kodu, katılımcıların gündelik yaşam rutinlerinden uzaklaşmak amacıyla sosyal ağları kullandığını ifade etmektedir.

K1: “Öncelikle stres atmak ve boş vaktimi değerlendirmek...”

Araştırma/öğrenme kodu sosyal ağ kullanıcılarının gündelik yaşamlarında merak ettikleri herhangi bir konu hakkında araştırma yapmasını ifade etmektedir.

K7: “...kafama takılan soruların cevaplarını bulmak ve ilgili haberleri takip etmek...”

Kişisel pazarlama kodu, sosyal ağ kullanıcılarının sosyal ağlardaki profillerini birer kendini pazarlama aracı olarak görmesiyle ilgilidir.

K6: “...insanların sosyal ağları kişisel pazarlama aracı olarak gördüğünü düşünüyorum.”

Duygusal tatmin kodu, sosyal ağ kullanıcılarının sosyal ağları eğlenmek ya da mutlu olmak amacıyla kullanmasını anlamını taşımaktadır.

K4: “...sosyal ağlara daha çok kafamı dağıtmak ve eğlenmek için girmiştım.”

K5: “...sosyal ağları rahatlamak için kullanıyorum.”

Son olarak, bilgi toplamak (stalking) kodu ise sosyal ağ kullanıcılarının diğer sosyal ağ kullanıcılarının kişisel bilgileri hakkında bilgi arayışını ifade etmektedir.

K6: “Instagram’da yüksek lisans ya da doktora yapanlar için açılan platformlar var ya da LinkedIn üzerinden hocalara bakıyorum.”

3.2. Sosyal Ağların Fayda ve Zararları Hakkında Görüşler

Sosyal ağların fayda ve zararları kategorisinde dört kod bulunmuştur: zaman kaybı, etkileşim imkanı, sosyal etki ve diğer zararlı yönler.

Zaman kaybı kodu, katılımcıların sosyal ağlarda geçirdikleri süreyi, katılımcıların sosyal medyayı genel kullanım amacı kategorisinde bulunan boş zaman aktivitesi kodunun tam aksine boşa geçen zaman olarak değerlendirmesini ifade etmektedir.

K2: “Sosyal ağların olumsuz yönleri de var, en önemlisi çok zaman kaybı olması....”

Etkileşim imkanı kategorisi, katılımcıların sosyal ağları herhangi bir konu hakkında diğer sosyal ağ kullanıcılarıyla karşılıklı iletişim aracı olarak gördüğü anlamını taşımaktadır.

K7: “Çift taraflı bilgi aktarımı var.”

Sosyal etki kategorisi, sosyal ağların katılımcılar tarafından toplumsal olaylara tepki gösterebilme veya destek olabilme imkanı sağlamasıyla ilgilidir.

K4: “Twitter’in sosyal ve toplumsal konularda etkili olduğunu düşünüyorum.”

K5: “...ses çıkarma konusunda faydalı olduğunu düşünüyorum.”

Diğer zararlı yönler kategorisi, katılımcıların sosyal ağların zararlı yönlerini ifade ettiği ancak kümelenmeyecek frekansa sahip olduğu için genel bir kategori olarak ele alınmaktadır.

K5: “Sosyal zorbalık açısından zararlarının olduğunu ancak günümüz olaylarına ses çıkarma konusunda faydalı olduğunu düşünüyorum.”

K4: “Özellikle salgın döneminde iş arama sürecinde bir faktör fakat yüzde yüz doğru bilgi verdiğini düşünmüyorum.”

3.3. Sosyal Ağların İş Arama Süreçlerinde Kullanımı Hakkında Görüşler

Sosyal ağların iş arama süreçlerinde kullanılmasına ilişkin kategoride dört kod bulunmuştur: iş hakkında bilgi toplamak, iş ortamını tanımak, iş dünyasında kimlik yaratmak ve kurum hakkında bilgi toplamak.

İş hakkında bilgi toplamak kodu, katılımcıların çalışmak istediği iş kolu hakkında genel olarak ipuçlarını aramalarını ifade etmektedir.

K6: "...iş ararken LinkedIn, ResearchGate ve Youtube gibi platformlardan faydalaniyorum..."

K4: "Instagram'da yüksek lisans ya da doktora yapanlar için açılan platformlar var ya da LinkedIn'dan hocalara bakıyorum."

İş ortamını tanımak kodu, katılımcıların iş başvurusunda bulunmayı düşündükleri ya da halihazırda işe alım sürecinde oldukları örgütün iklimini sosyal ağlar aracılığıyla bilmek istemeleriyle ilgilidir.

K6: "Sosyal medya motivasyon da sağlıyor işe girerken, gireceğimiz ortamı görmemizi sağlıyor."

K3: "Herhangi bir şirketin sosyal medya hesaplarına bakacak olursak eğer orada çalışma hayatından ziyade o şirket çalışanlarıyla farklı sosyal aktiviteler yapıyor mu veya ne tarz düşüncelere sahipler bunu görmek bence başvuran kişiler için önemli. Örneğin bir şirketin sosyal medyasına baktığım zaman iş yemeği paylaşımı veya gündemde olan bir konu hakkında duyarlı bir paylaşım yapıldıysa bu beni olumlu yönde etkiler."

İş dünyasında kimlik yaratmak kodu, katılımcıların sosyal ağlarda sahip oldukları profilleri yardımıyla iş dünyasında yer alan diğer paydaşların zihninde oluşturmak istedikleri imaj ile ilgilidir.

K7: "Sosyal medyanın işe girerken bir imaj yarattığını düşünüyorum. İş arama süreçlerinde ise kendimizle ilgili doğru bilgiyi karşı tarafa aktarma olduğunu düşünüyorum."

K4: "İş arayış sürecinde kişinin kendisini temsil ettiği platform olarak yorumluyorum."

Kurum hakkında bilgi toplamak kodu, katılımcıların işveren kurum hakkında genel fikir sahibi olmak istemeleriyle ilgilidir.

K3: "Örneğin bir şirketin sosyal medyasına baktığım zaman iş yemeği paylaşımı veya gündemde olan bir konu hakkında duyarlı bir paylaşım yapıldıysa bu beni olumlu yönde etkiler."

K5: "Sosyal medyanın o şirketin iş süreci hakkında bilgi almak için doğru olduğunu düşünüyorum fakat net bir şey göstermiyor bence de."

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamında yapılan odak grup görüşmesinin nitel analizi sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde, lisansüstü eğitimine devam eden katılımcıların tamamının sosyal ağları çeşitli amaçlarla kullandığı görülmüştür. Katılımcıların gündelik hayatta sosyal ağları, ağırlıklı olarak duygusal tatmin ve kişisel pazarlama aracı olarak kullandığı ve bu amaçların

yanında araştırma/öğrenme ve boş zaman aktivitesi olarak da gördükleri sunucuna varılmıştır. Öte yandan katılımcılar sosyal ağların gündelik hayatta çeşitli faydaları ve zararları olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyal ağların gündelik hayatta diğer sosyal ağ kullanıcıları ile etkileşim imkanı sağlamanın ve toplumsal meselelerde kişinin kendini özgürce ifade edebilme imkanı sağlamanın katılımcılara göre sosyal ağların faydaları yönleri olduğu anlaşılmıştır. Sosyal ağların zaman kaybına neden olmasının yanında siber zorbalığın artması ve sosyal ağlarda yer alan bilgilerin güvenilirliğinin düşük olması, katılımcıların sosyal ağlara dair zararlı olarak kodlanan diğer hususlar olarak belirlenmiştir. Araştırmanın temel amacı sosyal ağların doğrudan iş arama süreçlerinde ne şekilde kullanıldığını belirlemek olsa da katılımcıların sosyal ağların gündelik kullanımı hakkındaki görüşlerinin de araştırma sonuçlarına katkı verebileceği düşünülmektedir. Söz gelimi, katılımcıların sosyal ağların siber zorbalığa sebep olduğunu düşüncülerinden hareketle işletmelerin sosyal ağlarda yayınlacakları içerikleri özenle seçmesi ve çalışanlarının kişisel verilerini ifşa etmeyecek düzeyde olması gerektiği sonucuna varılabilir.

Çalışmanın ana amacı doğrultusunda, katılımcıların sosyal ağları iş arama süreçlerinde ne şekilde kullandıklarına ilişkin içerik analizi sonuçları incelendiğinde katılımcıların en önemli kullanım amacının iş hakkında bir diğer ifadeyle, çalışmayı planladıkları iş koluyla ilgili bilgi toplamak olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle, çalışan arayan işletmelerin sosyal ağlarda yalnızca kurumları hakkında değil faaliyet gösterdikleri iş kolu hakkında da bilgiler veren içerikler yayınlaması önerilebilir. Katılımcıların sosyal ağları, ikincil olarak iş ortamı hakkında bilgi edinmek yani iş ortamını tanımak ve iş dünyasında kendilerine kimlik yaratmak amacıyla iş arama süreçlerinde kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, kurumların sosyal ağlardaki içeriklerinde doğrudan kurumdaki iş ortamını tanıtabilecek bilgilerin yer almasına önem vermesi gerektiği önerilebilir. Bu sonuçtan hareketle ayrıca işletmeler, potansiyel çalışanların sosyal ağlardaki kimliklerinin tam anlamıyla o kişiyi yansıtmayabileceği kabulü ile hareket etmeli ve nihai karar sürecinde sosyal ağlardaki kullanıcı profillerini kurum politikalarına uygun bir seviyede dikkate almalıdır. Katılımcıların iş arama süreçlerinde sosyal ağları ayrıca kurum hakkında bilgi toplamak amacıyla kullandıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Her ne kadar web sayfası gibi bilgilendirici gibi kurumsal içerikler mevcut olsa da kurumlar kendilerini potansiyel çalışanlarına sosyal ağlar aracılığıyla da tanıtabileceği bilgisini göz ardı etmemelidir.

KAYNAKÇA

Byers, P.Y & Wilcox, J.R. (1991) Focus groups: a qualitative opportunity for researchers. *The Journal of Business Communication*, (21)8, 63-78.

Creswell, J. W. (2013). *Steps in conducting a scholarly mixed methods study*.

Day, R. (2007). Information connecting people with services: the information and referral role of community service organisations. *Australasian Public Libraries and Information Services*, 20(3), 103.

DiRenzo, M. S., & Greenhaus, J. H. (2011). Job search and voluntary turnover in a boundaryless world: A control theory perspective. *Academy of Management Review*, 36, 567–589.

Gibbs, J. T., & Bankhead-Greene, T. (1997). Issues of conducting qualitative research in an inner-city community: A case study of black youth in post-Rodney King Los Angeles. *Journal of Multicultural Social Work*, 6(1-2), 41-57.

Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: introducing focus groups. *Bmj*, 311(7000), 299-302.

Kitzinger, J., & Farquhar, C. (1999). The analytical potential of ‘sensitive moments’ in focus group discussions. *Developing focus group research: Politics, theory and practice*, 156-172.

Marsden, P. V., & Gorman, E. H. (2001). Social networks, job changes, and recruitment. *Sourcebook of labor markets*, 467-502.

Ritchie, J., Spencer, L., & O’Connor, W. (2003). Carrying out qualitative analysis. *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*, 2003, 219-62.

Statista (2018). Number of social media users worldwide from 2010 to 2021. 08 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/> adresinden erişilmiştir

Stewart, D. W., & Shamdasani, P. (2017). Online focus groups. *Journal of Advertising*, 46(1), 48-60.

Thelwall, M., & Kousha, K. (2014). Academia.edu: Social network or Academic Network?. *Journal of the Association for information Science and technology*, 65(4), 721-731.

MODERN ZAMANLARDA SALGIN VE DİNİN YENİ ROLÜ: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI TWITTER HESABI ÖRNEĞİ

Ali Eren Demir¹

Özet

Geçmişte toplumsal yaşam birçok tehdit ile yüz yüze gelmiştir. Bunlardan en önemlileri ise salgın hastalıklar olmuştur. Hastalıklar her ne kadar bireysel ve beden üzerinde gerçekleşen olgular olarak görünse de aynı zamanda toplumsal meselelerdir. Her toplumsal felaket anında toplum bu negatif duruma karşı bir tutum geliştirir. Bu durumda manevi, dini ve duygusal tutumlar oldukça etkilidir. Veba salgını sonrası Avrupa’da kiliselere sığınan insanlar bu durumun örneğidir. Orta çağdaki vebaya karşı oluşturulan dini ritüeller o dönemin dinsel anlayışını anlamak için önemli bir veri kaynağıdır. Bir araya gelmeyi ve dua etmeyi öğütleyen dini ritüeller günümüz salgınlarına karşı nasıl bir tutum geliştirmiştir? 21. yüzyılda dünyada birçok salgın ortaya çıkmıştır. Tüm dünyada etkili olan korona salgınına karşı gerçekleşen dini ritüel ve tutumlar ise geçmişten farklıdır. Bu farkın anlaşılması dinin bugünü ve geleceği hakkında bir anlayışa sahip olmak için oldukça önemlidir. Bugün koronavirüse karşı uygulanan tedbirler karşısında yıllarca salgınlar sırasında cemaatlere ev sahipliği yapmış olan ibadethaneler kapatılmıştır. Cemaatler dijital dini ritüeller gerçekleştirmiştir. Geçmişteki dinin sosyal işlevinin salgın hastalıklara karşı önlemleri bugün oldukça değişmiştir. Cemaati ayrı ayrı evlerde tutarken aynı anda hepsine ulaşmak için dijital teknolojiler kullanılmıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın korona süreci boyunca yaptığı çağrılar ve ibadet ritüelleri temel olarak Twitter ve resmi internet sitesi aracılığı ile olmuştur. Bu çalışmada bu tweetler söylem analizine tabi tutulmuştur. Dijitalleşen dinin, modern salgınlara karşı ürettiği tutumların da dijitalleştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Korona, Diyanet, Veba, Dijital Din, Söylem

¹ ORCID 0000-0003-3812-3519 e-posta: demiralieren14@gmail.com

Abstract

Social life has faced many threats in the past. The most important of these have been epidemic diseases. Although illnesses are seen as individual and physical phenomena, they are also social issues. Social media instantly develops an attitude towards this negative situation. In this case, spiritual, religious and emotional attitudes are very effective. The people who took refuge in churches in Europe after the plague epidemic are an example of this need. Religious rituals against the medieval plague are an important source of data for understanding the religious understanding of that period. Religious rituals that advise gathering and prayer today, what attitude have we developed towards their epidemic? In the 21st century, many epidemics have occurred in the world. Religious rituals and attitudes taking place against the epidemic of korana, which is effective all over the world, are different from the past. Understanding this difference is very important to have an understanding of the present and future of religion. Today, places of worship that have returned home to communities during epidemics for years against coronavirus have been closed. Congregations performed digital religious rituals. Measures of the social function of religion in the past against epidemics have changed considerably today. While keeping the congregation in separate houses, digital technologies are used to reach all of them at the same time. In this context, during the corona process of the Presidency of Religious Affairs, calls and prayer rituals were basically via Twitter and its official website. In this market, these tweets have been subjected to analysis. It has been observed that the attitudes produced by digitalizing religion against modern epidemics have also been digitized.

Keywords: Corona, Religious Affairs, Plague, Digital Religion, Discourse

Giriş

Toplumsal olgular arasında sürekli bir etkileşim vardır. Olgular bir başkasını değiştirir iken aynı zamanda kendisi de dönüşür. Din birçok toplumsal değişimin temel dinamiği olmuştur. Din; sosyoloji, sanat, siyaset ve felsefe gibi farklı alanlara etkisi olan bir kavramdır. Bu kavramlar da aynı zamanda din üzerinde bir değişime yol açmıştır. İnsanlar geçmişten bugüne inançlarını ve kültürlerini yaymak için diğer toplumlarla iletişim halinde olmuşlardır. Yaşanan dijitalleşme sürecinde dinin değişimini ve gelişimini ortaya koymak amacıyla çeşitli tanımlar geliştirilmiştir. Bu anlamda dijital dinin pratikleri “Dijital Din” kavramı ile

açıklanmaktadır. Dijital Din ve Online Religion tanımları; dinin dijital medya ve kültürü ile karışımı sonucu ortaya çıkan din olgusunu ifade etmek için kullanılmaktadır.¹

Din sosyolojisinde yaklaşımlar klasik sosyolojiden günümüz modern ve postmodern sosyolojiye kadar oldukça farklı biçimlerde ele alınmıştır.² Küreselleşme ve beraberinde ortaya çıkan küresel bir köy olarak dijitalleşen dünya her noktada birbiri ile derinlemesine bağlı hale gelmiştir. Postmodernizm ve küreselleşmeden bahsetmek neredeyse sosyal bilimlerin üzerinde uzlaşmış ritüellerden biri hâline dönüşmüştür.³ Ancak küreselleşmeden hangi konuda bahsedildiği belirtilmesi gerekmektedir. Din sosyolojisi ve sağlık sosyolojisinin kesiştiği bu nokta küreselleşme ve dinin geleceği hakkında oldukça önemli bir noktada durmaktadır.⁴ Bir yanda her geçen gün modern tıp teknikleri ile kendini gerçekleştiren bir söylem olarak sağlık ve tıp; öbür tarafta ise asırlardır toplumun üzerinde önemli etkilere sahip olan ve hatta toplumdaki üstte bir şey olmaktan öte bizzat toplumun kendisi olan bir din söyleminden bahsetmek gerekmektedir.⁵ Din asırlardır toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir kurum olarak ön plana çıkmıştır. Toplumsal kriz anlarında düzenin tekrar tahsis edilmesi için toplumsal dini önderler en çok sözü geçebilecek ve toplumsal düzenin yeniden üretiminde en büyük söz hakkı olan bir rol olarak tanımlanabilir. Bu büyük tarihsel krizlerin en önemlilerinden biri ise salgınlardır. Salgınlar toplumun genelinde ortaya çıkan ciddi sayılarda ölümlere yol açan bir toplumsal kriz biçimi olarak tanımlanabilir. Geçmişte yaşanan veba salgını ve bu salgın karşısında Kıta Avrupa'sında kiliselerin rolü ve bugünkü korona salgını sonrası din kurumlarının söylemleri dinin gelişimi ve geleceği hakkında bize önemli ipuçları sağlayacaktır. Geçmişte veba salgınları karşısında önemli bir uygulama olarak karantina günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Veba salgını sırasında toplu ayinler veba karşısında önemli bir dinsel ritüel olarak uygulanmaktaydı. Ölümler ve tedaviler için kiliseler oldukça önemli bir kurumsal mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise dinlerin dijitalleşen bir biçimde Twitter, Instagram ve Facebook'ta dini çağrılarda bulunan ve dünyanın dört bir yanında inanç mensuplarına yönelik koronavirüse karşı dinsel telkinlerde bulunan dini kurumlar görmekteyiz.

1.Orta Çağda Veba Salgını

¹ Heide Campbell, *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. (London: Routledge, 2011), 26.

² Abdulrahman Kurt. *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016), 9.

³ Bryan Turner. *Bilgi, Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2013), 127.

⁴ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 12.

⁵ Turner, *Bilgi, Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, 35.

Kara ölüm yani veba, 1347-1352 yıllarında Orta Çağ Avrupa'sını eşi görülmemiş bir salgınla karşı karşıya bırakmıştı. Vebanın etiyolojik temelleri, nedeni bilinmiyordu ve Orta Çağ'ın genel anlayışına uygun olarak doğüstü güçlere ve öncelikle Tanrı'nın iradesine veya gazabına atfediliyordu. Yine de vebaya karşı gösterilen duruş yalnızca teolojik değil aynı zamanda tıbbi bir biçim taşımaktadır. Batı'da Katolik Hristiyanlık ve Yakın Doğu'da İslami anlayış, batıl inançlara, tıp bilgisine dayalı umut dolu tedavi ve cevaplarla tepki gösterdi. Bu tepkiler pek çok şekilde gerçekleşti, ancak genel olarak hastalığın yayılmasını durdurmak veya enfekte olanları kurtarmak için hiçbir şey yapamadı.⁶ Veba, Orta Asya'da ortaya çıktı ve İpek Yolu ve Yakın Doğu'da asker hareketleri yoluyla yayıldı. Kaydedilen ilk hıyarcıklı veba salgını, 541'de Konstantinopolis'i vuran ve tahmini 50 milyon insanı öldüren Justinianus Vebası'dır. Ancak bu salgın, Yakın Doğu halkını yıllar önce takip eden bir hastalığın batıdaki en uzak oluşumuydu. Veba tanıklarından Efesli tarihçi Yuhanna, Konstantinopolis halkının şehre gelmeden önce iki yıl boyunca vebadan haberdar olduğunu ancak buna inanarak buna karşı hiçbir önlem almadığını kaydeder.⁷

Vebaya verilen tepkiler, Batı ve Doğu'nun hâkim dinleri ile bölgelerin gelenek ve batıl inançları tarafından bilgilendirilerek, hastalığı anlatan bir anlatı olarak sunuldu. Hristiyanlar vebanın, insanlığın günahları için Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğunu düşünmektedirler. Bu durumun büyücülük, kişinin dindarlığındaki eksiklikten ve bireysel yaşam seçimlerinden de kaynaklandığını söylemektedirler. Hristiyanlara göre veba bulaşıcıydı ve insanlar arasında geçebilirdi ancak kişi dua, tövbe, takılar ve muskalarla kendini koruyabilirdi. Müslümanlar vebayı ruhlarını cennete taşıyan, Allah'ın merhametli bir armağanı olarak yorumlamaktaydı. Müslümanlar vebadan etkilenen bölgelere girmemeli, kaçmamalı, yerinde kalmalıdır. Veba bulaşıcı değildi çünkü doğrudan Tanrı'nın isteğine göre belirli kişilere Tanrı'dan geldi. Temel olarak Hristiyan tepkilerini; ceza alayları, ayine katılma, oruç tutma, dua etme, muska ve tılsım kullanma, enfekte bölgelerden kaçış marjinal topluluklara, özellikle de Yahudilere yönelik zulüm şeklinde özetlenebilir.⁸

Müslümanların vebaya karşı tepkileri ise camilerde, alaylarda, toplu cenazelerde, nutuklarda, oruçta, dua ve mucizelere artan inanç, tedavi olarak kullanılan muska ve takılar şeklinde sıralanabilir. Bu dönemlerde Müslümanlar da büyük gruplar halinde camilerde namaz kılmak için toplandılar, ancak bunlar günahların bağışlanması için tövbe değil, Tanrı'nın vebayı

⁶ Barbara Bramanti, "The Third Plague Pandemic in Europe." *The Royal Society* 25, (2019).

⁷ Michael Dols. "Plague in Early Islamic History." *Journal of the American Oriental Society* 25/3, (1974).

⁸ Dols, "Plague in Early Islamic History".

kaldırmasını isteyen dualarıydı.⁹ Müslümanların büyük bir kısmı vebanın Allah tarafından gönderildiğine inanırken, bunu kötü cinlerin doğaüstü gücüne bağlayanlar da vardı. Zerdüş inancının kötü niyetli tanrısı Ahriman'ın veba salgınına neden olduğuna inananlar, kötü ruhları uzaklaştırmak için muska ve tılsım kullanımında artış yarattı. Tılsım veya muska, Allah'ın ilahi isimleri ile yazılan ve koruyucu güçler aşılacak için dualar okunan kâğıtlardı ve günümüzde hala kullanılmaktadır. Bir Müslüman için veba, çeşitlilik ve değişim dünyasından ahiretin ebedi, değişmez cennetine merhametli bir kurtuluşu olarak görülmekteydi ancak; karşı görüşlere Hz. Ömer'e dair bir anlatı örnek gösterilebilir.

“Hz. Ömer (ra) Şam'a doğru yola çıkmıştı. Bu hususta bende bilgi var, Rasulullah (sav) Efendimizin:-“Bir yerde veba olduğunu işittiğinizde oraya girmeyiniz. Bir yerde veba ortaya çıkar, siz de orada bulunursanız, hastalıktan kaçarak oradan dışarı çıkmayınız” buyururken işittim, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer Allah'a hamd etti ve oradan ayrılp yoluna devam etti. Tedbir olarak ve bütün sebeplere sarılmamız gerekir. Bütün bunlara rağmen Yüce Allah başka bir şey dileyip önümüze getirecekse buna da razı olmak gerekir”.¹⁰

Bugün koronavirüs salgını karşısında din bu söylemlerini dijital olarak tekrar üretmektedir. Twitter bu anlamda önemli bir dijitalleşen din örneklem alanıdır.

“Peygamber Efendimiz; "Bir yerde veba hastalığı çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba hastalığı çıkarsa o bölgeden de ayrılmayınız” buyurmuştur.¹¹

Diyanetin attığı bu tweet modern dönemdeki çağrılarının nasıl gerçekleştiği noktasında önemli bir örnektir. Sonuç olarak “kara ölüm” diye anılan, yüzbinlerce insanın ölmesine neden olan veba, İslam tarihinin ilk dönemlerinde tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Geleneksel olarak Orta Çağ'da dinlerin salgınlara karşı bakış açısı Allah'tan gelen bir lütuf veya bir ceza olarak görülmektedir. İnananları sınavan bir sınav veya bir cezalandırma olarak salgınlar insanları Tanrı'ya tekrar yanaştırmak için önemli olduğu söylenmiştir.

3.Modern Salgınlar ve Dijitalleşen Din

Dijital inanç toplulukları ve çevrimiçi kimlikler giderek daha yaygın hale gelmektedir. Din çalışmalarına yaklaşımlar ve bu dijitalleşme ile sosyolojik anlamda yeniden yorumlanmaktadır. Dijital din kavramsallaştırmaları, metodolojileri kullanmanın bağlamları,

⁹ Dols, “Plague in Early Islamic History”.

¹⁰ Nihat Hatipoğlu,“Allah'ın Kaderinden Yine Allah'ın Kaderine Sığınmak,” *Hürriyet*, 4 Eylül 2009.

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı. Twitter, 17 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

zorlukları, avantajları ve etiği kapsamlı olarak tartışılmaktadır.¹² Dijital din çalışmaları ilk olarak 1990'larda ve 2000'lerin başında internetin yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıktı.¹³ Başlangıçta "siber-din" çalışması olarak tanımlanan dijital din kavramsallaştırmaları, dini ritüellerin dijital ortamlara icra edilme pratiklerini ve bunun dini söylem ve pratikler üzerindeki olası sonuçlarını tartışılmaktadır. Güncel anlamda ise dijital din, "çevrimiçi ve çevrim dışı bağlamlara aynı anda bağlanan çevrim içi dini uygulamaların evrimini ifade etmek için bir çerçeve" olarak tanımlanmaktadır.

Din ve iletişim araçları bağlamında sosyolojik dijital din kavramsallaştırmaları, temel problemleri tanımlamak için yeni teorik ve metodolojik yaklaşımlar talep eden sürekli gelişen fenomenleri incelemektedir. Bu karmaşık problemler: "teknoloji dini şekillendiriyor mu?", "bilim insanları dijital kültürün din üzerindeki etkilerini ve dinin dijital kültür üzerindeki etkilerini nasıl ölçebilir?" ve "dini liderler ve inananlar internete nasıl yaklaşıyor?" olarak sıralanabilir. Bu sorular, alandaki akademisyenlerin farklı tutumları ile cevaplanır. İlk olarak dijital din, internetin karmaşık ilişki ağları içinde, ilk dijital dini toplulukları ve internetteki dini alışverişlerini inceler. Ardından dinin internet ile etkileşimini temel anlamda kavramsallaştırmalar, dijital dini tarihsel ve sosyal bir perspektifle genişletilir. Hojsgaard ve Warburg'un¹⁴ "Din ve Siber Uzay" adlı kitabı, kendisini dijital din sosyolojisinin gelişmesini sağladı. Campbell ve Lövheim¹⁵, çevrimiçi ve çevrimdışı ortamların birbirine bağlılığına artan teorik dikkat ile karakterize edildiğini belirtir. Çevrimiçi ve çevrimdışı mekânlar arasındaki bağlantıları vurgulamaya devam ederken, dijital dinin varoluşsal, etik ve politik yönlerinin yanı sıra cinsiyet, ırk, sınıf, etnik köken, cinsellik konularına da tartışılır. Bu yaklaşımları incelerken, akademisyenler genellikle yeni medya teknolojilerinin tanıtımını eski medyayı karakterize eden

¹² Christopher Helland, "Digital Religion." *Handbook of Religion and Society* içinde, Editör: David Yamane. (New York: Springer, 2011).

¹³ Heidi Campbell, ve Evolvi Giulia, "Contextualizing Current Digital Religion Research on Emerging Technologies." *Human Behavior and Emerging Technologies 2*, (2019): 5-17.

¹⁴ Morten Hojsgaard. "Cyber-religion: On the Cutting Edge between the Virtual and the Real" *Religion And Cyberspace* içinde, (Ed. Morten Hojsgaard ve Margit Warburg. New York, Routledge, 2005).

¹⁵ Heidi Campbell, Mia Lövheim. "Introduction", *Communication & Society 14*, 2011: 1083-1096.

olanaklar ve kullanıcıların davranışları üzerine inşa etmek olarak değerlendirirler¹⁶. Dini inançların ve pratiklerin temel özellikleri internet ile kaybolmaz, dönüştürülür ve değiştirilir.

Kültürel söylemlerin, dijitalleşmiş üretime, dağıtımına ve alışverişine dâhil edilmesinin toplumsal süreçleri etkilediğini söyleyen Castells¹⁷, dijital çağda kültürün dönüştürerek yeni formlar ürettiğini vurgulamıştır. Kültürün önemli bir kurumu olan din söyleminin, iletişim teknolojileriyle nasıl bir etkileşime girdiği, sosyal bilim çalışmaları için oldukça önemli bir konudur. Ayrıca dijitalleşmiş bir din söyleminin toplumsal krizler esnasında geçmişten farklı olarak toplumsallığı yönetme tekniklerinin de dijitalleştiğini bu çalışma da vurgulanmaktadır. Dijitalleşme, toplum, kültür ve dinin kesişim noktası bu anlamda oldukça önemlidir. Sosyologlar, dinin dijitalleşmesi ile ortaya çıkan kavramları sınıflandırmışlardır. “Sanal Din” kavramı dini içeriklerin internet ortamıyla buluşması sürecini ifade etmektedir. “Digital Religion” kavramı ise günümüze kadar yaşanan gelişmelerle dinin sosyal medya ile etkileşiminin artması yani çevrimiçi dini ritüellerini için kullanılmaktadır.¹⁸ 21. yüzyılın başlarında yeni medyanın hızla yayılması, bilginin üretilme, tüketilme ve yayılma yolları üzerinde önemli ve yaygın bir etkiye sahip olmuştur.

Geleneksel ritüeller ile anlaşılan, geçmişe dair olan olarak algılanabilen dinin, tüm biçim ve işlevleriyle dijital dünyaya aktarılması oldukça önemlidir. Bu yeni ilişki, dini nasıl yaptığımızı/yaşadığımızı ve ayrıca dinin toplumu ve kültürü nasıl etkilediğini ve etkilediğini değiştiriyor. Dijital din, modern dolayısıyla toplumumuzun çağdaş dini inançlar ve uygulamalarla iç içe geçmesidir. Dijital din, yalnızca dijital medyada "din" sahibi olmakla ilgili değildir; din ile ilişkilendirdiğimiz tüm toplumsal ve kültürel bileşenlerin dijital bir toplumla ilişkilendirdiğimiz tüm unsurlarla harmanlanmasıdır. Din ve dijital kültür üzerine çalışma alanında ilgi kazanıyor gibi görünen iki güncel teori geliştirildi. Campbell, "ağ bağlantılı din, “dijital dinin üçüncü mekânları” kavramını geliştiriyor. Çok işlevli alanlar, tipik olarak, çeşitli inanç geleneklerine sahip insanların, çok işli ibadet odaları, çok katlı sanat sergileri veya çok katlı festivaller gibi ortak faaliyetlere veya uygulamalara katılmak için bir araya geldiği yerleri ima eder. Sosyal medyanın bilgilendirdiği bu çağda, çevrimiçi olarak dini kendini ifade etme, dini kimliğin ve uygulamanın kabul edilen bir parçası haline gelmiştir.

Fiziksel mesafe kuralları nedeniyle, birçok kilise normal yüz yüze kilise hizmetlerine alternatifler bulmaya ihtiyaç duydu ve dijital kiliseye yöneldi. Paskalya Pazarı'nda Papa

¹⁶Döring Nicola, “Manuel Castells: Die Internet-Galaxie. Internet, Wirtschaft und Gesellschaft.” *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 57, (2005): 563-564.

¹⁷ Manuel Castells, *İletişimin Gücü*, 26.

¹⁸ Campbell, *New Media Worlds* 2011, 3

Francis, Roma'daki boş bir Aziz Petrus Bazilikası'ndan canlı yayın yaparken Canterbury Başpiskoposu Justin Welby vaazını Londra'daki dairesinin mutfağından yayınladı.¹⁹ Dünyanın dört bir yanındaki pek çok yerel kilise, kilise uygulamalarını sayısallaştırmanın yollarını arıyordu ancak bazıları cemaat gibi belirli ayinle ilgili uygulamaların çevrimiçi olarak nasıl gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini tartıştı. Teknolojiye erişimin daha sınırlı olduğu kırsal kiliselerde, bazı yerel kiliselerin, Kutsanmış Kutsal Ayin törenlerinin arabadan geçme alayları gibi uygulamalar da dâhil olmak üzere daha yaratıcı olması gerekiyordu.

Dijital din çalışmaları, geleneksel dinî uygulamaların dijital ortamlara ne ölçüde uyarlandığını ve dijital kültürün yönlerinin çevrimdışı dini grupların yaşamını ve kalıplarını nasıl bilgilendirdiğini keşfetmeyi amaçlayan disiplinler arası bir alan ve araştırma alanıdır. Bu bakımdan dijital din, çevrimiçi ve çevrimdışı dini bağlamlar arasındaki bağlantı ve karşılıklı ilişkinin ve bu bağlamların zaman içinde nasıl bağlanıp, harmanlandığı ve bulanıklaştığı olarak anlaşılmaktadır. Dijital teoloji alanında yapılan bazı çalışmalar, kilit altında olan çevrimiçi kilise hizmetlerini izlemeye ve bunlara katılmaya olan ilginin arttığını vurguladı. Dijital teknolojiler tarafından desteklenen karşılıklı bağlantı, daha önce bir kiliseye adım atmamış olanlar da dâhil olmak üzere, bireylerin fiziksel mesafeye rağmen dini faaliyetlere katılma yeteneğini geliştirmeye yardımcı oldu. Bununla birlikte, diğer araştırmalar, düzenli olarak fiziksel kilise hizmetlerine katılan Hıristiyanların, özellikle Y kuşağı arasında çevrimiçi olarak katılma konusunda daha az istekli olduklarını vurgulamıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Dijitalleşen modern dünyada salgın hastalıklar gibi anomik durumlar dini kurumların tarihsel rolünü değiştirmiştir. Geçmişteki feodal toplumlarda dinin rolü ile günümüzde postmodern küresel bir dünyadaki dinin rolü ve gelecekteki durumu birbirinden farklıdır. Geçmişte yaşanan veba salgınlarında karşı kilisenin tutumu cemaati bir araya toplayan ve onlarla yüz yüze bir temas kuran dini ritüellerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda vebalılara karşı güçlü bir tecrit uygulanmaktaydı. Bugünlerde ise bir pandemi süreci ile karşı karşıya kalan dünya ve ülkemizde dini kurumların rolü toplum üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkileri yaratan söylem ve söylem kanallarından biri ise sosyal medyadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın korona sürecinde Twitter hesabında paylaştığı koronavirüs paylaşımlarını bu noktada incelemek, dijitalleşen dinin salgın karşındaki rolünü anlamak ve dinin geleceği hakkında çıkarımlarda bulunmak bu çalışmanın amacıdır. Diyanet'in korona salgını sonrası yaptıkları paylaşımlarda kamuoyuna verdiği mesajların niceliksel ve söylemsel tespiti

¹⁹ Bramanti, *The Royel Society*, (2019).

amaçlanmaktadır. Mart 2020’den itibaren Türkiye’de görülmeye başlanan korona salgını sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Twitter hesabı bu çalışmada incelenmiştir. Söylem çözümlemesinde incelemeye alınan hesapların Mart-Ağustos 2020 tarihleri arasında paylaştıkları iletiler ele alınmıştır.

5. Diyanet İşleri Başkanlığı Resmî Twitter Hesabı

Koronavirüs salgını ile ilgili tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kurumlar bu salgına karşı tedbir almaya çalışmıştır. Ancak dini kurumların tüm dünyada bu salgına karşı aldığı tedbirleri incelemek dinin dijitalleşmesi noktasında bize önemli bir ipucu verecektir. Geçmişte dinin farklı biçimlerde salgınlara karşı gösterdiği toplumsal düzenleme işlevi günümüzde daha farklı bir biçimde işlemektedir. Dijital din kavramsallaştırması ile anlatılmak istenen kültürel yapıların dijital ortam ile bütünleşmesi durumu tam olarak bu olguyu tanımlamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bu süreçte Twitter hesabı üzerinden salgınlara karşı geliştirdiği söylemleri incelemek dijitalleşen dinin modern zamanlarda salgınlara karşı nasıl söylemler geliştirdiğine ve bunun için hangi kaynakları kullandığına dair bir ipucu sağlayabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı sosyal medyayı aktif olarak kullanan dini kurumlardan biridir. Diyanet korona salgının ülkemizde görülmesi ve ilk vakanın açıklandığı 11 Mart 2020 tarihinden iki gün sonra ilk paylaşımı yapmıştır. Vakaların yoğunlukta olduğu ve önlemlerin önemli ölçüde arttırıldığı süreçte Diyanet’in sıklıkla paylaşım yaptığı, önlemlerin azaltıldığı kafelerin, camilerin açıldığı süreçte ise daha az tweet attığı görülmektedir.

Yapılan içerik analizinde Diyanet’in sıklıkla Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’tan retweet yaptığı görülmektedir. Diyanet genel olarak ritüelleşmiş dinsel öğreti kalıplarını koronavirus ile bağdaştırmış ve bunları tweet olarak atmıştır. Örneğin “Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, ‘Tedbir Müminden, Takdir Allah’tandır’²⁰ tweetinde tedbirin salgın hastalıklarda korunmak için önemli ancak yine de takdirin Allah’ın olduğu vurgulanmıştır. Bu söylem aynı zamanda geçmişte salgınlarda “Allah yazmışsa olur salgınlardan kaçmaya gerek yok” gibi anlayışların karşısında kurulmuştur.

“Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, yeni tip coronavirus salgınının bir an önce son bulması için yarın yatsı ezanından sonra tüm camilerden dua edileceğini belirtti”²¹

“Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, COVID-19 salgınının bir an önce son bulması ve hastalarımızın şifaya kavuşmaları niyazıyla yatsı ezanı sonrası dua etti Kocatepe Camii – Ankara”²²

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 13 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 23 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²² Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 25 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

“Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, koronavirüs salgınının sona ermesi için dua edecek”²³

“Tüm yeryüzünü etkileyen bir musibetle karşı karşıya kaldığımız bugünlerde, Ramazan-ı Şerif’i vesile edinerek içten ve samimi dualarımızla, insanlığın bir an önce bu musibetten kurtulması için yüce Mevla’ya niyazda bulunalım. #HoşGeldinYaŞehriRamazan”²⁴

“Bütün dünyayı kuşatan salgın hastalık karşısında bizlere inâyetini lutfeyle Allah’ım. Bu zor zamanlarda, büyük bir özveri ile gece gündüz demeden çalışan başta sağlık görevlilerimiz olmak üzere tüm çalışanlarımıza yardım eyle Allah’ım. Amin.”²⁵

İstanbul’da 1811 yılı sonlarında ortaya çıkan ve günde 2000 kadar ölüme yol açan veba salgınının sonrasında emirlerini halka duyuranlar ise imam ve kethüdalar, Ahkaf ve Duhan sureleri okunması için buyruklar vermiştir. İslamiyet’in ilk dönemlerin yukarıda bahsettiğimiz veba salgını sonrası Hz. Ömer’in öğütlediği “tedbir”, günümüzde Diyanet tarafında sosyal medya aracılığı ile bir söylem üretmektedir.

“O halde, mümin olarak bizlere düşen, imtihan karşısında umutsuzluğa kapılmadan daima gayretli, sabırlı ve dirençli olmaktır.”²⁶

Salgın sonrası bütün dünyada dinin, salgına karşı tutumda ortak bir dayanak noktası haline geldiği, salgın kaosunun sona ermesinde din ve inancın iyileştirici rolünün çok daha önem kazandığı görülüyor. Salgın sırasında bir araya gelemeyen cemaati bir arada tutmak için yeni formüller bulunmuştur. Salgına karşı bu yeni tutumlar aynı zamanda dini ritüelleri ve emirleri tekrardan hatırlatmak söylemi de içerir. Bu söylemler dijital ortamda tweetler aracılığı ile üretilir.

“KOVID-19 salgınının bir an önce son bulması ve hastalarımızın şifaya kavuşmaları niyazıyla yatsı ezanı sonrası tüm camilerden dualar okundu”²⁷

Yaşlıların dini konuları hatırlatılmakta ve hastalığa karşı daha riskli bir konumda yer alan yaşça büyük gruplara destek amacı ile tweetler atılmıştır.

²³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 25 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 24 Nisan 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 25 Mart 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 01 Nisan 2020. <https://twitter.com/diyanetbasin>

²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 24 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

“Şimdi yaşlılarımız ve kronik hastalarımız için iyilik seferberliği vaktidir. Kıymetli Hocalarım; yakınımızda, mahallemizde, şehrimizdeki tüm kardeşlerimizi gözetelim. Özellikle yaşlı ve kronik hastalarımızın ihtiyaçlarına yardımcı olalım; onları arayıp durumlarını soralım, gönüllerini alalım. Hiçbirini mahzun ve mahrum bırakmayalım”²⁸

Salgın dönemlerinde çıkarılan kural ve yasaların toplumda daha güçlü karşılık bulması için dini söylemlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Diyanet tedbirlere uyulması noktasında tweetler atmıştır.

“KOVID-19 salgınının bir an önce son bulması ve hastalarımızın şifaya kavuşmaları niyazıyla yarından itibaren yatsı ezanı sonrası tüm camilerimizden dua sesleri yükselecektir. Vatandaşlarımızı evde kalmaya, tedbirlere hassasiyetle uymaya ve tek yürek olup dua etmeye davet ediyorum.”²⁹

Salgın gibi istisna hallerinde toplumsal sağlık söylemi tekrar hatırlatır. Daha sağlıklı yaşama söylemi tekrar üretilir. Dinin doğru davranışlar olarak görmediği sigara ve alkol kullanımının bırakılması salgın süreci tedbirleri arasına koyulmuştur.

“Ülkemizde günde 320, dünyada günde 16500 kişiyi öldüren sigara, uzmanlara göre akciğerlerin savunmasını önemli bir ölçüde bozuyor. Bu da korona virüse karşı kişiyi savunmasız hale getiriyor. Dinen haram olan sigarayı bırakalım, bağışıklığımızı güçlendirelim.”³⁰

Kısıtlamalar ardından cemaat ile kılınması farz olan cuma namazı için dahi camiler kapatılmıştır. Bu durum cemaat için oldukça travma yaratan bir durum olarak tanımlanabilir. Kandil gecesi İslamiyet’te oldukça kutsal bir gecedir. Bu gece yapılan ibadetlerin diğer günlerden çok daha kutsal olduğu kabul edilir.

“Korona virüsün yayılma riskine karşı aldığımız yeni tedbirler çerçevesinde; Cuma günü ve kandil gecesi cami ve mescitler kapalı tutulacak, Cuma namazı için sala okunmayacaktır.”³¹

Ayrıca cuma namazı dahil kapalı tutulan mescitler ile sağlanan kısıtlamalar mart ayı başında farklı bir dini ritüel ile delinme süreci geçirdi. Umreden dönen insanlar virüsün ülkeye

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 23 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 22 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

³⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 22 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 19 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

girmesi için önemli bir risk faktörüdür. Ancak belli bir cemaat ile yapılan cuma namazları da bu dönemde mevcuttur.

“Kovid-19 nedeniyle alınan tedbirler dolayısıyla temsilen kılınan cuma namazı Ankara Melike Hatun Camii’nde eda edildi.”³²

Yurt genelinde uygulanan tedbirler umreden dönenler ile bozulabilme riski yine dijital ortamda yayınlanan duyuru, tweet ve haberler ile sağlanmıştır. Umreden dönenleri ziyaret etmek oldukça önemli dini bir ritüeldir. Bu dini ritüelin en azından belli bir süre zarfında yapılmaması için cemaat, dini bir otoriteden uyarılması gerekmektedir. Bu uyarı günümüzde dijitalleşen bir biçimde tweetlerle yapılmaktadır.

“Bugün Umreden son 5300 umrecimiz dönüyor. Hem kendi sağlıkları ve hem de çevresindeki insanların sağlıklarını korumak için 14 gün boyunca kesinlikle evlerinden çıkmamalarını ve ziyaretçi kabul etmemelerini yeniden hatırlatmak istiyorum. Bu bir KUL HAKKIDIR. Lütfen uyalım.”³³

Koronavirüs salgınına karşı dinsel ritüellerin bir kısıtlama veya karantina altında yapılması için bir duyuru yayınlayan Diyanet:

“Camilerde topluca geçirilecek süre kısa tutulacak, namazların sünnetlerinin evde kılınması tavsiye edilecek. Kur’an kursları 16-29 Mart 2020 tarihleri arasında tatil edildi. Umreden dönenler 14 gün boyunca evden çıkmamaları, ziyaretçi kabul etmemeleri konusunda bilgilendirildi.”³⁴

şeklinde bir tweetler atmıştır. Bu tweet sonrası atılan ilk tweette ise göze çarpan en önemli vurgu koronavirüs pandemisinden, “bela, musibet, ibret” şeklinde bahsedilmesidir. Dinsel olarak bir hastalığın bir ibret olarak yollandığı vurgusu geçmişte olduğu gibi bugün de görülmektedir ancak iletişim yolu olarak bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Sosyal medya üzerinden yapılan dua çağrıları ise modern dünyada salgınlara karşı hem karantina hem de çoğu inanana ulaşma açısından sosyal medya oldukça önemlidir. Tweetin devamında ise:

“Kovid-19 salgınına karşı aldığımız önlemler kapsamında Başkanlığımız olarak bela ve musibetler karşısında ibret, tedbir, tevekkül ve dua ekseninde bir bilinç oluşturmaya gayret gösterdik [...] Yaşadığımız süreci doğru anlama ve sağduyulu bir yaklaşımı ortaya koyma

³² Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 10 Nisan 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

³³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 15 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

³⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 13 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

açısından milletimize rehberlik etme noktasında büyük gayret sarf ederek milletimizin maddi-manevi her türlü ihtiyacını karşılamak için tüm teşkilat mensuplarımızla seferber olduk. Salgın sürecinde irşad hizmetlerimizi dijital ortamlar üzerinden yürütmeye çalıştık. Yaşadığımız durum muhatap kitlemizle iletişimimizde uzaktan eğitim altyapımızın daha güçlü bir hale getirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu alandaki çalışmaları daha fazla etkinleştireceğiz.”³⁵

Ali Erbaş tweet ile özellikle dijital ortam dönüştürülen dinsel ritüeller vurgulanmaktadır.

“Hep birlikte yenebileceğimiz bu hastalık aramızda kol gezerken umursamaz davranmanın, Allah katında vebal, toplum içinde de kul hakkı olduğunu unutmayalım.”³⁶

Yapılacak olan tıbbi tedbirlerin kul hakkı gibi söylemlerle sosyal medyadan vurgulayan Diyanet Twitter hesabı özellikle koronavirüs tedbirlerine uyulması için çağrıda bulunmuştur. Evde kalma çağrılarını online Kur’an okuma etkinlikleri ile teşvik eden Diyanet bu çağrıyla sosyal medyadan duyurmuştur.

“Kovid-19 sürecinde evde geçirilen zamanı çok iyi değerlendirelim. İlim, bilgi, irfan, hikmet, medeniyetimizin en büyük temel direklerindedir. Bol bol kitap okuyalım. Diyanet İşleri Başkanlığımızın yayınlarından dijital ortamda ücretsiz faydalanabilirsiniz. <https://diniyayinlar.diyamet.gov.tr/sayfa/447>”18.04.2020. Din görevlilerimiz Kovid-19’la mücadelede maddi ve manevi rehberlik yapıyor. Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş, 81 il müftülüğüne bir yazı göndererek, il irşat kurullarının vaaz-irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde dijital mecraların daha etkin ve sistematik kullanılmasını istedi”³⁷

Yine dijitalleşen dini yayınların koronavirus boyunca evlerde okunabilecek önemli eserler olduğunu sosyal medyadan duyuran Diyanet, Kur’an okuma yarışmaları da düzenlemiştir.

“Kovid-19 tedbirleri kapsamında evlerimizde olduğumuz bu zamanları daha anlamlı kılmak adına "Kur’an-ı Kerim’i Güzel Okuma Yarışması" düzenliyoruz. Kıymetli evlatlarımızı bu yarışmaya katılmaya davet ediyorum.”³⁸

Yine online olarak yayınlanan cuma hutbelerinde koronavirüse karşı önlemler sıralanmıştır.

³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 24 Ağustos 2020, <https://twitter.com/diyametbasin>

³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 22 Ağustos 2020, <https://twitter.com/diyametbasin>

³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 18 Nisan 2020, <https://twitter.com/diyametbasin>

³⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 05 Mayıs 2020 <https://twitter.com/diyametbasin>

“Cuma Hutbesi. Kendimizin, sevdiğimiz ve toplumumuzun sağlığını korumak için salgınla mücadelede tedbiri elden bırakmayalım. Hastalığı hafife almayalım, gerekli özeni gösterelim. Maske, mesafe ve temizlik konusunda kararlı davranalım.”³⁹

Ayrıca bayram gibi dini ritüellerde gerçekleştirilen dini çağrılarının birçoğu günümüzde dijitalleşmiştir. Korona salgını sürecinde dini bayramlar için online açıklamalar yapan Diyanet yine koronavirüs için tedbir önerilerinde bulunmuştur.

“Bu bayram, temizlik konusunda her zamankinden daha fazla duyarlı olmaya ihtiyacımız var. Peygamberimizin (s.a.s.) “Temizlik imanın yarısıdır.” hadis-i şerifini hatırlamaya, mümine yakışır bir hassasiyetle hareket etmeye ihtiyacımız var.”⁴⁰

“Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş: “Salgının karşısında tedbir almak, sorumluluk bilincini yerine getirmektir”⁴¹

Salgın karşısında genel olarak dini söylemler ile koruma tedbiri alan tweetler Mart ve Haziran 2020 ayları arasında oldukça yoğunlaşırken temmuz ayında neredeyse hiçbir tweet atılmamıştır. Korona virüsünün etkisini gittikçe arttırdığı Ağustos 2020’den itibaren yeniden tweetler atmaya başlamıştır. Nisan ayında camilerin koronavirüsün yayılmasını engellemek için kapatıldığını duyurusunu yapan Diyanet, cemaat ile kılınması oldukça önemli olana teravih namazlarının evde kılınması gerektiğini vurgulayan bir tweet atmıştır. Ayrıca kimlerin oruç tutamayacağı yine online olarak cemaate ile paylaşılmıştır.

“Bu Ramazan’da teravih namazlarını maalesef camilerimizde kılamayacağız. Herkes evlerinde ailesiyle teravih namazlarını kılabilir. Teravih namazı, ferdi olarak da kılınabilen bir namazdır.”⁴²

Din İşleri Yüksek Kurulu, Covid-19 salgını nedeniyle Ramazan ayı ve oruç ibadetiyle ilgili vatandaşlardan gelen sorular üzerine, kimlerin oruç tutup kimlerin tutulmayacağına dair bir açıklama yaptı.”⁴³

“Kıymetli Müslümanlar, tedbirlere uyalım, evimizde kalalım ve dua edelim. Yüce Allah devletimizi ve milletimizi her türlü felaketten korusun. Ülkemizi ve dünyamızı bu salgından en kısa zamanda kurtarsın. Sağlık çalışanlarımızın ve hastalarımızın yardımcısı olsun. Amin.”⁴⁴

³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 07 Ağustos 2020 <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 31 Ağustos 2020 <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 26 Nisan 2020 <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 20 Nisan 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 14 Nisan 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 23 Mart 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

Nisan ayında kapatılan camiler yaklaşık bir ay sonra tekrar ibadete açılmıştır. Haziran ayında camilerin tekrar ibadete açılacağı haberi yine sosyal medyadan duyurulmuştur. Sosyal mesafe ve maskeye dikkat edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

“29 Mayıs’ta Camilerimize Kavuşuyoruz. Elhamdülillah.”⁴⁵

“Camilerde yeniden 5 vakit namaz cemaatle kılınacak. Camilerimizi Cuma ve öğle-ikindi vakitlerinde cemaatle namaza açmıştık. Yarın sabahtan itibaren maske ve mesafeye dikkat ederek sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde de cemaatle namaza açıyoruz. Rabbim ibadetlerimizi kabul etsin.”⁴⁶

Korona virüs nedeniyle dini vecibelerin en önemlilerden olan hac ibadeti de karantina için değiştirilmiştir. Mekke ve Medine’nin bulunduğu Suudi Arabistan’ın hac ibadetinin sadece ülke içindeki Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmesini online olarak duyurmuştur. Ülke dışından gelebilecek bir virüs tehlikesini önlemek için sınırlarını dışarıdan gelecek hacı adaylarına kapatan Suudi hükümetin bu çağrısı Diyanet tarafından da paylaşılmıştır. Bu çağrıya uymayıp yine de hacca gitmek isteyenlerin hacı olarak kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.

“Suudi Arabistan, Kovid-19 salgını nedeniyle bu yıl hac ibadetinin sadece ülke içinde yaşayan ve farklı milletlerden oluşan sınırlı sayıda Müslümanla yapılacağını, yurt dışından hacı kabul edilmeyeceğini duyurmuştur.”⁴⁷

Sonuç olarak modern zamanlarda dini kurumların salgınlara karşı aldığı tutumlar farklılaşmıştır.

7. Sonuç

Geçmişte salgınlara karşı toplumlar çeşitli tepkiler göstermişlerdir. Bu tepkilerin büyük bir kısmı dini ritüeller ile gerçekleşmiştir. Kiliseler salgınlara karşı inşaları bir araya toplamış dualar ettirmiştir. Tanrının büyük bir sınavı olarak görülen salgınlara karşı bir arada durmak çağrılarında bulunulmuştur. Günümüzdeki salgınlara karşı dinin verdiği tepkiler geçmişe göre farklılıklar göstermiştir. Kiliselere, camilere toplanma çağrısı yapan dini otoriteler günümüzde Twitter hesaplarından “evde kal” çağrısı yapmaktadır. Dinin dijitalleşmesi geçmişten günümüze kadar bir halk sağlığı sorunu olarak salgınlara karşı dinin aldığı konumu

⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 18 Mayıs 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 23 Haziran 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, Twitter, 22 Haziran 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>

değiştirmiştir. Toplumsal yapının birçok alanı gibi din de tarihsel bir değişimin sürekli etkisi altında kalmıştır. Din modern yaşam ile uyum içinde yeniden üretilen bir toplumsal olgudur. Toplumsal değişiklikler dinin değişiminde önemli bir etkidir. Günümüzde dua etmek için yazılan uygulamalar, internetten yayın yapan dini kurumlar, cep telefonuna, bilgisayara entegre olmuş dini içerikler dinin dijitalleşmesi kavramını örneklendirmek için önemli örneklerdir. Bu çalışmada dinin dijitalleşmesine örnek olarak salgınlara karşı verilen tarihsel tepkilerin bir incelemesi yapılmıştır. Özellikle son dönemlerde halkın ve idarecilerin salgın şüphesi ya da vakası görüldüğünde daha bilinçli ve erken önlem almaya başladıklarıyla ilgili sayısız örnek varken karantina gibi ticaret ve gündelik hayata sekte vuracak önlemler zaman zaman kuşkuyla ve itirazla karşılanmıştı (Ayar ve Kılıç, 2017). Salgın gibi toplumun duygusal bir desteğe ihtiyaç duyduğu kriz anlarında dinin rolü oldukça önemlidir. Geçmişte cemaate ulaşmak için kiliselere ve camilere toplanma için çağrılar yapılırken bugünlerde korona salgını sonrası cemaate internet aracılığı ile ulaşmaya çalışmış ve destek sağlamıştır. Mart 2019'dan itibaren Türkiye'de görülmeye başlanan korona salgını sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı Twitter'dan mesajlar, telkinler ve uyarılar paylaşmıştır. Korona'nın yok olması için Twitter'dan canlı yayımla hutbeler sunan Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş dinin dijitalleşmesi ve salgınlara karşı dinsel tepkilerin sosyolojik incelemelerine önemli bir örnek olmuştur.

Kaynakça

Bramanti, Barbara. "The Third Plague Pandemic in Europe." *The Royal Society* 25, (2019): 541-543.

Campbell, Heidi. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. London: Routledge, 2011.

Campbell, Heidi ve Giulia, Evolvi. "Contextualizing Current Digital Religion Research on Emerging Technologies." *Human Behavior and Emerging Technologies* 2, (2019): 5-17.

Campbell, Heidi ve Connelly, Louise. "Religion and new media" *International Encyclopedia Of The Social & Behavioral Sciences* içinde, Editör: J. D. Wright, 273-278. Oxford, Elsevier, 2015.

Campbell, Heidi ve Lövheim, Mia. "Introduction", *Communication & Society* 14, 2011: 1083-1096.

Castells, Manuel. *İletişimin Gücü*. Çeviren: Beyza Becerikli. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Twitter, Mart- Haziran 2020, <https://twitter.com/diyanetbasin>.

Dols, Michael. "Plague in Early Islamic History." *Journal of the American Oriental Society*, (1974): 371-383.

Döring, Nicola. "Manuel Castells: Die Internet-Galaxie. Internet, Wirtschaft und Gesellschaft." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 57, (2005): 563-564.

Hatipoğlu, Nihat. "Allah'ın Kaderinden Yine Allah'ın Kaderine Sığınmak," *Hürriyet*, 4 Eylül 2009.

Helland, Christopher. "Digital Religion." *Handbook of Religion and Society* içinde, Editör: David Yamane, 177-196. New York: Springer 2011.

Hojsgaard, Morten. "Cyber-religion: On the Cutting Edge between the Virtual and the Real" *Religion And Cyberspace* içinde, Editörler: Hojsgaard, Morten ve Warburg, Margit. New York, Routledge, 2005.

Kurt, Abdulrahman. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

Turner, Bryan. *Bilgi, Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2013.